

TAMPEREEN YLIOPISTO
Johtamiskorkeakoulu

SUOMEN TYÖELÄKEMARKKINAT JA ELÄKELAITOSTEN VÄLINEN KILPAILU

Vakuutustiede
Pro gradu -tutkielma
Toukokuu 2012
Ohjaajat: Olli-Pekka Ruuskanen
Pauliina Havakka

Milja Majapuro

TIIVISTELMÄ

Tampereen yliopisto	Johtamiskorkeakoulu: vakuutustiede
Tekijä:	MAJAPURO, MILJA
Tutkielman nimi:	Suomen työeläkemarkkinat ja eläkelaitosten välinen kilpailu
Pro gradu –tutkielma:	90 sivua
Aika:	Toukokuu 2012
Avainsanat:	Työeläkeala, kilpailu, eläkelaitos, markkinoiden keskittyneisyys, asiakashyvyitys

Suomessa lakisääteisen työeläketurvan toimeenpano on hajautettu. Yksityisen sektorin lakisääteistä työeläketurvaa hoidetaan yksityisen puolen työeläkeyhtiöissä, eläkekassoissa ja eläkesäätiöissä. Suomen järjestelmä poikkeaa kaikkien muiden maiden järjestelmistä hajautetun toimeenpanon vuoksi. Eläkelaitokset kilpailevat asiakkaista keskenään ja kilpailulla haetaan tehokkuushyötyjä sekä parempia sijoitustuottoja. Kilpailukeinot ovat kuitenkin rajatut, sillä tuote eli eläke-etuus on laissa määritelty, ja hinnallakin voidaan kilpailla vain tiukoin rajoituksin. Hinta konkretisoituu asiakkaille asiakashyvytyksinä, eli vakuutusmaksun alennuksina. Työeläkeala poikkeaa muutoinkin tavanomaisesta toimialasta monella tavoin. Vaikka eläkelaitokset ovat yksityisiä, niin niiden päätehtävä on hoitaa sosiaaliturvaan kuuluvaa lakisääteistä työeläkettä. Alalla on vakuutuspakko, liiketoimintatavat ovat säänneltyjä ja valvonta on tiukkaa. Laitokset tekevät monessa asiassa tiivistä yhteistyötä ja myös eläkevaroista on viime kädessä laitosten yhteisvastuu. Työeläkealan kilpailu ja kilpailun tarkastelu poikkeaa siten suuresti tavanomaisesta toimialasta. Työeläkemarkkinat ovat melko keskittyneet: kahdella suurimmalla yhtiöllä on hallussaan noin 64 prosenttia kilpailun piirissä olevista markkinoista.

Tutkimuksen tavoitteena on analysoida Suomen työeläkealan markkinarakennetta, kuvata alan toimijoita ja eläkelaitosten välistä kilpailua sekä tuottaa arvio työeläkealan kilpailullisuudesta. Aineistona käytetään pääosin julkisia tilinpäätöstietoja. Kilpailullisuutta arvioitaessa käytetään toimialan taloustieteen menetelmiä. Markkinarakennetta analysoidessa tarkastellaan markkinoiden keskittyneisyyttä sekä laitosten lukumäärissä tapahtuneita muutoksia. Työeläkealan markkinarakennetta verrataan lisäksi pankki- ja vakuutusmarkkinoihin Suomessa. Eläkelaitosten välistä kilpailua kuvataan eläkeyhtiöiden välillä asiakashyvytysten, työhöyvinvointikulujen sekä vakuutusten siirtoliikkeen suhteen. Kilpailullisuuden arvioinnissa käytetään hyödyksi markkinarakenteen analysointia, laitosten välisen kilpailun kuvausta sekä joitain työeläkealan kilpailuun liittyviä epäkohtia. Tutkimus on pääosin kvantitatiivinen ja tarkasteluajanjaksona ovat vuodet 1997–2010.

Eläkelaitosten lukumäärä on vähentynyt runsaasti ja erityisesti eläkesäätiöitä on purettu tiuhaan tahtiin. Työeläkemarkkinat ovat hyvin keskittyneet, kuitenkin keskittyneisyys ei merkittävästi eroa muista Suomen finanssimarkkinoista. Asiakashyvytyksissä on melko runsaasti eroavaisuuksia, kuitenkin erot hyvytyksissä eläkeyhtiöiden välillä ovat kaventuneet huomatta-

vasti aivan viime vuosina. Työhyvinvointikulujen käytössä on eroavaisuuksia runsaasti, eikä niiden käyttöön liity samanlaista sääntelyä kuin esimerkiksi asiakashyvitysten jakamisen suhteen. Vakuutusten siirtoliike on vilkastunut vuoden 2006 jälkeen. Tulevaisuudessa kilpailua pyritään lisäämään esimerkiksi siirtymällä suurempaan yhtiökohtaiseen hinnoitteluun. Eläkelaitosten välistä kilpailua ei kuitenkaan voida viedä äärimmäisyyksiin, sillä toiminnassa on vahva sosiaalivakuutusellinen puoli.

SISÄLTÖ

1 JOHDANTO	1
1.1 Aihealueen esittely	1
1.1.1 Työeläkealan erityisluonne	1
1.1.2 EU:n sisämarkkinat	3
1.1.3 Katsaus työeläke-markkinoihin	4
1.1.4 Hajautetun hallinnon alkuperä	5
1.1.5 Aiheen ajankohtaisuus ja merkittävyys	6
1.2 Tutkimusongelmat ja rajaukset	7
1.2.1 Tutkimuksen tavoite ja tutkimuskysymykset	7
1.2.2 Rajaukset	9
1.3 Keskeiset käsitteet	12
1.4 Tutkimusmenetelmät	14
1.5 Tutkimuksen teoreettinen viitekehys	16
1.6 Kirjallisuuskatsaus	17
1.7 Aikaisemmat tutkimukset	18
1.8 Tutkielman rakenne	20
2 SUOMEN TYÖELÄKEJÄRJESTELMÄ	20
2.1 Eläkejärjestelmien luokittelua	21
2.2 Työeläkejärjestelmän alkuvaiheet	22
2.2.1 Säätiöiden historia	22
2.2.2 Alkuperäiset yhtiöt	23
2.3 Työeläkejärjestelmän toimeenpano	23
2.3.1 Eläkejärjestelmän hallinto	23
2.3.2 Eläkelait	24
2.3.3 Eläke-etuudet ja eläkkeen karttuminen	25
2.4 Työeläkejärjestelmän rahoitus	26
2.4.1 Työeläkevakuutusmaksu ja asiakashyvitykset	26
2.4.2 Yksityisalojen eläkkeiden rahoitus	28
2.5 Eläkelaitokset ja laitosten toiminnan puitteet	29
2.5.1 Vakuuttamisvelvollisuus ja eri laitosmuodot	29
2.5.2 Vakavaraisuus ja eläkevarojen sijoittaminen	31
2.5.3 Työeläkevakuutusyhtiön toimintavyöhykkeet	32
2.6 Työeläkeyhtiöt Suomessa	34
2.6.1 Yhtiöt ja finanssiryhmittymät	34
2.6.2 Merkittävimmät muutokset markkinoilla	35
3 KILPAILU	36
3.1 Kilpailun määritelmä	37
3.1.1 Täydellisen ja epätäydellisen kilpailun markkinat	37
3.1.2 Kilpailuoikeus ja tehokkuus	38
3.1.3 Alalle tulon esteitä	39
3.2 Kilpailun mittaaminen	40
3.2.1 Kilpailullisuuden mittareita	40
3.2.2 Työeläkealalle soveltuvia mittareita	42

3.3 Kilpailu työeläkealalla.....	43
3.3.1 Kilpailun tavoite ja työeläkemarkkinat lukuina	43
3.3.2 Eläkelaitosten välinen kilpailu	44
3.3.3 Palvelukilpailu.....	45
3.3.4 Tehokkuusajattelun soveltuminen työeläkealalle.....	46
3.4 Näkökulmia työeläkealan kilpailuun.....	49
3.4.1 Eläkelaitosten omia näkökulmia	49
3.4.2 Finanssiryhmittymät ja kilpailu.....	51
4 TUTKIMUKSEN TULOKSET	52
4.1 Aineiston kuvaus	52
4.2 Työeläkealan markkinarakente.....	54
4.2.1 Toimijat alalla	54
4.2.2 Markkinoiden keskittyneisyys.....	55
4.2.3 Työeläkealan verrattuna muuhun finanssialaan	59
4.3 Kilpailun lukuina eläkeyhtiöiden välillä	60
4.3.1 Asiakashyvitykset.....	60
4.3.2 Työhyvinvointikulut.....	65
4.3.2 Siirtoliike.....	67
4.4 Työeläkealan kilpailullisuus.....	69
4.4.1 Kilpailevien vaihtoehtojen tarjonta	69
4.4.2 Alalle tulon esteitä.....	70
4.4.3 Laitosten yhteistyö säännösten kehittämisessä	71
4.4.4 Eläkelaitoksen vaihtamisen mahdollisuus.....	73
4.4.5 Muita Kilpailuviraston listaamia ongelmia	74
5 PÄÄTELMÄT	77
5.1 Tutkimusongelmiin vastaaminen	77
5.2 Tutkielman arviointia	79
5.3 Lopuksi.....	81
5.3.1 Työeläkevakuutusmaksu ja kilpailu	81
5.3.2 Muita pohdintoja työeläkealan kilpailusta	83
5.3.1 Jatkotutkimuksia.....	88
5.3.2 Loppusanat	89
LÄHDELUETTELO.....	91
KUVIOT	
KUVIO 1: Tutkimuksen teoreettinen viitekehys	16
KUVIO 2: Työeläkejärjestelmän toimeenpano.....	25
KUVIO 3: Yksityisalojen työeläkesijoitusten tuotto 1997-2011Q3, % sitoutuneelle pääomalle (TELA 2012).....	32
KUVIO 4: Työeläkeyhtiöiden keskimääräinen hoitokustannussuhde vuosina 1997–2010.....	47
KUVIO 5: Keskimääräiset asiakashyvitykset vuosina 1999–2010 prosentteina TyEL-palkkasummasta	48

KUVIO 6 : Herfindahlin indeksi työeläkevakuutusyhtiöiden välisillä markkinoilla vuosina 1997–2010.....	56
KUVIO 7: Kahden suurimman työeläkevakuutusyhtiön markkinaosuus työeläkevakuutusyhtiöiden välisistä markkinoista vuosina 1997–2010	57
KUVIO 8: Työeläkevakuutusyhtiöiden, eläkesäätiöiden ja – kassojen väliset markkinaosuudet vuosina 2005–2010	58
KUVIO 9: Suomen finanssisektoreiden neljän suurimman yhtiön yhteenlaskettu markkinaosuus vuonna 2010	59
KUVIO 10: Suomen finanssisektoreiden Herfindahlin indeksi vuonna 2010	60
KUVIO 11: Työeläkevakuutusyhtiöiden asiakashyvitykset vuosina 1999–2010, % TyEL-palkkasummasta	61
KUVIO 12: Työeläkevakuutusyhtiöiden asiakashyvitykset keskimäärin vuosina 1999–2010, % TyEL-palkkasummasta	61
KUVIO 13: Työeläkevakuutusyhtiöiden asiakashyvitykset vuosina 1999–2010, % TyEL-vakuutusmaksusta.....	62
KUVIO 14: Työeläkevakuutusyhtiöiden asiakashyvitykset keskimäärin vuosina 1999–2010, % TyEL-vakuutusmaksusta.....	63
KUVIO 15: Työeläkevakuutusyhtiöiden asiakashyvitykset vuosina 1999–2010, € per TyEL-vakuutettu	64
KUVIO 16: Työeläkevakuutusyhtiöiden asiakashyvitykset keskimäärin vuosina 1999–2010, € per TyEL-vakuutettu	64
KUVIO 17: Työeläkevakuutusyhtiöiden työkyvyn ylläpitotoiminnan hoitokulut vuosina 2001–2010, € per TyEL-vakuutettu	66
KUVIO 18: Työeläkevakuutusyhtiöiden työkyvyn ylläpitotoiminnan hoitokulut keskimäärin vuosina 2001–2010, € per TyEL-vakuutettu.....	66
KUVIO 19: Työeläkevakuutusyhtiöiden siirtoliike vuosina 2005–2011.....	68

TAULUKOT

TAULUKKO 1: Työeläkevakuutusmaksun osat vuonna 2011. (ks. ETK 2012c).....	27
TAULUKKO 2: Työeläkevakuutusyhtiön toimintavyöhykkeet (ETK 2011).....	33
TAULUKKO 3: Työeläkeyhtiöiden yhteistyö rahoitus- ja vakuutusalan yritysten kanssa (Yhtiöiden Internet-sivut 2012).....	34
TAULUKKO 4: Työeläkelaitosten lukumäärät vuosina 1997–2011.....	54
TAULUKKO 5: Työeläkevakuutusyhtiöiden siirtoliike vuonna 2011	67

LYHENTEET

ETK Eläketurvakeskus

ESY Eläkesäätiöyhdistys

KEVA Kuntien eläkevakuutus

MEL Merimieseläkelaki 22.12.2006/1290

MyEL Maatalousyrittäjän eläkelaki 22.12.2006/1280

STM Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriö

TELA Työeläkevakuuttajat Ry

TVYL Laki työeläkevakuutusyhtiöistä 25.4.1997/354

TyEL Työntekijän eläkelaki 19.5.2006/395 (Ennen vuotta 2007 Työntekijäin eläkelaki TEL 1965/395)

YEL Yrittäjän eläkelaki 22.12.2006/1272

1 JOHDANTO

1.1 Aihealueen esittely

Tässä luvussa esitellään tutkimuksen aihealuetta usealta eri kantilta. Aihealueen esittely on jaoteltu viiteen osioon. Aluksi esitellään Suomen työeläkealan erityisluonnetta, sen jälkeen Suomen vakuutusmarkkinoiden asemaa Euroopan Unionin sisämarkkinoilla, luodaan katsaus työeläkemarkkinoihin numeroiden valossa, tutustutaan hieman hajautetun hallinnon alkupe-
rään ja lopuksi vielä esitellään aihealueen merkittävyyttä ja ajankohtaisuutta.

1.1.1 Työeläkealan erityisluonne

Suomessa yksityiset vakuutuslaitokset hoitavat lakisääteiseen sosiaalivakuutukseen kuuluvaa yksityisen sektorin työeläkevakuutusta. Tämä onkin Suomen sosiaaliturvan ja vakuutusmarkkinoiden merkittävä erityispiirre. Järjestelmän toteutus on hajautettu usealle eri työeläkelaitokselle. Lakisääteistä eläketurvaa hoidetaan yksityisissä työeläkeyhtiöissä, eläkekassoissa, eläkesäätiöissä ja erityiseläkelaitoksissa ja julkisella sektorilla omissa eläkelaitoksissa. (ETK 2012a) Hajautetussa järjestelmässä yksityiset työeläkelaitokset kilpailevat asiakkaista keskenään. Suomen hajautettua järjestelmää on perusteltu esimerkiksi sillä, että sen uskotaan toimivan tehokkaammin kuin yhden laitoksen järjestelmän ja laitosten välisen kilpailun uskotaan myös saavan aikaan parempia sijoitustuottoja. (Kilpailuvirasto 2005a) Hajautettua hallintoa on perusteltu myös riskienhallinnalla: hajauttaminen eri yhtiöihin ja organisaatiomuotoihin eriyttää sijoitustoimen ja auttaa osaltaan järjestelmän riskienhallintaa. (Johansson & Sorsa 2010, 212)

Työeläkealan kilpailu sisältää monia erityispiirteitä verrattuna muihin toimialoihin. Työeläkevakuutusyhtiön voitonjako on hyvin rajattua, voitonjaosta on säädetty laissa työeläkevakuutusyhtiöistä (TVYL 1997/354). Työeläkevakuutusyhtiön toiminnan tarkoituksena ei myös-

kään ole normaalin osakeyhtiön tapaan voiton tuottaminen. Alalle tulemiselle ei siten ole samanlaisia kannusteita kuin normaalisti liiketoiminnassa. Alalle tulo on käytännössä hankalaa johtuen monesta seikasta. Lähes kaikki työeläkeyhtiöt kuuluvat johonkin finanssiryhmittymään ja saavat sitä kautta valtaosan asiakkaistansa, joten täysin uudelle yhtiölle ensimmäisenä ongelmana olisi asiakkaiden hankkiminen. Toiminnan aloittaminen ja ylläpito vaativat myös hyvin suuren pääoman ja toiminnan harjoittamiseen tarvitaan myös paljon tietotaitoa. Viime vuosina mukaan kilpailuun on tullut ainoastaan yksi uusi työeläkevakuutusyhtiö (Etera), joka sekin syntyi monopoliaseman lainsäädännöllisen purkamisen johdosta. (Rajaniemi 2006, 91) Laitosten välinen kilpailu on myös monella tapaa rajattua. Alalla on vakuutuspakko, eli työeläkevakuutusyhtiön on hakemuksesta myönnettävä vakuutus, tuote on vakioitu ja laissa säädetty, liiketoimintatavat ovat hyvin säänneltyjä ja valvonta on tiukkaa. Lisäksi toiminnan kehittäminen ja valvonta ovat sidoksissa etujärjestöjen neuvottelumekanismiin. (Louekoski 2005, 20) Alalla tuotteen keskimääräisen hinnan määrittää Sosiaali- ja terveysministeriö vuosittain. (kts. esim. STM 2010) Kaikkien näiden erityispiirteiden ja alan poikkeusluontoisuuden vuoksi työeläkealan kilpailua on haasteellista ja mielenkiintoista tarkastella.

Eläkelaitosten kilpailukeinot ovat hyvin rajatut. Eläke-etuudella, eli tuotteella ja sen ominaisuuksilla ei voida kilpailla, sillä etuudet ja niiden karttuminen ovat työntekijän eläkeläisissä (TyEL 2006/395) määrättyjä. Tuotteen hinnan perusteet on myös ennalta määrätty ja keskimääräisen hinnan vahvistaa vuosittain sosiaali- ja terveysministeriö (ks. esim. STM 2010). Hinta on siis eläkelaitoksen näkökulmasta vakio. Tosiasiallisesti eläkelaitokset kuitenkin käyvät hintakilpailua. Hintakilpailu konkretisoituu asiakkaille eli työnantajille asiakashyvitysten muodossa. Eläkesäätiöissä ja eläkekassoissa taas hintakilpailu vaikuttaa työnantajien maksamassa maksussa. Eläkelaitokset kilpailevat käytännössä sillä, että ne pyrkivät järjestämään toimintansa mahdollisimman tehokkaasti. Tällöin kustannus työnantajalle on mahdollisimman edullinen. Laitokset kilpailevat myös palvelulla ja sen laadulla. (Rajaniemi 2006, 100) Palvelulla voidaan tarkoittaa esimerkiksi sitä, miten yhtiö hoitaa eläkehakemukset ja minkälaisia työhyvinvointipalveluita se tarjoaa asiakkailleen.

Eläkejärjestelmä on yhdistelmä yksityisoikeudellista vakuutustoimintaa ja julkisoikeudellista sosiaaliturvaa; laitokset ovat yhteisömuodoltaan yksityisoikeudellisia mutta toisaalta niiden toiminnassa on julkisoikeudellinen luonne. Eläkelaitosten on tarkoitus kilpailla keskenään ja

toimia itsenäisinä. Kuitenkin lainsäädännöllä pyritään varmistamaan, että kaikki laitokset pärjäävät. Nämä keskenään kilpailevat laitokset joutuvat myös tekemään monessa asiassa yhteistyötä eläketurvan toimeenpanon saralla, kuten esimerkiksi laskuperusteiden valmistelussa. Tarkoituksena on, että eri eläkelaitosmuotojen välillä on eroja. Silti näitä eroja pidetään ongelmallisina kilpailun kannalta. (Rajaniemi 2006, 79) Kaikki nämä seikat muodostavat haasteensa työeläkealan kilpailulle.

1.1.2 EU:n sisämarkkinat

Suomen lakisääteinen työeläke on hoidettu hajautetun hallinnon kautta, mikä tarkoittaa että yksityiset vakuutusyhtiöt hoitavat lakisääteistä turvaa. Suomen työeläkejärjestelmä poikkeaa kuitenkin täten kaikkien muiden maiden järjestelmistä hallinnon osalta. Muissa maissa lakisääteinen eläketurva on järjestetty yleensä yhden julkisen laitoksen kautta. Vastaavanlainen julkinen laitos on esimerkiksi Suomen kansaneläkelaitos. (ks. esim. ETK 2012b) Suomen poikkeuksellinen eläkejärjestelmän hallinto onkin aiheuttanut Suomelle erityisaseman työeläkejärjestelmän suhteen liittyen Euroopan Unionin lainsäädäntöön.

Euroopan unionin sisämarkkinat ovat EU:n ydin. Sisämarkkinoilla tarkoitetaan tavaroiden, palvelujen, pääomien, ihmisten ja työvoiman rajoittamatonta liikkuvuutta. Suomen yksityiset työeläkevakuutusyhtiöt ovat lähtökohtaisesti vapaille markkinoilla. Vakuutusyhtiöitä koskevien henkivakuutusdirektiivien mukaan niiden palveluiden olisi saatava liikkua vapaasti jäsenvaltiosta toiseen. Suomen työeläkejärjestelmä on kuitenkin myös pilarijaon mukaisen ensimmäisen pilarin mukaista pakollista ja lakisääteistä turvaa, joten kilpailun vapauden säännökset eivät sovellu siihen sellaisenaan. Tämä sisämarkkinoilla tapahtuvaa kilpailua ja lakisääteistä sosiaaliturvaa koskeva ongelma ratkaistiin Suomen EU:n liittymissopimukseen otettussa poikkeusmääräyksessä. Poikkeusmääräyksen mukaan henkivakuutusdirektiivejä ei sovelleta Suomessa työeläkettä hoitaviin vakuutusyhtiöihin. (Kari, Kattelus, Saari 2008, 56–63)

Henkivakuutusdirektiiveillä viitataan EY:ssä vuosina 1979 ja 1990 hyväksytyihin ensimmäiseen ja toiseen henkivakuutusdirektiiviin. Mahdolliset ulkomaiset kilpailijat voivat kyllä toi-

mia Suomessa työeläkealalla, mutta niiden tulee perustaa yhtiö Suomeen ja toimia Suomen vakuutusvalvonnan alaisina. (Vauhkonen 2012, 387) Toistaiseksi Suomessa ei ole yhtään ulkomaista työeläkeyhtiötä. Suomen työeläkemarkkinoille kilpailemaan tulo on hyvin hankalaa, kuten tutkimuksen tuloksissa käy ilmi, mikä lienee osaltaan vaikuttanut ulkomaisten yhtiöiden puuttumiseen. Lisäksi rajatun voitonjaon vuoksi markkinat eivät välttämättä ole houkuttelevat. Poikkeusaseman vuoksi työeläkejärjestelmän kilpailuun liittyy hankaluuksia. Mikäli kilpailua korostetaan liikaa, niin EU saattaa katsoa, että ala tulisi avata vapaille markkinoille.

Myös lakisääteistä tapaturmavakuutusta hoitavat Suomessa yksityiset vakuutusyhtiöt. Tapaturmavakuutuksen osalta ei kuitenkaan päädytty samanlaiseen järjestelyyn EU:hun liittymisen yhteydessä. Lakisääteinen tapaturmavakuutus oli nimittäin vapautettava kilpailulle. Nyt järjestelmä toimiikin niin, että ulkomainen yhtiö voi harjoittaa lakisääteistä tapaturmavakuutusta Suomessa, mikäli yhtiöllä on kotivaltionsa viranomaisen myöntämä toimilupa ja kotipaikka Euroopan talousalueella, tai vaihtoehtoisesti Suomessa myönnetty toimilupa. (HE 227/1996)

1.1.3 Katsaus työeläkemarkkinoihin

Työeläkemarkkinat ovat kaksin tavoin keskittyneet. Keskittymistä voidaan tarkastella uusimpien tilinpäätösyhteenvetojen eli vuoden 2010 tiedoilla. Työeläkevakuutusyhtiöillä on maksutulolla mitattuna hallussaan noin 96 prosenttia kilpailun piirissä olevista työeläkemarkkinoista, eli kun huomioon otetaan työeläkevakuutusyhtiöt, eläkekassat ja eläkesäätiöt. Lisäksi kaksi suurinta työeläkevakuutusyhtiötä, Varma ja Ilmarinen, pitävät hallussaan noin 67 prosentin markkinaosuutta työeläkevakuutusyhtiöiden kesken ja noin 64 prosenttia markkinoista, kun otetaan huomioon myös säätiöt ja kassat. (Finanssivalvonta 2010) Esimerkiksi Kausto (2002, 47) on listannut keskittyneisyyden yhdeksi työeläkejärjestelmän riskiksi. Markkinoiden keskittyminen voi olla riski esimerkiksi sen vuoksi, että keskittyminen vääristää hajautetun järjestelmän alkuperäistä ideaa ja saattaa vähentää laitosten välistä kilpailua.

Työeläkevakuutusyhtiöissä oli vuoden 2010 lopussa yhteensä noin 1 642 000 työntekijää ja yrittäjää vakuutettuna, eläkesäätiöissä ja eläkekassoissa taas yhteensä noin 58 000. Meri-

mieseläkekassaan kuuluvia vakuutettuja oli vuoden 2010 lopussa noin 7 500 henkilöä ja Maatalousyrittäjien eläkelaitoksen piiriin kuuluvia vakuutettuja taas noin 98 500 henkilöä. (Finanssivalvonta 2010) Julkisen sektorin vakuutetuista Kuntien eläkevakuutuksen piirissä oli vuoden 2010 lopussa yhteensä noin 507 000 työntekijää (Keva 2010, 13). Valtion eläkejärjestelmän piiriin kuuluvia työntekijöitä oli vuoden 2010 lopussa noin 181 000 (Valtiokonttori 2010, 13). Muiden julkisen sektorin eläkejärjestelmien, kuten esimerkiksi Suomen Pankin ja kirkon eläkejärjestelmien piirissä on yhteensä noin 24 000 työntekijää (Rajaniemi 2006, 70). Työeläkejärjestelmän piirissä vakuutettuja on siis yhteensä noin 2 518 000 henkilöä, joista 1 642 000 henkilöä eli noin 65 prosenttia kaikista vakuutetuista kuuluu kilpailun piiriin.

1.1.4 Hajautetun hallinnon alkuperä

Alkuperäinen työntekijäin eläkelaki (TEL) tuli voimaan vuonna 1962. Silloin kun lakia valmisteltiin vuonna 1961, niin vaihtoehtoisia hallinnon järjestämisen tapoja oli useita: joko Kansaneläkelaitos olisi ryhtynyt hoitamaan eläkkeitä tai olisi perustettu kokonaan uusi laitos tai olemassa olevat vahinkovakuutusyhtiöt olisivat ryhtyneet hoitamaan ja tarjoamaan lakisääteistä työeläkevakuutusta tai viimeisenä vaihtoehtona olemassa olevat henkivakuutusyhtiöt sekä säätiöt ja kassat ryhtyisivät hoitamaan työeläkevakuutusta. Valituksi tuli viimeinen vaihtoehto, eli hajautettu hallinto, jonka perusteena oli useita syitä. Kun tukeuduttiin jo olemassa oleviin organisaatioihin, pystyttiin hyödyntämään laitosten ammattitaitoa ja toiseksi hallintokulut pystyttiin pitämään mahdollisimman pieninä. Laitosten välistä vapaata kilpailua ei ollut tarkoitus varsinaisesti rohkaista, koska se ei sopinut sosiaaliturvaympäristöön. (Pentikäinen 1997, 49–51, 67; Skinnari 1997, 541) Suomen sosiaalivakuutus sai omaleimaisen piirteen, sillä järjestelmän aikaansaamista olivat voimakkaasti ajamassa työmarkkinajärjestöt. (Rantala & Pentikäinen 2003, 49)

Alun perin ei siis korostettu laitosten välistä kilpailua ja sen tuomia hyötyjä järjestelmälle, vaan enemmänkin hallintokustannuksissa säästämistä ja henkivakuutusyhtiöiden tietotaidon hyväksikäyttöä. Kilpailun korostaminen ja sen myötä saatavat hyödyt järjestelmälle ovatkin tulleet esille vasta vuonna 1997 ja siitä eteenpäin, kun uusi laki työeläkevakuutusyhtiöistä TVYL 1997/354) tuli voimaan (myös Lex Louekoski). Vuoden 1997 lain myötä laitokset ovat

esimerkiksi pystyneet kilpailemaan sijoitustuotoilla keskenään. Tähän lakiuudistukseen liittyen Berlund, Laakso ja Salomaa (2002, 196) ovat kirjoittaneet, että työeläkeyhtiöiden riskintokkyä on lisätty, minkä seurauksena eri yhtiöiden varallisuuden allokointi, vakavaraisuus, suorituskyky ja asiakashyvitykset eroavat uudistuksen jälkeen toisistaan. Tämä kaikki on kirjoittajien mukaan lisännyt yhtiöiden välistä kilpailua.

Hajautetun hallinnon ja laitosten välisen kilpailun tuomia varsinaisia hyötyjä on kuitenkin kyseenalaistettu aika ajoin. Esimerkiksi Rajaniemi (2006, 71) on nostanut esille kysymyksen, tulisiko hajautetusta hallinnosta luopua, mikäli kilpailu ei tuo tavoiteltua tehokkuushyötyä. Myös Kilpailuvirasto (2011, 123) on tarttunut samaan aiheeseen ja kyseenalaistanut sen, saavutetaanko hajautuksella tavoiteltua tehokkuutta ja onko nykyinen sääntely tarkoituksenmukaista.

1.1.5 Aiheen ajankohtaisuus ja merkittävyys

Työeläkeala ja sen toiminta ovat merkittäviä niiden suuren volyymin vuoksi. Esimerkiksi vuonna 2010 työeläkevaroja oli yhteensä noin 138 miljardia euroa, mikä vastaa lähes 80 prosenttia bruttokansantuotteesta (Kiviniemi 2011, 3). Työeläkeala on tutkimuskohteena ajankohtainen useastakin syystä. Työeläkealaa koskevaan lainsäädäntöön ja muuhun sääntelyyn on tullut useita muutoksia viime vuosina. Eläkkeitä leikkaava elinaikakerroin, jolla varaudutaan eliniän pitenemiseen, vaikutti eläkkeisiin ensimmäistä kertaa vuonna 2010. (Työeläke.fi 2011) Finanssikriisin myötä vuonna 2008 eläkelaitosten sijoitustoimintaa ja vakavaraisuutta koskevia säännöksiä jouduttiin väliaikaisesti muuttamaan. (Hallituksen esitys 180/2008, Hallituksen esitys Eduskunnalle lakisäateistä eläkevakuutustoimintaa harjoittavien eläkelaitosten sijoitustoimintaa ja vakavaraisuutta koskevien säännösten muuttamista koskevaksi lainsäädännöksi.) Vuonna 2007 lainsäädäntöä päivitettiin niin, että useita yksityisalojen työntekijöitä koskevia lakeja yhdistettiin yhdeksi laiksi. (Työntekijän eläkelaki 2006/395).

Kilpailuvirasto on useasti antanut lausuntoja ja aloitteita sekä tehnyt selvityksiä työeläkejärjestelmän kilpailuun, sen puutteisiin ja sääntelyn aiheuttamana kilpailun rajoittumiseen liitty-

en. (ks.esim. Kilpailuvirasto 2011, Kilpailuvirasto 2005a, Kilpailuvirasto 2005b) Tämän tutkimuksen aihe kumpuaa osittain näistä Kilpailuviraston lausunnoista. Myös pääministeri Kataisen hallitusohjelmassa on maininta työeläkealan kilpailuun liittyen vuodelta 2011. Hallitusohjelmassa on mainittu, että työeläkelaitosten keskinäisen kilpailun ja yhteistyön suhdetta pyritään selkiyttämään. Lisäksi on mainittu, että työhyvinvointitoiminnan ja siihen liittyvien rahoitusmallien kehittämistarpeet selvitetään. Tavoitteena on laitosten välisen kilpailun tervehdyttäminen ja työeläkelaitosten työhyvinvointipalveluiden läpinäkyvyyden parantuminen. (Hallitusohjelma 2011, 65)

1.2 Tutkimusongelmat ja rajaukset

1.2.1 Tutkimuksen tavoite ja tutkimuskysymykset

Tutkimuksen tarkoituksena on analysoida Suomen työeläkevakuutusalan markkinarakennetta, kuvata alan toimijoita sekä eläkelaitosten välistä kilpailua ja tuottaa arvio työeläkealan kilpailullisuudesta. Analyysissä tukeudutaan empiiriseen julkiseen aineistoon alan toimijoista ja niiden markkinaosuuksista sekä hyödynnetään toimialan taloustieteen menetelmiä kilpailullisuuden arvioinnissa. Kaikkia tavanomaisia toimialan kilpailullisuuden mittareita ei voida käyttää työeläkealan erityisluonteesta johtuen. Sovellettavia mittareita on selostettu tarkemmin jäljempänä tutkimuksessa.

Tutkimusongelmia pyritään selvittämään seuraavanlaisten tutkimuskysymysten ja alatutkimuskysymysten avulla:

- 1) Millainen on työeläkealan markkinarakenne?
 - Miten keskittyneet ovat työeläkemarkkinat?
 - Miten laitosten lukumäärä on vaihdellut?
 - Millainen on työeläkealan markkinarakenne verrattuna muuhun finanssialaan?
- 2) Miten kilpailu ilmenee työeläkevakuutusyhtiöiden välillä

- asiakashyvitysten suhteen?
 - työkyvyn ylläpitotoiminnan kulujen suhteen?
 - siirtoliikkeen suhteen?
- 3) Millainen on arvio työeläkealan kilpailullisuudesta?

Ensimmäisen tutkimuskysymyksen tarkoituksena on kuvata työeläkealan markkinarakennetta. Tutkimuskysymyksen avulla tarkastellaan sitä, miten suuri osuus markkinoista on kahdella suurimmalla yhtiöllä ja minkälainen on markkinoiden keskittyneisyys Herfindahlin indeksillä mitattuna. Markkinarakennetta tarkastellaan keskittyneisyyden lisäksi myös eri eläkelaitosten lukumäärien ja lukumäärissä tapahtuneiden muutosten suhteen. Tutkimuskysymykseen vastaan julkisen tilastotiedon, yhtiöiden tilinpäätösten ja eläkelaitosten vakuutusmaksutulolla laskettujen markkinaosuuksien perusteella. Työeläkealan markkinarakennetta verrataan lisäksi Suomen vahinko- ja henkivakuutusmarkkinoiden sekä pankkisektoreiden markkinarakenteseen. Vertailun tarkoituksena on analysoida sitä, poikkeako näiden markkinoiden keskittyneisyys jotenkin toisistaan.

Toisen tutkimuskysymyksen avulla pyritään saamaan käsitys siitä, miten kilpailu ilmenee työeläkevakuutusyhtiöiden välillä tilastojen valossa. Kilpailun ilmentymää pyritään kuvaamaan vertaamalla asiakashyvityksiä laitosten välillä ja myös asiakashyvitysten ajallista kehitystä. Myös palvelukilpailua tarkastellaan työkyvyn ylläpitotoiminnan hoitokulujen suhteen. Työkyvyn ylläpitotoiminnan kustannusten suhteen ei voida saada tietoa siitä, miten käytetyt rahat ovat jakautuneet uusien ja vanhojen vakuutettujen välillä. Jonkinlaista vertailua yhtiöiden kesken pystytään tekemään euroissa mitattuna. Asiakashyvityksistä ja työkyvyn ylläpidon kustannuksista saadaan vertailukelpoisia eläkeyhtiöiden kesken kun ne jaetaan per vakuutettu. Asiakashyvityksiä tarkastellaan tämän lisäksi per TyEL-palkkasumma ja TyEL-vakuutusmaksutulo. Kilpailun vaikutuksia tarkastellaan lisäksi työeläkevakuutusyhtiöiden vakuutuskantojen muutoksilla eli siirtoliikkeen avulla. Siirtoliikettä tarkastellaan TyEL-maksutulon ja vakuutettujen määrän suhteen ja tätä yhteenlaskettua siirtoliikettä verrataan kokonaismaksutuloon ja vakuutettujen kokonaismäärään. Näin saadaan jonkinasteinen käsitys asiakkaiden siirtymisestä työeläkeyhtiöiden välillä eli kilpailun volyyymista. Toinen tutkimuskysymys pohjautuu kokonaisuudessaan yhtiöiden tilinpäätöstietoihin ja vuosikertomuksiin eri

vuosilta. Työkyvyn ylläpitotoiminnan hoitokulut on haettu kunkin työeläkeyhtiön vuosiker-
tomuksen liitetiedoista.

Kolmas tutkimuskysymys on johdettu kahdesta edellisestä tutkimuskysymyksestä ja sen tar-
koituksena on tuottaa arvio työeläkealan kilpailullisuudesta. Kolmas tutkimuskysymys on
hieman enemmän painottunut kuin kaksi edellistä, sillä kolmannen tutkimuskysymyksen avul-
la tarkastellaan kilpailullisuutta monelta eri kantilta ja myös kahden edellisen kysymyksen
perusteella. Kilpailullisuutta arvioitaessa käytetään hyödyksi erilaisia työeläkealaan soveltu-
via kilpailullisuuden mittareita joita selostetaan tarkemmin teoriaosuudessa. Tämän tutkimus-
kysymyksen kohdalla on myös käytetty hyväksi Kilpailuviraston vuonna 2011 tekemää katsa-
usta ja tarkasteltu viraston listaamia ongelmakohtia kilpailuun liittyen. Työeläkeala poikkeaa
suuresti muusta toimialasta, täten kaikkia useimmin käytettyjä toimialan kilpailullisuuden
mittareita, kuten esimerkiksi hinta-kustannus-marginaalia, ei pystytä käyttämään arvioita teh-
dessä. Tarkoituksena on hyväksikäyttää kahden ensimmäisen tutkimuskysymyksen tuloksia ja
lisäksi tarkastella eräitä muita kilpailullisuuden merkkejä, kuten esimerkiksi kilpailevien vaihto-
toehtojen tarjontaa, palveluntarjoajan vaihtamisen mahdollisuutta ja alalle tulon esteitä. Kol-
mas tutkimuskysymys pohjautuu tilinpäätöstietojen ja julkisen tilastotiedon lisäksi myös ai-
kaisempien tutkimusten ja selvitysten pohjalta saatavaan kvalitatiiviseen aineistoon.

1.2.2 Rajaukset

Tutkimuksessa tarkastellaan kilpailua pelkästään yksityisalojen toimijoiden, työeläkevakuu-
tusyhtiöiden, vakuutuskassojen ja eläkesäätiöiden kesken (1), eli siellä missä kilpailua todelli-
suudessa ilmenee. Yksityisen alan toimijat ovat ainakin osittain keskenään kilpailevia, yksi-
tyisiä laitoksia. Eräillä tietyillä yksityisaloilla, kuten maatalousyrittäjien kesken, sekä julkisel-
la puolella työeläketurvaa hoitavat monopolilaitokset (ks. esim. ETK: Eläkejärjestelmän hal-
linto ja valvonta). Nämä laitokset eivät kilpaile keskenään, vaan hoitavat pelkästään oman
alansa työeläketurvaa. Tästä syystä kilpailua tutkitaan pelkästään keskenään kilpailevien yksi-
tyisten laitosten välillä.

Eläkelaitosten markkinaosuuksia tarkastellessa mittarina käytetään vakuutusmaksutuloa (2). Toinen mahdollinen tapa olisi tarkastella laitosten varallisuutta. Maksutulo on kuitenkin yleisemmin käytetty mittari. Esimerkiksi vuosittaisissa työeläkelaitosten tilinpäätöstietojen koosteessa, joka ilmestyy Työeläke-lehden liitteenä, on yhtiöiden vakuutusmaksutuloa käytetty markkinaosuuden mittarina. Myös Finanssialan Keskusliiton laskelmissa markkinaosuuden mittarina käytetään vakuutusyhtiöillä vakuutusmaksutuloa.

Työeläkemarkkinoiden keskittyneisyyden mittarina toimivaa Herfindahlin indeksiä ja laitosten välisiä eroja kilpailukeinojen suhteen tarkastellaan pelkästään työeläkevakuutusyhtiöiden kesken (3). Työeläkevakuutusyhtiöillä on hallussaan suurin osa markkinoista, noin 96 prosenttia (Finanssivalvonta 2010), ja niiden markkinaosuudet sekä asiakashyvityksien määrät ovat saatavilla laitosten tilinpäätösyhteenvedoissa. Työeläkevakuutusyhtiöiden kesken Pensions-Alandia on lisäksi jätetty pois asiakashyvitysten ja työkyvyn ylläpitotoiminnan tarkastelun suhteen. Pensions-Alandian markkinaosuus vuonna 2010 oli 0,3 prosenttia (FK 2011) ja yhtiö palvelee pääasiassa ahvenanmaalaisia yrityksiä (Pensions-Alandia 2012). Lisäksi Pensions-Alandian asiakashyvityssiirtoon sisältyy muista yhtiöistä poiketen myös siirtoa vakuutusliikkeestä (ks.esim.Työeläke 3/2011, 7), joten Pensions-Alandian asiakashyvitykset eivät ole vertailukelpoisia muiden yhtiöiden asiakashyvitysten kanssa. Myös eläkesäätiöiden ja -kassojen osalta asiakashyvitykset muodostuvat hieman eri tavoin, ja ne näkyvät asiakkaiden maksamassa maksussa. Säätiöiden ja kassojen markkinaosuuksia ei myöskään erikseen raportoida. Tästä syystä säätiöt ja kassat jätetään pois yksityiskohtaisemmasta kilpailun tarkastelusta. Ainoastaan näiden laitosten lukumääriä eri vuosina tarkastellaan tutkimuksessa.

Laki työeläkevakuutusyhtiöistä tuli voimaan vuonna 1997. Siihen asti työeläkevakuutusyhtiöihin sovellettiin vakuutusyhtiölakia (VYL 2008/521) sekä osakeyhtiölakia (OYL 2006/624). Vuonna 1997 uudistettiin joukko työeläkeyhtiöiden sijoitustoimintaa ja työeläkkeiden rahoitustekniikkaa koskevia säännöksiä. Vuodesta 1997 lähtien on esimerkiksi vastuuvelan laskennassa käytetty kolmen prosentin diskonttokorkoa. Pitkällä aikavälillä kolme prosenttia muodostaa siten vastuuvelkaa kattavien varojen minimituottovaatimuksen. Minimituottovaatimuksen ylittäviä tuottoja käytetään vanhuuseläkkeiden rahastoitujen osien korotuksiin. Mitä suuremmaksi rahastoidut osat pystytään korottamaan, sitä pienemmäksi jäävät eläkkeiden tasausosat. Vuoden 1997 uudistuksen yhtenä tavoitteena oli myös mahdollistaa eläkesijoitta-

jille aiempaa suurempi riskinottomahdollisuus sijoituksissa. Sijoitusriskin ottoa lisättiin luomalla uusi vakavaraisuussäännöstö. (Työeläkejärjestelmän sijoitustoimintaa koskeva selvitys, 2006, 1,3) Vuoden 1997 uudistuksesta lähtien yhtiöt ovat keskenään pystyneet kilpailemaan sijoitustuotoilla ja yhtiöiden välistä kilpailua on alettu korostamaan lain uudistamisen myötä. Tästä syystä työeläkealan kilpailua on mielekästä tarkastella vuodesta 1997 lähtien (4). Tarkastelun ajanjakso ulottuu uusimpiin tutkimuksen tekohetkellä saatavilla oleviin tilinpäätöstietoihin eli vuoteen 2010 asti. Osa tilastoista, kuten esimerkiksi laitosten lukumäärät sekä siirtoliike on ollut saatavilla vuoteen 2011 saakka, joten näitä tarkastellaan tähän saakka. Osa tarkasteltavista tilastoista taas alkaa myöhemmin kuin vuodesta 1997. Näitä ajanjaksoja perusteluineen on selostettu tarkemmin luvussa neljä, missä tutkimuksen empiiristä aineistoa käsitellään.

Tutkimuksessa ei tarkastella kilpailun tuomaa tehokkuutta (5). Tutkimuksessa ei pyritä määrittämään kilpailun ja hajautetun hallinnon tuomaa tehokkuushyötyä järjestelmälle. Tutkimuksessa ei esimerkiksi verrata keskenään työeläkejärjestelmää ja valtion ja kuntien eläkevakuutusjärjestelmiä sen arvioimiseksi, onko hajautetusta järjestelmästä hyötyjä verrattuna monopolina toimiviin valtion ja kuntien eläkevakuuttamiseen. Myöskään työeläkevakuutusyhtiöiden, säätiöiden ja kassojen tehokkuutta ei tarkastella, eikä verrata keskenään sitä, mikä laitos on tehokkain.

Tutkimuksen aihealuetta lähestytään toimialan taloustieteen näkökulmasta (6). Työeläkealan kilpailua ei siten tarkastella yksittäisen markkinoilla toimijan, eli työnantajan tai työeläkeyhtiön, näkökulmasta, vaan tavoitteena on julkiseen aineistoon ja toimialan taloustieteen teorioihin perustuen muodostaa analyysi alan markkinarakenteesta ja kilpailullisuudesta. Esimerkiksi palvelukilpailuun liittyen työeläkelaitosten tarjoamien palveluiden laatua ei tarkastella tässä tutkimuksessa. Eläkeyhtiöt teettävät usein itse tällaisia asiakastytyväisyyskyselyitä toimintansa kehittämiseen. Tutkimuksessa ei myöskään ole tarkoituksena kartoittaa sitä, mitkä asiat vaikuttavat työeläkevakuuttajan valitsemiseen työnantajan näkökulmasta. Lähestulkoon kaikki tutkimuksessa käytettävä empiirinen aineisto perustuu tilinpäätöstietoihin sekä muuhun numeeriseen aineistoon, joten tarkoituksena on tarkastella kilpailua lukujen valossa. Yksittäisiin juridisiin kysymyksiin kilpailuun liittyen ei pureuduta tässä tutkimuksessa, sillä aihetta on

tarkasteltu oikeudellisesta näkökulmasta muissa tutkimuksissa. Aihetta lähestytään nimenomaan taloustieteen näkökulmasta.

Työeläkealan markkinarakennetta verrataan Suomen vahinko- ja henkivakuutusmarkkinoiden sekä pankkisektorin markkinarakenteisiin. Näistä aloista ei kuitenkaan ole tarkoitus muodostaa yhtä tarkkaa kilpailullisuusanalyysia, kuin työeläkemarkkinoista (7), tavoitteena on pelkästään verrata markkinoiden keskittyneisyyttä. Muiden alojen markkinarakennetta tarkastellaan lisäksi pelkästään yhdeltä vuodelta.

1.3 Keskeiset käsitteet

Työeläkevakuutusyhtiö (myös työeläkeyhtiö tai eläkeyhtiö) on työntekijän eläkelaiissa 395/2006 tai työntekijän eläkelaiissa ja yrittäjän eläkelaiissa 1272/2006 tarkoitettua lakisääteistä eläkevakuutusliikettä harjoittava keskinäinen vakuutusyhtiö tai vakuutusosakeyhtiö. (Laki työeläkevakuutusyhtiöistä 1997/354 1§) Suomessa on seitsemän työeläkevakuutusyhtiötä, joista viisi on keskinäisiä vakuutusyhtiöitä (Etera, Ilmarinen, Tapiola, Varma ja Eläke-Fennia) ja kaksi vakuutusosakeyhtiötä (Pensions-Alandia ja Veritas). (Työeläkevakuuttajat TELA ry, www.tela.fi 2012) Työeläkevakuutusyhtiön toimintaa kuvataan lisää luvussa 2.5.1.

Eläkekassa on vakuutuskassa, joka harjoittaa työntekijän eläkelain 395/2006 mukaista toimintaa (Vakuutuskassalaki 1994/1164 1§) ja *eläkesäätiö* on työnantajan perustama vakuutus- ja eläkelaitos (Eläkesäätiölaki 1995/1774 1§). Eläkekassojen ja eläkesäätiöiden toiminnasta kerrotaan tarkemmin luvussa 2.5.1.

Eläkelaitos on yhteisnimitys työeläkejärjestelmässä toimiville eläkeyhtiöille, eläkesäätiöille, eläkekassoille ja alakohtaisille eläkelaitoksille. Eläkelaitoksen tehtävänä on hoitaa eläkevakuutuksia ja maksaa työeläkkeet. (Työeläke.fi 2012a)

Asiakashyvyitys on työeläkevakuutusyhtiön vakuutuksenottajille eli asiakkaille jaettavaa sijoitustoiminnan tuoton ylijäämää. Se osuus sijoitustoiminnan tuotoista, joka ylittää rahastosiirtovelvoitteen, voidaan palauttaa vakuutuksenottajille asiakashyvityksinä eli alennuksina vakuutusmaksusta. Eläkelaitoksen vakavaraisuustilanne ja yhtiöiden arviot asiakashyvityksistä vaikuttavat aina asiakashyvityksen määrään. (Työeläke.fi 2012b) Asiakashyvitysten määräytymistä kuvataan tarkemmin luvuissa 2.4.1 ja 2.5.2.

Työeläkejärjestelmällä viitataan eläkelaitosten, eläkelaitosten etujärjestöjen ja valvontaelinten, työnantajien ja vakuutettujen sekä järjestelmää säätelevän lainsäädännön ja muun sääntelyn muodostamaan kokonaisuuteen.

Elinaikakertoimen avulla eläkkeet sopeutetaan elinajan odotteen muutokseen. STM vahvistaa elinaikakertoimen kullekin vuodelle. Vanhuuseläkkeen alkaessa eläke muunnetaan elinaikakertoimella, ja sovellettavaksi tulee sen vuoden kerroin, jona aikana työntekijä täyttää 62 vuotta. (Työntekijän eläkelaki 2006/395, 82–83 §)

Siirtoliikkeellä tarkoitetaan asiakkaiden siirtymistä eläkevakuutusyhtiöistä toiseen. Siirtoja eläkeyhtiöstä toiseen on mahdollista tehdä neljä kertaa vuodessa: 1/1, 1/4, 1/7 ja 1/10. Vakuutuksenottajan tulee irtisanoa vakuutus kirjallisesti vähintään kolme kuukautta ennen vakuutuksen päättymispäivää. Vakuutusta ei kuitenkaan voi irtisanoa ennen kuin vähintään vuosi on kulunut sen alkamisesta. Vakuutuksen irtisanomisoikeudesta on säädetty kaikkien yhtiöiden asiakkaille yhtäläisissä vakuutusehdoissa. (ks.esim. Ilmarinen 2012b)

Laskuperusteilla määritetään esimerkiksi se, miten työeläkelaitoksessa vakuutusmaksu, vastuvelka ja eläkevastuu määräytyvät. Laskuperusteissa määritetään lisäksi laitosten yhteinen tuottovaatimus eli perustekorko. Yhtiöillä, säätiöillä, kassoilla ja erityiseläkelaitoksilla on kullakin omat laskuperusteensa. Työeläkeyhtiöiden laskuperusteet määritellään laskuperustejaoksessa, jossa kokoontuvat yhtiöiden, ETK:n ja STM:n edustajat. Vakuutusmaksujen ja vastuvelan laskuperusteet on laadittava siten, että yhtiö kykenee selviytymään eläkesuorituk-

sistaan. Eläkelaitosten on toimittava yhteistyössä laskuperusteiden ja vakuutusehtojen valmistelussa. (ETK 2012)

1.4 Tutkimusmenetelmät

Tutkimuksella on aika jokin tarkoitus, joka ohjaa tutkimusstrategisia valintoja. Tutkimuksen tarkoitus voi olla luonteeltaan kartoittava, selittävä, kuvaileva tai ennustava. Kuvailevan tutkimuksen tarkoituksena on esittää tarkkoja kuvauksia esimerkiksi tapahtumista tai tilanteista ja dokumentoida ilmiöistä keskeisiä piirteitä. (Hirsjärvi, Remes & Sajavaara 2009, 137–139) Kuvailevassa tutkimuksessa pyritään jonkin ennalta tuntemattoman asian mahdollisimman tarkkaan esittämiseen. (Alkula, Pöntinen, Ylöstalo 1995, 188) Tämä tutkimus on luonteeltaan kuvaileva, sillä siinä pyritään kuvaamaan ja analysoimaan työeläkealan markkinarakennetta ja kilpailullisuutta.

Kvantitatiivisesta eli määrällisestä tutkimuksesta voidaan myös käyttää nimitystä hypoteettis-deduktiivinen tai positivistinen tutkimus. Kvantitatiivinen lähestymistapa korostaa syyn ja seurauksen lakeja ja sen taustalla on realistinen ontologia, jonka mukaan todellisuus rakentuu objektiivisesti todennettavista tosiasioista. Kvantitatiivisessa tutkimuksessa keskeisiä asioita ovat aiemmat teoriat ja johtopäätökset aiemmista tutkimuksista, sekä muuttujien muodostaminen taulukkomuotoon. Kvantitatiivisessa tutkimuksessa aineisto on numeerisessa muodossa. Kvalitatiivinen eli laadullinen tutkimus pyrkii taas kuvaamaan todellista elämää ja kohdetta pyritään kuvaamaan mahdollisimman kokonaisvaltaisesti. Kvalitatiivisen tutkimuksen avulla ei useinkaan voida saavuttaa objektiivisuutta tulosten suhteen, vaan ainoastaan aikaan ja paikkaan sidonnaisia selityksiä. Laadullisessa tutkimuksessa tyypillisesti käytetään induktiivista analyysiä ja laadullisten metodien käyttöä aineistonhankinnassa. (Hirsjärvi ym. 2009, 139–164) Tämä tutkimus on luonteeltaan pääasiallisesti kvantitatiivinen. Ensimmäiseen ja toiseen tutkimuskysymykseen haetaan vastauksia määrällisen aineiston perusteella. Kolmannessa tutkimuskysymyksessä haetaan vastauksia sekä määrällisen että laadullisen aineiston pohjalta, joten tutkimus on kokonaisuudessaan yhdistelmä kvantitatiivista ja kvalitatiivista tutkimusta.

Tutkimusote viittaa tutkimuksen metodologisiin perusratkaisuihin ja tutkimuksessa käytettyihin metodeihin. Kasanen, Lukka ja Siitonen (1991) ovat esitelleet konstruktivisen tutkimusotteen, joka on lisätty alun perin Neilimon & Näsin vuonna 1980 esittelemiin neljään tutkimusotteeseen: käsiteanalyttinen, päätöksentekometodologinen, toiminta-analyttinen ja nomoteettisen tutkimusote. Toiminta-analyttisessä tutkimuksessa käytännöllisellä empiirisellä kytkennällä on tärkeä rooli ja empiirinen tutkimusvaihe on yleensä case-tyyppinen. Verrattuna esimerkiksi nomoteettiseen tutkimusotteeseen, jossa ilmiöiden lainalaisuuksia etsitään tilastollisten yleistysten kautta ja jossa tilastollisia havaintoja on vähintään kohtuullinen määrä, case-tutkimuksessa on korkeintaan muutama havainto, joita analysoidaan yksityiskohtaisesti (Salmi & Järvenpää 2000, 264). Tätä tutkimus on siten lähinnä toiminta-analyttistä case-tyyppistä tutkimusotetta.

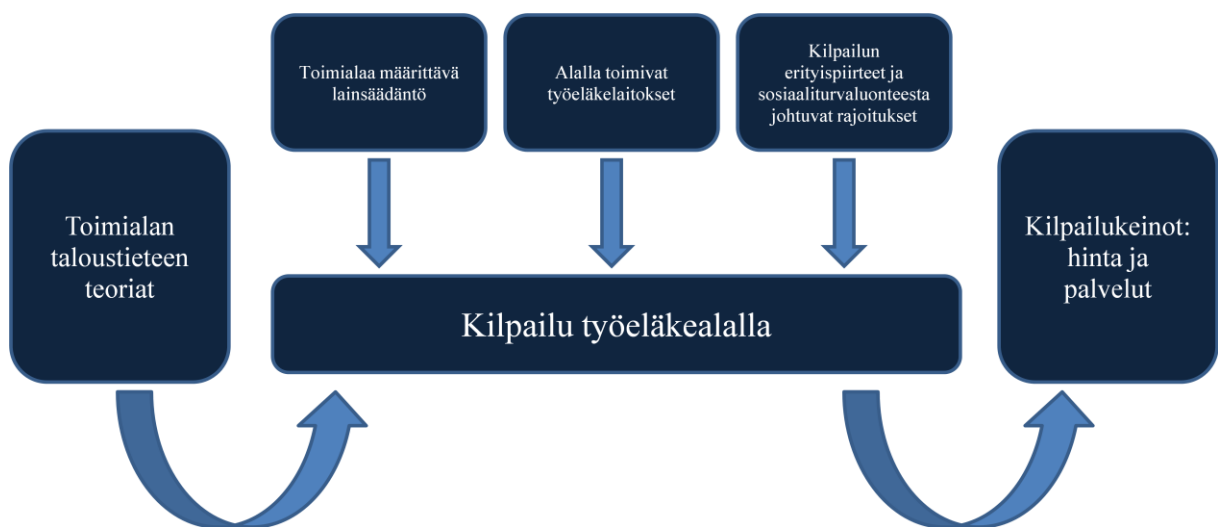
Kvantitatiivisessa tutkimuksessa erilaisia valmiiden aineistojen tyyppisiä voivat olla esimerkiksi erilaiset tilastot ja aikaisemmat tutkimukset. Taulukointi on yksi kvantitatiivisen tutkimuksen empiirisen aineiston esitysmuodoista. Taulukot esitetään yleensä suhteellisina lukuihin, normaalisti prosentteina. Taulukoiden avulla voidaan esittää havaintojen jakautumista. Keskiarvotaulukon avulla voidaan esittää taulukoitavan muuttujan ehdollinen jakauma. Ajallisessa tutkimuksessa kuvailevan ja selittävän tutkimuksen raja saattaa olla häilyvä. Kuvailevassa tutkimuksessa aineiston analysointi lähtee siitä, että muodostetaan tutkittavaa asiaa kuvaavat mittarit ja sen jälkeen esitellään asia: sen esiintyminen ja jakaantuminen. Analyysikeinona taulukointi voi tarkoittaa vaikka sitä, että tutkittavan ilmiön jakaumaa kuvataan prosentein. Numeerista aineistoa esitetään yleensä taulukoinnin lisäksi graafisesti. Selittävässä tutkimuksessa asioille pyritään löytämään syy-seuraus-suhteita ja aineiston analyysiin käytetään yleensä esimerkiksi ristiintaulukointia, riippumattomuustestiä tai korrelaatiokerrointa. (Alkula ym. 1995, 175–233) Tässä tutkimuksessa käytetään valmiita kvantitatiivisia aineistoja ja pääasiallinen tutkimusmenetelmä on taulukointi. Tässä kuvailevassa case-tyyppisessä tutkimuksessa otoskoko on pieni eikä asioille etsitä syy-seuraus-yhteyttä tilastoanalyysin keinoin, joten esimerkiksi ristiintaulukointia ja muita analyysikeinoja ei käytetä.

Päätelyä on deduktiivista ja induktiivista. Deduktiivinen päätely etenee yleisestä yksityiseen ja johtopäätös on seurausta teoriasta. Deduktiivisessa ajattelussa kaikki tieto on teoriassa. Deduktiivista päätelyä tarvitaan tutkimuksessa erityisesti silloin, kun teoriasta johdetaan hypo-

teeseja. Induktiivinen päättely taas etenee yksityisestä yleiseen. Induktio laajentaa tietoa ja yksittäisiä tapauksia luonnehtiva säännönmukaisuus yleistetään kaikkiin vastaavanlaisiin tapauksiin. Hypoteettis-deduktiivinen menetelmä tutkimuksen teossa tarkoittaa sitä, että tutkimus lähtee liikkeelle deduktiivisesti teoriasta käsin. Teoriasta johdetaan sitten reaali maailmaa koskevia hypoteeseja. (Uusitalo 1991, 19–21, 46) Tämä tutkimus etenee pääosin deduktiivisesti; yksittäisiä tapauksia lähdetään tutkimaan olemassa olevien teorioiden kautta.

1.5 Tutkimuksen teoreettinen viitekehys

Tutkimukseen liittyvällä teorian käsitteellä voidaan tarkoittaa tutkimuksen teoreettista viitekehystä. Teoreettinen viitekehys tarkoittaa kohdeilmiötä koskevaa aiempaa tutkimusta ja sen tarkoituksena on selventää, miten ilmiötä on tarkoitus lähestyä. Viitekehys kertoo mihin aikaisempiin tutkimuksiin ja tieteellisiin keskusteluihin tutkimus liittyy ja millaisen käsitteistön valossa ilmiötä aiotaan tarkastella. (Uusitalo 1991, 41–42) Viitekehyksellä voidaan tarkoittaa myös tutkimusongelman täsmentämiseen ja muotoiluun liittyvää viitekehystä, jossa tutkimusongelma esitetään käsitteellisesti. Käsitteiden avulla voidaan rajata ja täsmentää tarkasteltavia asioita. (Alkula ym. 1995, 34.) Tässä teoreettisella viitekehyksellä on viitattu asioiden teoreettiseen lähestymistapaan. Tutkimuksen teoreettinen viitekehys on esitelty alla kuviossa 1.

KUVIO 1: Tutkimuksen teoreettinen viitekehys

Teoreettisen viitekehyksen tarkoituksena on kuvata sitä, miten työeläkealan kilpailun on tässä tutkimuksessa lähestytty. Työeläkealan toimintaan ja kilpailuun vaikuttavia seikkoja ovat ensisijaisesti työeläkealaa määrittävät lait. Kilpailuun vaikuttavat lisäksi suurelta osin alalla toimivat työeläkelaitokset, sillä laitokset itse muodostavat markkinat ja osallistuvat myös itse alan kilpailun kehittämiseen. Kilpailulla on lisäksi monia erityispiirteitä ja alan sosiaaliturvaluonteesta johtuvia rajoituksia kilpailulle. Kilpailua taas voidaan tarkastella toimialan taloustieteen menetelmin soveltuvin osin. Työeläkealan kilpailu loppujen lopuksi konkretisoituu rajattujen kilpailukeinojen, eli tuotteen hinnan ja erilaisten lisäpalvelujen muodossa.

1.6 Kirjallisuuskatsaus

Tutkimus teoriaosuus pohjautuu monipuoliseen lähdeaineistoon. Pääosan teoriaosuuden lähdeaineistosta muodostavat aihetta koskeva kirjallisuus sekä aiheesta tehdyt aiemmat selvitykset. Aineisto voidaan karkeasti jakaa seuraavanlaisiin ryhmiin: 1) *teoriakirjallisuus*, 2) *lainsäädäntö*, 3) *artikkelit*, 4) *aihetta koskevat aiemmat selvitykset*, 5) *aiheeseen liittyvät muistiot, lausunnot ja tiedotteet*, 6) *erilaiset tilastot* sekä 7) *eri organisaatioiden Internet-sivut*. Edellisten lisäksi myös lehtikirjoitteluun viitataan jonkun verran.

Hyödynnettyä teoriakirjallisuutta (1) on Suomen työeläkejärjestelmää koskeva kirjallisuus, muun muassa Korpiluoma ym. 2011, Kiviniemi 2011, Johansson & Sorsa 2010, Kari ym. 2008, Vidlund 2007 ja Pentikäinen 1997. Toimialan taloustiedettä koskeva kirjallisuus on merkittävässä roolissa lähdeaineistona, sillä näkökulma on taloustieteellinen. Toimialan taloustieteen kirjallisuudesta esimerkkeinä ovat Carlton & Perloff 2005, Shy 1998 ja Bain 1956. Kilpailuoikeutta koskeva teoriakirjallisuus on myös hyödynnetty jonkun verran, kuten Alkio 2004 ja Whish 2003.

Toinen lähdeaineiston tyyppi on lainsäädäntö (2). Työeläkealaa ja sen toimintaa määrittää usea eri laki, ja näitä lakeja on hyödynnetty tutkielman teoriapohjassa. Myös joitain Hallituksen esityksiä ja otteita hallitusohjelmasta hyödynnetään. Kolmanneksi lähdeaineistona on hyödynnetty erilaisia artikkeleita (3). Nämä artikkelit tieteellisissä julkaisuissa koskevat lä-

hinnä markkinoiden keskittymistä ja sen mittaamista, kuten esimerkiksi Boone 2008. Aihetta koskevat aiemmat selvitykset (4) ovat suuressa roolissa tutkielman lähdeaineistona. Näitä aikaisempia selvityksiä ovat muun muassa Kilpailuvirasto 2011, Rajaniemi 2006 ja Louekoski 2005.

Tutkimuksen teoriaosuudessa on hyödynnetty myös työeläkealaa koskevia erilaisia muistioita, lausuntoja ja tiedotteita (5). Seuraavan lähdeaineistojen pääryhmän muodostavat erilaiset tilastot (6). Näitä valmiita tilastoja on tutkielmaan koottu esimerkiksi Finanssivalvonnan, Finanssialan keskusliiton, Kuntien eläkevakuutuksen ja Valtiokonttorin sivustoilta. Viimeisen lähdeaineistojen pääryhmän muodostavat eri organisaatioiden Internet-sivut (7). Osa käytetystä aineistosta löytyy pelkästään Internetistä. Työeläkealaa koskevaa tietoa onkin haettu muun muassa Eläketurvakeskuksen, Työeläkevakuuttajat TELA:n, Kilpailuviraston ja STM:n sivustoilta sekä työeläke.fi – sivustolta.

1.7 Aikaisemmat tutkimukset

Uusin työeläkealan kilpailua koskeva tutkimus on Erkki Rajaniemen vuonna 2006 valmistunut selvitys ”Työeläkejärjestelmän kilpailuolosuhteet”. Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriö oli asettanut Rajaniemen tutkimaan työeläkealan kilpailuolosuhteita ja selvityksen keskiössä olivat sellaiset asiat, jotka Kilpailuvirasto oli katsonut ongelmallisiksi työeläkejärjestelmässä. Selvityksessä tarkastellaan kilpailu- ja sosiaaliturvatavoitteiden yhteensovittamista ja tehokkuuden merkitystä työeläkejärjestelmässä. Selvityksessä käsitellään monen eri seikan, kuten EU:n kilpailusäännösten, Suomen perustuslain, viranomaisten kilpailuoikeudellisen toimivallan ja lainsäädännön valmistelukäytäntöjen vaikutusta eläkelaitosten väliseen kilpailuun. Selvityksessä on tarkasteltu myös joukko yksittäisiä kilpailukysymyksiä, kuten kannansiirto, siirtyvä toimintapääoma, päättyneistä vakuutuksista kertyneet rahastot, rahastointiperiaate, eläkelaitosten yhteistyö ja itsenäisyys. Selvityksessä on jonkun verran myös kuvattu työeläkealan markkinarakennetta ja kilpailua, joten selvitys sivuaa tätä tutkimusta. Rajaniemen selvityksessä ei kuitenkaan ole tehty ajallista tarkastelua, vaan pikemminkin otettu esimerkkikuvauksia yksittäisiltä vuosilta. Ennen Rajaniemeä työeläkejärjestelmän kilpailuolosuhteita olivat

STM:n toimesta tutkineet Markku Wallin & Timo Koivusalo vuonna 1999, työryhmä Tarmo Pukkilan johdolla vuonna 2000 sekä Jukka Rantala vuonna 2002.

Työeläkealaan liittyvää kilpailua on tutkittu kahdessa Tampereen yliopiston vakuutustieteen pro gradu -tutkielmassa. Uudempi näistä kahdesta on Henri Lehtimäen vuonna 2011 valmistunut tutkimus ”Työnantajakohtaisen työeläkevakuutuskannan siirto kilpailuoikeudellisesta näkökulmasta”. Tutkielmassa on nimensä mukaisesti käsitelty työntekijän eläkelain mukaisen työeläkevakuutuskantojen siirtoja ja tutkimuksessa näkökulma on oikeustaloustieteellinen. Tutkimuksessa on pureuduttu työeläkealaa määrittävään lainsäädäntöön ja sen mahdollisiin epäkohtiin kilpailuun liittyen, joten Lehtimäen tutkimus sivuaa tämän tutkimuksen kolmatta tutkimuskysymystä. Toinen työeläkealan kilpailu käsittelevä tutkimus on Ville Puotila vuonna 2009 valmistunut ”Työeläkevakuutusyhtiöiden tarjoamien palveluiden tuottama arvo asiakkaalle ja toiminnassa näkyvissä olevat muutokset”. Tutkimuksessa on käsitelty työeläkelaitosten palvelukilpailua ja siten se sivuaakin tämän tutkimuksen aihetta eläkelaitosten kilpailukeinojen osalta. Puotilan tutkimuksessa on kuitenkin aihetta käsitelty asiakkaan eli työnantajan kokeman arvon näkökulmasta ja tutkimuksen teoriapohja on markkinointipainotteinen.

Työeläkealaa ja sen toimintaa yleisesti ottaen on tutkittu melko paljon. Viimeisin työeläkealaan liittyvä pro gradu – tutkielma Tampereen yliopistosta on Jarna Kulmalan vuonna 2011 valmistunut tutkielma nimeltään ”Kolmikantainen päätöksenteko työeläkejärjestelmässä – historiaa vai tulevaisuutta?” Tutkielmassa on selvitetty sitä, miten työeläkejärjestelmän sisällöstä todellisuudessa päätetään. Olli Mäkinen on vuonna 2008 tehnyt työeläkevakuutusyhtiöiden sijoitustoimintaa koskevan pro gradu -tutkielman otsikolla ”Hedgerahastot työeläkevakuutusyhtiöiden sijoituskohteena - Näkökulmana vastuullinen sijoittaminen”. Viimeinen esimerkki työeläkealan toimintaa kuvaavasta tutkimuksesta on vuonna 2008 valmistunut Juha Raassinan tutkielma ”Työeläkevakuutusyhtiöiden suhteellinen tehokkuus vuosina 2000–2006; DEA-menetelmän empiirinen sovellus”.

1.8 Tutkielman rakenne

Tutkielma koostuu viidestä pääluvusta. Ensimmäisessä luvussa käydään läpi johdattelua aiheeseen. Ensimmäinen luku koostuu aihealueen esittelystä, tutkimusongelmien, rajausten ja käsitteiden määrittelystä, tutkimusmenetelmien esittelystä sekä aikaisempien tutkimusten ja tutkimuksen teoriapohjan läpikäynnistä.

Toinen ja kolmas pääluku esittelevät tutkimukseen liittyvää teoriaa. Toisessa luvussa esitellään Suomen työeläkejärjestelmää tutkimuksen aihetta sivuavain osin. Luvussa käydään läpi muun muassa työeläkejärjestelmän erityispiirteitä, järjestelmän hallintoa ja eläke-etuuksien määräytymistä, työeläkevakuutusmaksun rakennetta, eläkkeiden rahoitusta ja eläkelaitosten sijoitustoimintaa. Lisäksi esitellään alalla toimivat eläkelaitokset ja laitosten toimintapiirit. Kolmannessa luvussa käydään läpi toimialan taloustieteen teoriaa ja kilpailua toimialalla. Luvussa esitellään esimerkiksi täydellisen kilpailun markkinoita ja siihen liittyviä määrittelyjä ja mittareita. Lisäksi kolmannessa luvussa tarkastellaan työeläkealan kilpailun erityispiirteitä ja siihen liittyviä erilaisia näkemyksiä.

Neljännessä luvussa kuvataan itse tutkimusta ja sen tuloksia. Luvun alussa esitellään tutkimusaineisto. Aineiston kuvaamisen jälkeen tutkimuskysymyksiä tarkastellaan yksi kerrallaan: markkinarakenne, kilpailun ilmentymä ja kilpailullisuus. Viidennessä ja viimeisessä pääluvussa tiivistetään tutkimuksen tulokset ja pyritään vastaamaan tutkimusongelmiin. Luvussa myös arvioidaan tutkimusta ja esitellään tutkijan omia näkemyksiä ja pohdintoja tutkimuksen aihepiiristä. Lisäksi viimeisessä luvussa esitellään jatkotutkimusehdotuksia.

2 SUOMEN TYÖELÄKEJÄRJESTELMÄ

Tässä luvussa esitellään Suomen työeläkejärjestelmää niiltä osin, kuin tutkimuksen aiheen kannalta on tarpeellista. Luvussa esitellään eri eläkejärjestelmien luokittelua ja Suomen järjes-

telmän erityispiirteitä ja kurkistetaan hieman järjestelmän alkuperään. Lisäksi esitellään eläkejärjestelmän hallintoa ja eläke-etuuksia, työeläkevakuutusmaksun rakennetta ja asiakashyvitysten määräytymistä ja eläkkeiden rahoitusta. Luvussa esitellään myös eri eläkelaitosmuotoja ja niiden toimintaa käytännössä muun muassa sijoitustoiminnan suhteen. Lopuksi esitellään alalla tällä hetkellä toimivat finanssiryhmittymät ja merkittävimmät markkinoilla tapahtuneet muutokset.

2.1 Eläkejärjestelmien luokittelua

Eläkejärjestelmiä voidaan luokitella monella tapaa. Ensinnäkin, järjestelmät voidaan jaotella kolmeen eri pilariin. Pilarijakoa käytetään esimerkiksi Euroopan unionissa, kun ratkaistaan sitä, mitä säädöksiä eri eläkejärjestelmiin sovelletaan. Ensimmäiseen pilariin luetaan yleensä lakisääteiset ja pakolliset eläkkeet, jotka ovat usein valtion vastuulla ja osa sosiaaliturvaa. Suomen työeläkejärjestelmä kuuluu pilarijaon mukaisesti ensimmäiseen pilariin. Toiseen pilariin luettavat eläkejärjestelmät ovat sellaisia, jotka sovitaan työmarkkinoilla mahdollisesti ammattialakohtaisesti ja jotka voivat olla joko pakollisia tai vapaaehtoisia. Kolmanteen pilariin taas luetaan henkilökohtaiset, vapaaehtoiset ja yksilöiden itselleen ostamat eläkkeet. Eläkejärjestelmiä voidaan luokitella myös sen mukaan, perustuvatko ne työntekoon vai asumiseen. Työskentelyyn perustuvaa eläkettä kutsutaan ansioperusteiseksi eläkkeeksi, ja sen tavoitteena on kulutustason säilyttäminen. Ansioeläkejärjestelmässä eläkkeen määrä riippuu työvuosien ja työansioden määrästä. Asumiseen perustuvaa eläkettä kutsutaan kansaneläkkeeksi. Kansaneläke on yleensä vakiomääräinen ja sen tavoitteena on vähimmäistoimeentulon turvaaminen. Suomen työeläkejärjestelmä on ansioperusteinen, ja kansaneläkettä maksetaan vain kaikkein pienituloisimmille. (Korpiluoma ym. 2011, 12–14) Kansaneläkettä Suomessa täydentää takuueläke, mikäli eläkkeen määrä jää tietyn rajan alle. (Kela 2012)

Eläkkeitä jaotellaan lisäksi sen mukaan, ovatko ne etuusperusteisia vai maksuperusteisia. Etuusperusteisissa järjestelmissä eläkkeiden tavoitetasot on etukäteen määritelty ja maksuja kerätään niin paljon, että luvatut etuudet saadaan maksettua. Suomen eläkejärjestelmä on etuusperusteinen. Maksuperusteisissa järjestelmissä taas maksua kerätään ennalta määrätty summa ja eläkkeitä maksetaan sen mukaan, mihin näin kertyneet varat riittävät. Neljäs tapa

luokitella eläkejärjestelmiä on tarkastella sitä, kustannetaanko eläkkeet jakojärjestelmän mukaisesti, jossa kunkin vuoden menot rahoitetaan kyseisenä vuonna kerätyillä vakuutusmaksuilla, vai perustuuko järjestelmä ennalta kerättyihin ja rahastoituihin varoihin. Suomen eläkejärjestelmä on osittain rahastoiva: eläkevastuista vajaa 30 prosenttia on rahastoitu ja 70 prosenttia kustannetaan jakojärjestelmän periaattein. Suomen työeläkejärjestelmä on siis ensimmäiseen pilariin kuuluva, ansioihin perustuva, etuusperusteinen ja osittain rahastoiva järjestelmä. (Korpiluoma ym. 2011, 12–14)

2.2 Työeläkejärjestelmän alkuvaiheet

2.2.1 Säätiöiden historia

Vuonna 1955 tuli voimaan uusi eläkesäätiölaki. Tämä laki sisälsi merkittäviä innovaatioita, esimerkiksi osittaisen rahastoinnin periaatteen ja takaisinlainauksen. Näitä innovaatioita otettiin myöhemmin käyttöön myös TEL:iin. Eläkesäätiölaki muodostui menestykseksi ja uusia säätiöitä muodostui paljon. Eläkesäätiöistä muodostuikin vallitseva yksityisen sektorin vapaaehtoisten eläkejärjestelyjen toteuttamismuoto. Työntekijän eläkelakia ei siis tuolloin vielä ollut voimassa, vaan lakisääteinen eläketurva perustui tasaeläkemuotoiseen kansaneläkkeeseen. 1950-luvun lopulla säätiöt ja kassat olivat markkinajohtajia: eläkesäätiöiden piiriin kuuluvien henkilöiden lukumäärä oli 150 000, eläkekassojen 70 000 ja vakuutusyhtiöiden ainoastaan 25 000. TEL:n voimaantulon jälkeen kilpailutilanne pakotti myös vakuutusyhtiöt tarjoamaan takaisinlainausta. Mikäli vakuutusyhtiöiden markkinaosuudet olisivat jääneet kovin vähäiseksi, se olisi Pentikäisen (1997) mukaan kaatanut koko eläkejärjestelmän. Säätiöillä ei nimittäin olisi ollut sellaista osaamista ja voimavaroja eläkejärjestelmän tekniikan rakentamiseen ja poliittisen valtapelin hallintaan saamiseen. (Pentikäinen 1997, 22, 26, 62)

2.2.2 Alkuperäiset yhtiöt

TEL:n voimaantulon aikoihin silloisilla vakuutusyhtiöillä oli kaksi vaihtoehtoa työeläkevakuutuksen suhteen: joko voimassaolevat henkivakuutusyhtiöt ottaisivat TEL-vakuutuksen osaksi tarjontaa tai sitten perustettaisiin uusia yhtiöitä pelkästään tätä liiketoimintaa varten. Aura-yhtiöt, Kansa-yhtiöt, Pohja-yhtiöt ja Verdandi valitsivat ensimmäisen vaihtoehdon eli ottivat työeläkevakuutuksen osaksi tarjontaa. Uusia yhtiöitä pelkästään eläkevakuutustoimintaa harjoittamaan taas perustettiin kaksi: Ilmarinen ja Kalervo. Ilmarisen taustalla olivat vahinkovakuutusyhtiöt Pohjola, Sampo sekä henkivakuutusyhtiöt Suomi ja Salama. Kalervon perustajia taas olivat henkivakuutusyhtiö Kaleva sekä vahinkovakuutusyhtiöt Tarmo, A-vakuutus, Aarni Liikenne ja Y-vakuutus. Alandia perusti Liv-Alandian, ja vahinkovakuutusyhtiö Fennian omistama Patria laajensi toimintaansa lakisääteiseen eläkevakuutukseen. Eläke-Varma laajensi myös toimintaansa työeläkevakuutukseen. Eläke-Varman taustalla oli useita vahinkovakuutusyhtiöitä, jotka sittemmin fuusioituivat yhdeksi Teollisuusvakuutukseksi. Kaiken kaikkiaan siis yhdeksän vakuutusyhtiötä aloitti työeläkevakuutusliikkeen harjoittamisen. Monilla yrityksillä oli entuudestaan eläkesäätiöitä ja -kassoja, jotka hoitivat henkilökunnan vapaaehtoista eläketurvaa. Monen tällaisen säätiön ja kassan toiminta laajennettiin kattamaan lakisääteisen työeläketurvan hoitoa. (Skinnari 1997, 541) Työeläkeyhtiöt erotettiin muusta vakuutustoiminnasta vuonna 1994, kun Suomen EU:hun liittymisestä neuvoteltiin. Liittymissopimukseen kirjattiin, että työeläkeyhtiöt eivät saa harjoittaa muuta vakuutustoimintaa kuin lakisääteistä eläkevakuutusta. (ks.esim. Veritas 2012)

2.3 Työeläkejärjestelmän toimeenpano

2.3.1 Eläkejärjestelmän hallinto

Työeläkejärjestelmän hallinto on hajautettu usealle eri toimijalle. Yksityisellä sektorilla työeläketurvaa hoitavat työeläkevakuutusyhtiöt, eläkekassat ja eläkesäätiöt, jotka ovat itsenäisiä ja keskenään kilpailevia vakuutuslaitoksia. Lisäksi yksityisellä puolella eläketurvaa hoitavat erityiseläkelaitokset Maatalousyrittäjien eläkelaitos ja Merimieseläkekassa. Vuoteen 2007 asti TaEL- ja LEL-vakuutettujen eläketurva järjestettiin omassa monopolieläkelaitoksessaan Ete-

rassa (ennen vuotta 2003 LEL Työeläkekassa). Vuonna 2007 nämä eläkelait kuitenkin yhdistettiin TEL:n kanssa yhdeksi työntekijän eläkeläiksi (TyEL), ja siitä lähtien näitä lakeja koskevia työntekijöitä on voinut vakuuttaa missä tahansa työeläkevakuutusyhtiössä. Yksityisen puolen laitoksia koordinoi Eläketurvakeskus (ETK) ja valvovat Finanssivalvonta (Fiva) sekä Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriö (STM). Julkisella puolella, valtiolla ja kunnilla, on omat työeläkelaitoksensa: Valtiokonttori ja Kuntien eläkevakuutus. Kansaneläkejärjestelmää taas hallinnoi Kansaneläkelaitos (Kela). Suomen Pankin, Kansaneläkelaitoksen ja Ahvenanmaan maakuntahallituksen eläkejärjestelmän piiriin kuuluvien eläketurva on järjestetty omissa laitoksissaan. (Vidlund, Ritola, Rehn-Kiukkonen 2007, 35)

Suomessa työeläketurvan kehittämistä valmistellaan pitkälti työmarkkinajärjestöjen välisissä neuvotteluissa. Työeläketurvaa kehitetään kolmikantaisen neuvottelujärjestelmän pohjalta, mikä tarkoittaa käytännössä sitä, että neuvotteluihin osallistuu työntekijöiden ja työnantajien työmarkkinajärjestöjen lisäksi valtio. STM valmistelelee muun muassa neuvotteluryhmän esitysten pohjalta yksityisalojen eläkelait ja niiden muutokset. ETK, työeläkelaitokset, työmarkkinajärjestöt ja TELA osallistuvat lakien valmisteluun. (ETK 2012a)

2.3.2 Eläkelait

Eläkkeitä määrittävät useat eri eläkelait. Vuonna 2007 tuli voimaan työntekijän eläkelaki (TyEL). Työntekijän eläkelaki oli seurausta kokonaisuudistuksesta, jossa yhdistettiin kolme yksityisen sektorin palkansaajia koskevaa eläkelakia yhteen. Aikaisemmat palkansaajien eläkelait olivat lyhytaikaisissa työsuhteissa olevien työntekijäin eläkelaki (LEL), työntekijäin eläkelaki (TEL) sekä taiteilijoiden eläkelaki (TaEL). Yrittäjillä ja maatalousyrittäjillä on omat eläkelakinsa (YEL ja MYEL). Kunnallisia viranhaltijoita ja työntekijöitä koskee kunnallinen eläkelaki (KuEL) ja valtion viranhaltijoita valtion eläkelaki (VaEL). Kirkon eläkelaki (KiEL) kattaa evankelisluterilaisen kirkon työntekijöitä. Suomen pankin, Kansaneläkelaitoksen ja Ahvenanmaan maakuntahallituksen työntekijöillä on omat eläkesääntönsä. Myös urheilijoiden eläketurva on järjestetty erillisellä lailla. Edellä luetellut lait ovat ansioperusteisia. Niiden lisäksi Suomessa on asumiseen perustuva kansaneläkelaki (KEL). Kansaneläke kattaa koko väestön, mutta se on kokonaisuudessaan muista eläketuloista riippuva. (Vidlund & Lehtonen

2007, 11–12) Ohessa kuviossa 2 on kuvattu työeläkejärjestelmän hajautettu toimeenpano, suluissa on työeläkelaitosten lukumäärät vuoden 2011 lopussa.

KUVIO 2: Työeläkejärjestelmän toimeenpano

2.3.3 Eläke-etuudet ja eläkkeen karttuminen

Työeläke-etuudet ovat vanhuuseläke, varhennettu ja lykätty vanhuuseläke, osa-aikaeläke, työkyvyttömyyseläke, osatyökyvyttömyyseläke, kuntoutusraha, osakuntoutusraha, kuntoutusavustus ja perhe-eläke sekä maatalousyrittäjillä lisäksi luopumistuki. Ennen vuotta 2005 etuuksiin kuului myös työttömyyseläke ja yksilöllinen varhaiseläke. (Laesvuori & Elo, 18) Suomen työeläkkeeseen liittyy tiettyjä ominaispiirteitä. Jo ansaittua eläkettä ei voida ottaa pois esimerkiksi työnantajan vaihtuessa. Tätä kutsutaan koskemattomuusperiaatteeksi. Työeläkkeen perusteena olevilla ansioilla ei myös ole enimmäismäärää, mitä kutsutaan katottomuudeksi. Järjestelmän kolmas ominaispiirre on indeksisidonnaisuus, eli sekä eläkkeen perusteena olevia ansioita että maksettavaa eläkettä tarkistetaan vuosittain indeksillä. Neljäs ominaispiirre liittyy siihen, että rahoitusvastuu on sekä työnantajilla että työntekijöillä. (Korpi-
luoma ym. 2011, 16) Kaikki ansiotyö on vakuutettava jossain eläkejärjestelmässä, ja se kartuttaa eläkettä ilman työuran pituuteen liittyviä ehtoja. Eläkkeiden maksamisessa on käytössä viimeisen laitoksen periaate, jonka mukaan eläkkeen maksaa pääsääntöisesti se eläkelaitos, jossa vakuutetun viimeinen työsuhte oli vakuutettuna. (Laesvuori & Elo 2007, 19)

Eläkettä kertyy 1,5 prosenttia jokaisen työssäolovuoden ansioista ikävuodesta 18 lähtien ikävuoteen 53 asti. Tämän jälkeen karttumisprosentti on 1,9 ikävuoteen 63 asti, jonka jälkeen eläkettä karttuu 4,5 prosenttia ansioista ikävuoteen 68 asti. (Työntekijän eläkelaki 2006/395) Viimeisten vuosien karttumaa kutsutaan superkarttumaksi tai kannustinkarttumaksi ja sen tavoitteena on työurien pidentäminen. Sosiaalietuuksien perusteena olevista ansioista kertyy eläkettä 1,5 prosenttia. Näitä palkattomia aikoja ovat ansiosidonnaiset työttömyys-, kuntoutus- ja koulutusetuusajat sekä vanhempainpäiväraha- ja sairausajat. Työeläkkeet yhteensoviteetaan lakisääteisten tapaturma-, liikenne- ja sotilastapaturmavakuutuslain mukaisten etuuksien kanssa, ja nämä etuudet ovatkin työeläkkeisiin nähden ensisijaisia. Vuodesta 2010 lähtien vanhuuseläkkeiden määrää on tarkastettu elinaikakertoimella. Elinaikakertoimen tavoitteena on sopeuttaa alkavat vanhuuseläkkeet elinajanodotteen muutoksiin. (Laesvuori & Elo 2007, 20–21)

2.4 Työeläkejärjestelmän rahoitus

2.4.1 Työeläkevakuutusmaksu ja asiakashyvytykset

Työntekijän eläkelain mukainen eläketurva kustannetaan vakuutusmaksulla, jonka maksavat sekä työnantaja että työntekijä. Seuraavaksi käsitellään pelkästään sellaisen työnantajan vakuutusmaksua, joka on ottanut vakuutuksen työeläkevakuutusyhtiöstä. Eläkekassassa ja eläkesäätiössä työnantajan maksuosuus määräytyy hieman eri tavoin. Työntekijän maksuosuus tuli mukaan vuonna 1993 ja tulevista mahdollisista maksunkorotuksista on sovittu, että ne jakaantuvat tasan työnantajan ja työntekijän kesken. Vakuutusmaksu koostuu eri osista, ja maksulla katetaan ne kulut, jotka aiheutuvat eläkkeiden rahastoinnista, tasausjärjestelmästä ja järjestelmän ylläpidosta. Vuonna 2011 keskimääräinen vakuutusmaksu oli 22,1 prosenttia. (Korpiluoma ym. 2011, 56–60) STM vahvistaa työeläkemaksun vuosittain. Työeläkemaksu ja sen eri osat voivat siis vaihdella joka vuosi. Taulukkoon 1 on otettu esimerkkinä vuoden 2011 maksut, luvut ovat prosentteja palkkasummasta.

TAULUKKO 1: Työeläkevakuutusmaksun osat vuonna 2011. (ks. ETK 2012c)

	2011
Vanhuseläkeosa	2,9
Työkyvyttömyysosa	1
Työttömyysosa	0
Tasausosa	18
Maksutappio-osa	0,1
Hoitokustannusosa	0,8
Lakisääteisten maksujen osa	0,1
Hyvitykset	-0,4
Työttömyysosan tilapäinen alennus	-0,3
Yhteensä	22,1
Työnantajan osuus	17,1
Työntekijän osuus keskimäärin	5
15–52 v	4,7
53 v täyttäneet	6

Hoitokustannusosalla eläkevakuutusyhtiö kattaa hallintokulut. Näitä hallintokuluja syntyy esimerkiksi vakuutusten ja työntekijöiden työsuhteiden hoitamisesta, eläkelaskelmien ja eläkeratkaisujen tekemisestä sekä eläkkeiden maksamisesta, eli hoitokustannukset ovat tietojärjestelmä-, hallinto- ja palkkakustannuksia. Jos työnantajan samassa eläkevakuutusyhtiössä vakuutettujen työnansiot ovat vähintään viisi miljoonaa euroa, työnantajan hoitokustannusosa alenee. Vuonna 2011 työnantajien hoitokustannusosa vaihteli 0,38–0,69 prosentin välillä työnantajan yhteenlasketun palkkasumman mukaisesti. (Korpiluoma ym. 2011, 56–60) Hoitokustannusosa lasketaan kaikille yhtiöille samalla tavalla yhtiöiden yhteisestä hakemuksesta. Hoitokustannusosa pyritään mitoittamaan niin, että kaikki yhtiöt saavat katettua liikekulunsa vakuutusmaksun hoitokustannusosalla. Käytännössä siis yhtiö, jolla liikekulut ovat suurimmat, määrittää pitkälti hoitokustannusosan tason. Tästä seuraa se, että yhtiöille kertyy usein hoitokustannusylijäämää, mikä johtuu siitä, että kerätyt varat ylittävät todelliset liikekulut. Ylijäämä siirretään toimintapääomaan, ja puolet ylijäämästä voidaan käyttää asiakashyvityksiin. (Rajaniemi 2006, 96)

Eläkevakuutusyhtiö voi antaa vuosittain asiakashyvityksiä, jotka määräytyvät yhtiön vakavaraisuustilanteen ja vuotuisen hoitokustannussäästön mukaan. Yhtiö suorittaa hyvityssiirron,

jolla alennetaan työnantajien seuraavan vuoden vakuutusmaksua. Puolet hyvityssiirrosta ositetaan siirtoa edeltävän vuoden loppuun mennessä kertyneiden eläkerahastojen suhteessa ja puolet siirtovuoden ennakkomaksujen suhteessa. (Korpiluoma ym. 2011, 56–60) Asiakashyvitysten suuruuteen vaikuttavat siten palkkasumman lisäksi asiakassuhteen kesto, sillä mitä pidempi asiakassuhde, niin sitä suurempi rahasto yrityksen maksuista on ehtinyt kertyä. Asiakashyvitysten jakamisen sääntelyä on kuvattu tarkemmin taulukossa 2, jossa kuvataan työeläkeyhtiön toimintavyöhykkeitä.

Työeläkemaksun suuruuteen vaikuttavat myös yrityksen omat työkyvyttömyys- ja osatyökyvyttömyystapaukset silloin, kun työnantajan palkkasumma on vähintään 1,8465 miljoonaa euroa (vuonna 2012). Suurilla työnantajilla sovelletaan maksuluokkamallia TyEL-maksun työkyvyttömyösosan suhteen. Maksuluokka malli toimii niin, että mitä suurempi työnantaja ja mitä enemmän työkyvyttömyyseläkemenoja yrityksessä, niin sitä suurempi on maksun työkyvyttömyösosa. Mikäli siis suuren yrityksen työkyvyttömyysriski on keskimääräistä suurempi, niin myös yrityksen työeläkemaksu on keskimääräistä korkeampi. Maksun keskimääräinen työkyvyttömyösosa on yksi prosentti palkkasummasta vuonna 2012. (ETK 2012c)

Työnantajalla eli vakuutusnottajalla on oikeus lainata osa työeläkevakuutusmaksusta kertyneestä rahastosta. Tätä kutsutaan TyEL-takaisinlainaamiseksi. Vakuutusnottajalla on oikeus rajoittaa vakuutusnottajan takaisinlainausoikeutta vakavaraisuutensa varmistamiseksi. Takaisinlainan korko muodostuu viitekorosta ja korkomarginaalista. Korkomarginaali määräytyy lainan vakuuksien mukaan. Vakuutusnottajan on kohdeltava vakuutusnottajia yhdenmukaisesti takaisinlainauksen suhteen. (Ks. Ilmarinen 2012b) Kaikki yhtiöt vaativat vakuuksia TyEL-takaisinlainalle. Yleisimpiä vakuuksia ovat Garantian, Finnveran, pankin tai kunnan lainatakaus (ks.esim. Eläke-Fennia 2012).

2.4.2 Yksityisalojen eläkkeiden rahoitus

Tässä luvussa keskitytään yksityisalojen palkansaajien työeläkkeiden rahoitukseen. Esimerkiksi yrittäjien ja julkisten alojen eläkkeet kustannetaan valtion tukeman jakojärjestelmän

periaattein, mutta näiden alojen eläkkeiden rahoitusta ei käsitellä tässä sen tarkemmin. Pääosa työeläkkeistä rahoitetaan työnantajien ja työntekijöiden maksamilla vakuutusmaksuilla, ja järjestelmä on osittain rahastoiva. Eläkkeiden rahoitukseen käytetään myös etukäteen kerättyjä työeläkevaroja ja niille saatuja tuottoja. Eläkkeet maksetaan viimeisen laitoksen periaatteen mukaisesti, kuten edellä on tullut ilmi. Etukäteen rahastoitavat varat kerätään siihen eläkelaitokseen, jossa työntekijä kulloinkin on vakuutettuna. Yksittäinen eläkelaitos on vastuussa eläkkeen rahastoidusta osasta. Mikäli vakuutettu työskentelee usean eri työnantajan palveluksessa työuransa aikana, niin eläkkeen rahastoitu osuus voi olla usean eri eläkelaitoksen vastuulla. Viimeisen laitoksen periaatteiden mukaisesti maksava eläkelaitos perii muilta eläkelaitoksilta kyseiseen eläkkeeseen sisältyvät, muiden laitosten vastuulla olevat osat, mikäli eläkkeeseen sellaisia sisältyy. Eläketurvakeskus hoitaa laitosten välistä kustannustenjakoselvittelyä. Vakuutusmaksun taso pyritään ennakkoon määrittämään siten, että se kattaa kyseisen vuoden tasauseläkemenon, rahastoitavan vastuuvelan, hoitokulut sekä saamatta jääneistä työeläkemaksuista koituvat maksutappiot. Tasausmeno tarkoittaa jakojärjestelmän mukaista, eläkelaitosten yhteisellä vastuulla olevaa eläkemenoa. Työnantaja, joka on järjestänyt työntekijöidensä eläkevakuutuksen eläkesäätiössä tai eläkekassassa, maksaa laitokselle vakuutus- tai kannatusmaksua. Maksua peritään tällöin määrä, joka riittää kattamaan vastuuvelan muutoksen, eläkkeiden kattamisen ja laitoksen muut kulut yhdessä laitoksen sijoitustuottojen kanssa. (Kiviniemi 2010, 7-10)

2.5 Eläkelaitokset ja laitosten toiminnan puitteet

2.5.1 Vakuuttamisvelvollisuus ja eri laitosmuodot

Työnantajan, joka harjoittaa TyEL:n mukaista toimintaa, on järjestettävä työntekijöidensä eläketurva joko ottamalla vakuutus työeläkeyhtiöstä, liittymällä eläkekassaan tai järjestämällä eläkevakuutus eläkesäätiössä (Työntekijän eläkelaki 2006/395, 141 §). Eläketurvakeskus valvoo, että työnantaja täyttää vakuuttamisvelvollisuutensa. Mikäli työnantaja laiminlyö vakuuttamisvelvollisuutensa, Eläketurvakeskus kehottaa ensin työnantajaa korjaamaan laiminlyönnin ja viime kädessä ottaa vakuutuksen työnantajan puolesta työnantajan kustannuksella. (Työntekijän eläkelaki 2006/395, 186 §)

Työeläkevakuutusyhtiöitä ja niiden toimintaa säätelee Laki työeläkevakuutusyhtiöistä 1997/354. Työeläkevakuutusyhtiön toiminnan tarkoituksena on harjoittaa sosiaaliturvaan kuuluvaa lakisääteistä eläketurvaa. Työeläkevakuutusyhtiö ei saa harjoittaa muuta vakuutusliikettä kuin edellä mainittua lakisääteistä eläkevakuutusliikettä. Ilman valvovan viranomaisen lupaa työeläkevakuutusyhtiö ei saa omistaa toisen työeläkevakuutusyhtiön osakkeita eikä takuusuuksia. Työeläkevakuutusyhtiön perustamista varten tarvitaan valtioneuvoston myöntämä toimilupa. Toimilupa voidaan myöntää tietyin edellytyksin, esimerkiksi yhtiön johdon tulee täyttää sille asetetut kelpoisuusvaatimukset, ja yhtiön osakepääoman tai takuupääoman ja pohjarahaston yhteensä tulee olla vähintään 5 000 000 euroa. Kelpoisuudella viitataan esimerkiksi hyvämaineisuuteen ja hyvään työeläkevakuutustoiminnan ja sijoitustoiminnan tuntemukseen. (Laki työeläkevakuutusyhtiöistä 1997/354)

Vakuutus sopimuksista aiheutuva vastuu kirjataan työeläkevakuutusyhtiön vastuuvelaksi. Vastuuvelan muodostavat vakuutusmaksuvastuu ja korvausvastuu. Vakuutusmaksuvastuu vastaa tulevista vakuutustapahtumista johtuvien suoritusten pääoma-arvoa ja korvausvastuu taas sattuneiden vakuutustapahtumien johdosta suoritettavia, vielä maksamatta olevia korvausmääriä. Työeläkevakuutusyhtiön toimintapääoma tarkoittaa sitä määrää, jolla yhtiön varat ylittävät yhtiön velat. Toimintapääoman vähimmäismäärä on kaksi kolmasosaa vakavaraisuusraja, ja vakavaraisuusraja taas määritellään riskiteoreettisesti vastaamaan yhden vuoden toimintapääoman tarvetta. Vastuuvelan kattamisesta ja vakavaraisuusrajan laskemisesta säädetään tarkemmin niistä annetussa laissa. Työeläkevakuutusyhtiö ei saa jakaa voittoa, jos sen toimintapääoma on pienempi kuin laissa säädetty vakavaraisuusraja. Työeläkevakuutusyhtiön sijoitustoiminnan tulee olla itsenäistä, ja varat on sijoitettava tuottavasti ja turvaavasti. Työeläkevakuutusyhtiö voi ostaa varojenhoito- tai asiantuntijapalveluita myös ulkopuoliselta toimijalta edellyttäen, ettei sijoitustoiminnan itsenäisyys vaarannu. Työeläkevakuutusyhtiön hallituksen on laadittava yhtiölle suunnitelma, joka koskee yhtiön varojen sijoittamista. (Laki työeläkevakuutusyhtiöistä 1997/354)

Eläkekassojen toimintaa määrittelee Vakuutuslaki 1992/1164. Eläkekassan toimintapiirin voivat muodostaa joko yhden tai useamman työnantajan työntekijät, joilla on toiminnalli-

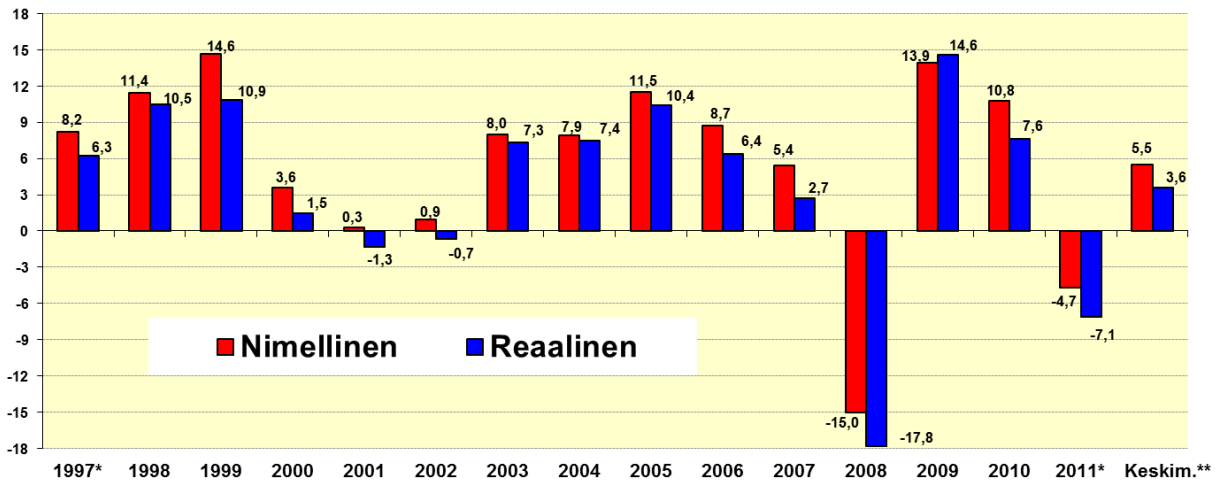
nen tai taloudellinen yhteys. Eläkekassan toimintapiirin voivat muodostaa myös samaan konserniin kuuluvien työnantajien työntekijät. Kuitenkin lakisääteistä työeläkevakuutusta hoitavan eläkekassan jäseniä tulee olla yhteensä vähintään 300. Eläkekassan toiminnan tarkoituksena on myöntää kassan jäsenille ja muille kassassa vakuutettuina oleville eläkkeitä. Eläkesäätiöiden toimintaa taas määrittää eläkesäätiölaki 1995/1774. Yksi tai useampi työnantaja voi perustaa lakisääteistä työeläketurvaa harjoittavan eläkesäätiön, mikäli vakuutettuja on yhteensä vähintään 300 henkilöä. Eläkesäätiön tarkoituksena on eläkkeiden myöntäminen säätiössä vakuutetuille henkilöille. Säätiö voi myöntää lakisääteisiä eläkkeitä (B-eläkesäätiö), vapaaehtoisia lisäeläkkeitä (A-eläkesäätiö) tai molempia (AB-eläkesäätiö).

2.5.2 Vakavaraisuus ja eläkevarojen sijoittaminen

Lainsäädäntö edellyttää, että eläkelaitosten velvoitteet on arvioitu mahdollisimman hyvin ja että laitoksella on velvoitteisiin nähden riittävä määrä varallisuutta. Eläkelaitoksen maksettavista ja tulevasta eläkkeistä muodostuvaa velvoitteiden määrää kutsutaan vastuovelaksi ja sitä vastaavaa varallisuutta vastuuelan katteeksi. Vastuuelan tulee olla joka hetki katettu. Nykyään katteeksi kelpaavaa omaisuutta ei enää rajoiteta, mutta ennen vuotta 2007 rajoitukset eri omaisuuslajeille olivat hyvin tarkat. Varojen ja velkojen erotus, jota kutsutaan toimintapääomaksi, muodostaa puskurin sijoitustoiminnan heilahteluja varten. (Korpiluoma ym. 2009, 32–37)

Työeläkevarat on sijoitettava tuottavasti ja turvaavasti. Markkinoilla maksetaan riskinotosta, joten nämä kaksi tavoitetta muodostavat haastavan yhdistelmän ja niiden välillä on löydettävä sopiva tasapaino. Varojen sijoittamisessa on lisäksi huolehdittava toiminnan laatuun soveltuvasta likviditeetistä sekä sijoittamisen monipuolisuudesta ja hajauttamisesta. Etuusperusteisessä järjestelmässä sijoitusten tuotto ei vaikuta etuuksiin. Korkeammilla sijoitustuotoilla pystytään pienentämään eläkkeiden rahastoituja osia ja siten hillitsemään eläkemaksun nousupaineita. Osa sijoitustoiminnan tuotoista käytetään välittömästi alentamaan työeläkemaksun tasoa asiakashyvitysten muodossa. Eläkelaitoksen hallituksen tulee vuosittain hyväksyä sijoitussuunnitelma, joka sisältää kattavasti eri näkökohtia. (Korpiluoma ym. 2009, 32–37) Kivi-

ossa 3 on kuvattu yksityisalojen työeläkevarojen sijoitusten tuottoja vuosina 1997–2011 kolmanteen kvartaaliin saakka.

* 1997 ja 2011: vain eläkeyhtiöiden sijoitusten tuotto prosentit

* 2011: tuottoluvut ovat tammi-syyskuulta, otettu huomioon keskituotossa

** Keskituotto on vuosikohtaisten lukujen geometrinen keskiarvo eli kaikilla on yhtä suuri paino

KUVIO 3: Yksityisalojen työeläkesijoitusten tuotto 1997-2011Q3, % sitoutuneelle pääomalle (TELA 2012)

Kuviosta 3 voidaan hyvin nähdä, että työeläkesijoitusten tuotto on vaihdellut paljon eri vuosina. 1990-luvun lopulla sijoitukset tuottivat erityisen hyvin, kun taas 2000-luvun alussa tuotto oli nollan prosentin luokkaa. 2000-luvun keskivaiheilla tuotto on ollut tasaista, ja vuonna 2008 kansainvälisen finanssikriisin johdosta työeläkesijoitusten tuotto painui reippaasti miinukselle. Vuoden 2008 huonon tuloksen jälkeen eläkesijoitusten tuotto on ollut vaihtelevaa. Vuoden 2008 huonoista sijoituksista toivuttiin kuitenkin nopeasti, sillä vuonna 2009 sijoitusten tuotto oli hyvin korkea.

2.5.3 Työeläkevakuutusyhtiön toimintavyöhykkeet

Taulukossa 2 on esitelty työeläkevakuutusyhtiön toimintavyöhykkeet. Toimintavyöhykkeet vaikuttavat työeläkeyhtiön toimintaan voimakkaasti. Tarve toimintavyöhykkeille ja tiukalle

vakavaraisuussäännöstölle heijastaa hyvin toiminnan lakisäätteistä luonnetta ja laitosten yhteisvastuuta eläkevaroista.

TAULUKKO 2: Työeläkevakuutusyhtiön toimintavyöhykkeet (ETK 2011)

yli $4 \times \text{VVR}$	Hyvityksiä kasvatettava tai sijoitusjakaumaa muutettava siten, että palataan toimintapääoman ylärajan alapuolelle
$1-4 \times \text{VVR}^*$	Hyvitykset laskuperusteiden mukaan, toiminnan normaalivyöhyke
$1 \times \text{VVR}$	Ei hyvityksiä
$1/3-2/3 \times \text{VVR}^{**}$	Taloudellisen aseman tervehdyttämissuunnitelma FIVAlle, tervehdyttämissuunnitelma vaaditaan myös, jos toimintapääoman ja tasoitusvastuun alarajan ylittävä osa yhteensä alittaa vakavaraisuusrajan.
$0-1/3 \times \text{VVR}$	Lyhyen aikavälin rahoitussuunnitelma FIVAlle

* $4 \times \text{VVR}$ = toimintapääoman enimmäismäärä

** $2/3 \times \text{VVR}$ = toimintapääoman vähimmäismäärä

Näiden toimintavyöhykkeiden avulla kontrolloidaan yhtiöiden toimintaa ja esimerkiksi asiakashyvitysten jakamista. Työeläkevakuutusyhtiön toiminnan normaalivyöhyke tarkoittaa sitä tilannetta, kun toimintapääoman määrä ylittää vakavaraisuusrajan, mutta on pienempi kuin vakavaraisuusrajan nelinkertainen määrä. Tällöin vakavaraisuussäännökset rajoittavat työeläkevakuutusyhtiön toimintaa vähiten ja asiakashyvitysten jako perustuu sosiaali- ja terveystieteiden hyväksymiin laskuperusteisiin. Toimintapääoman enimmäismäärä on vakavaraisuusraja nelinkertaisena ja toimintapääoman pysyvä ylittäminen on kiellettyä. Mikäli toimintapääoman enimmäismäärä ylitetään kahtena peräkkäisenä vuonna, niin yhtiön tulee kasvattaa hyvityssiirtoja kolmanneksella enimmäismäärän ylitteestä tai sitten muuttaa sijoitusjakaumaa siten, että palataan toimintapääoman enimmäismäärän alapuolelle. (ETK 2011)

Asiakashyvityksiä ei saada jakaa silloin, kun toimitaan vakavaraisuusrajan alapuolella. Toimintapääoman vähimmäismäärä on kaksi kolmasosaa vakavaraisuusraja. Jos toimintapääoma on alle kaksi kolmasosaa vakavaraisuusraja, yhtiön täytyy toimittaa taloudellisen aseman tervehdyttämissuunnitelma Finanssivalvonnalle. Tervehdyttämissuunnitelma vaaditaan myös siinä tapauksessa, jos toimintapääoman ja tasoitusvastuun alarajan ylittävä osa yhteensä alittaa vakavaraisuusrajan. Yhtiön tulee toimittaa lyhyen aikavälin rahoitussuunnitelma Finanssivalvonnalle, jos toimintapääoman vähimmäismäärä on alle kolmasosa vakavaraisuusra-

jasta. (ETK 2011) Eläkesäätiöillä ja eläkekassoilla vakavaraisuuden säätelyyn liittyvät rajat ovat samat kuin eläkeyhtiöillä. Kuitenkin rajojen väliset toimintavapaudet ovat erilaiset; eläkesäätiö voi esimerkiksi säätää kannatusmaksuaan melko vapaasti, kunhan toimintapääoma säilyy vakavaraisuusrajan ja enimmäismäärän välissä. (Korpiluoma ym. 2011, 36)

2.6 Työeläkeyhtiöt Suomessa

2.6.1 Yhtiöt ja finanssiryhmittymät

Taulukossa 3 esitellään työeläkevakuutusyhtiöiden yhteistyökumppaneita rahoitus- ja vakuutusosalalla. Yhteistyö ei perustu oikeudellisiin sitoumuksiin vaan käytännön yhteistyöhön. Lähes kaikki työeläkevakuutusyhtiöt kuuluvat johonkin finanssiryhmittymään, ainoastaan Etera toimii itsenäisesti. Vahinko- ja henkivakuutuskanava sekä pankkikanava toimivat työeläkevakuutusyhtiöiden pääasiallisena jakelukanavana.

TAULUKKO 3: Työeläkeyhtiöiden yhteistyö rahoitus- ja vakuutusalan yritysten kanssa (Yhtiöiden Internet-sivut 2012)

TyEL-yhtiö	Vahinkovakuutusyhteistyö	Henkivakuutusyhteistyö	Pankkiyhteistyö
Varma	If, Tryg Vahinkovakuutus	Mandatum Life, Kaleva, Nordea Henkivakuutus	Sampo Pankki, Nordea
Ilmarinen	Pohjola, A-vakuutus, Pohjantähti	OP-Henki, Suomi	Osuuspankit
Eläke-Fennia	Vahinko-Fennia	Henki-Fennia	Handelsbanken, Säästöpankki
Eläke-Tapiola	Vahinko-Tapiola, Turva, Lähivakuutus	Henki-Tapiola, Yritysten Henki-Tapiola	Tapiola-Pankki
Veritas	Vahinko-Veritas	Henki-Veritas	Aktia, Paikallisosuuspankit
Pensions-Alandia	Försäkringsaktiebolaget Veritas	Liv-Alandia	-
Etera	-	-	Sampo Pankki

Työeläkeyhtiö saa suurimman osan asiakkaistaan jakeluverkostoyhteistyön eli vahinko- ja henkivakuutusyhtiöiden sekä pankkien kautta. Yhtiöillä ei siten ole omaa jakeluverkostoa.

Etera on yhtiöistä ainut, jolla ei ole yhteistyötä muiden vakuutusalan toimijoiden kanssa. Tulevaisuudessa onkin mielenkiintoista nähdä, miten Eteralle käy ilman finanssiryhmittymäyhteistyötä. Eteran saattaa olla hankalaa hankkia uusia asiakkaita ja myös pitää vanhoja, sillä moni asiakas saattaa olla halukas keskittämään vakuutusasiointinsa yhteen ryhmittymään.

Seitsemässä työeläkevakuutusyhtiössä oli vuoden 2010 lopussa yhteensä 1 455 250 TyEL-vakuutettua, joiden yhteenlaskettu palkkasumma oli noin 41 miljardia euroa. YEL-vakuutettuja oli puolestaan 186 972 kappaletta, ja näiden yhteenlasketut työtulot olivat noin 3,7 miljardia euroa. Yhtiöiden yhteenlaskettu vakuutusmaksutulo oli noin 10,7 miljardia euroa. Vakuutusmaksutulolla mitattuna kaksi yhtiötä, Varma ja Ilmarinen olivat selvästi suurempia kuin muut. Varman vakuutusmaksutulo vuonna 2010 oli noin 3,7 miljardia euroa (markkinaosuus 35,1 prosenttia) ja Ilmarisen noin 3,4 miljardia euroa (markkinaosuus 31,8 prosenttia). Kaksi seuraavaksi suurinta olivat Eläke-Tapiola noin 1,4 miljardin euron vakuutusmaksutulolla ja Eläke-Fennia noin 1,1 miljardin euron vakuutusmaksutulolla. Muut kolme yhtiötä, Etera, Eläke-Veritas ja Pensions-Alandia olivat selvästi pienempiä. Eteran vakuutusmaksutulo oli noin 570 miljoonaa euroa, Eläke-Veritaksen noin 380 miljoonaa euroa ja Pensions-Alandian noin 32 miljoonaa euroa. Eläkesäätiöissä oli vuoden 2010 lopussa yhteensä 22 707 TyEL-vakuutettua, joiden yhteenlaskettu palkkasumma oli noin 1,1 miljardia euroa. Eläkesäätiöiden yhteenlaskettu vakuutusmaksutulo oli noin 194 miljoonaa euroa. Eläkekassoi-
soissa oli vuoden 2010 lopulla yhteensä 34 460 TyEL-vakuutettua, joiden yhteenlaskettu palkkasumma oli noin 1,2 miljardia euroa. Eläkekassojen yhteenlaskettu vakuutusmaksutulo oli noin 228 miljoonaa euroa. (Finanssivalvonta 2010)

2.6.2 Merkittävimmät muutokset markkinoilla

Nykymuotoinen Varma aloitti toimintansa vuonna 1998, tuolloin nimellä Varma-Sampo, kun Eläke-Sampo ja noin kaksi kolmasosaa Eläke-Varmasta yhdistyivät. Varma-Sampo muutti nimensä Varmaksi 31.12.2003. Varma-Sampon ja Eläke-Varman edeltäjä oli yksi alkuperäisistä työeläkeyhtiöistä Kalervo. (Varma 2012) Ilmarinen on perustettu 14.12.1961 ja on siten ollut mukana työeläkevakuuttamisessa TEL:n alusta alkaen. Ilmarinen muutettiin eläkevakuutusosakeyhtiöstä keskinäiseksi eläkevakuutusyhtiöksi 24.7.1998. (Ilmarinen 2012a) Veritas

(ent. Verdandi) on harjoittanut lakisääteistä työeläkevakuutustoimintaa TEL:n alusta eli vuodesta 1962 alkaen, tuolloin nimellä Henkivakuutusosakeyhtiö Verdandi. Suomen liittyminen EU:hun johti yhtiön jakamiseen vuonna 1994, ja lakisääteistä eläkevakuutustoimintaa jatkoi Eläkevakuutusosakeyhtiö Verdandi. (Veritas 2012)

Keskinäinen työeläkevakuutusyhtiö Etera aloitti toimintansa 1.7.2003. Eteran edeltäjänä oli ollut vuodesta 1976 alkaen LEL Työeläkekassa. Vuoteen 2006 asti Etera vastasi ainoana yhtiönä LEL- ja TaEL-eläketurvasta. Vuoden 2007 lakimuutoksella monopoliasema kuitenkin purettiin, ja siitä lähtien Etera on vakuuttanut kaikkien toimialojen työntekijöitä kuten muut yhtiöt. (Etera 2012) Eläke-Tapiola on syntynyt vuonna 1982 Henki-Auran ja Pohjan fuusiossa. Eläke-varman yhdistyessä suurimmalta osin Eläke-Sampoon jäljellejäävästä kannasta syntyi Eläke-Fennia vuonna 1988. Eläke-Fennian tausta on kuitenkin paljon kauempana, nimittäin vuonna 1882 perustetussa palovakuutusosakeyhtiö Fenniassa. (Fennia 2012) Pension-Alandia on myös alalla pitkään toimineita yhtiöitä; yhtiö on perustettu vuonna 1961 ja toimi tuolloin nimellä Liv-Alandia. (Vauhkonen 2012, 362) Alalla toimivat työeläkeyhtiöt ovat siten olleet käytännössä samat vuoden 1998 puolivälistä lähtien lisättyinä Eteralla vuoden 2003 puolivälistä lukien.

3 KILPAILU

Tässä luvussa esitellään täydellisen ja epätäydellisen kilpailun markkinoita toimialan taloustieteen näkökulmasta sekä erilaisia kilpailun mittareita. Lisäksi esitellään työeläkealan markkinoihin ja työeläkealan kilpailuun liittyviä seikkoja tarkemmin.

3.1 Kilpailun määritelmä

3.1.1 Täydellisen ja epätäydellisen kilpailun markkinat

Täydellinen kilpailu markkinoilla on tilanteena harvinainen, mutta täydellisen kilpailun määrittely antaa hyvän vertailupohjan muille markkinoille. Täydellisen kilpailun oletuksena on ensinnäkin homogeeninen tuotos. Kaikki yritykset tuottavat identtistä hyödykettä ja kuluttajat pitävät eri tuottajien hyödykettä samanveroisena. Toinen oletus on täydellinen informaatio. Sekä ostajilla että myyjillä on tiedossa kaikki relevantti informaatio esimerkiksi hinnan ja laadun suhteen. Yritykset voivat tuottaa pieniä yksiköitä ja myös kuluttajat voivat ostaa hyödykettä pieninä yksikköinä. Tämä johtaa siihen, että kysynnän ja tarjonnan määrä vaihtelee hinnan mukaan. Kolmas täydellisten markkinoiden oletus on, että transaktiokustannuksia ei ole. Tällä viitataan siihen, että markkinoille ja alalle tulo ei aiheuta ylimääräisiä kustannuksia esimerkiksi sopimuskumppanin etsinnän tai sopimuksen laatimisen muodossa. tai maksuja myyjälle tai ostajalle. Neljäntenä oletuksena on se, että hinta markkinoilla otetaan annettuna. Ostajat ja myyjät eivät voi itsenäisesti päättää hinnasta, vaan hinta määritetään markkinoilla kysynnän ja tarjonnan mukaan. Neljäs ja viimeinen täydellisen kilpailun oletus on, että yritys ei tuota ulkoisvaikutuksia, esimerkiksi ei-toivottuja ympäristövaikutuksia, muiden kannettavaksi. Ostajien ja myyjien suurta määrää markkinoilla voidaan myös pitää täydellisen kilpailun tunnusmerkkinä, mutta yhtä hyvin harvojen toimijoiden markkinat voivat olla kilpaillut. (Carlton & Perloff 2005, 57)

Markkinoiden hinnan ja tuotantomäärän kilpailun kautta saavutetulla tasapainolla on kaksi haluttavaa tehokkuuteen liittyvää ominaisuutta. Tuotanto on tehokasta ensinnäkin siinä merkityksessä, että tuotannontekijöitä ei voida uudelleenjärjestellä yritysten kesken. Yritykset eivät voi lisätä yhden hyödykkeen tuotantoa vähentämättä jonkun toisen hyödykkeen tuotantoa. Toiseksi, kulutus on tehokasta. Ostajan maksama hinta hyödykkeestä vastaa hyödykkeen tuottamisen marginaalikustannuksia, sillä kilpailullinen hinta vastaa tuotannon marginaalikustannuksia. (Carlton & Perloff 2005, 70)

Yhden tarjoajan markkinoita kutsutaan monopoliksi. Monopoliyritys voi asettaa hinnan haluamalleen tasolle ilman pelkoa siitä, että kilpaileva yritys ryhtyy myymään hyödykettä edullisemmalla hinnalla. Monopoliyritys voi nostaa hyödykkeen hinnan marginaalikustannusten yläpuolelle ja sen tavoitteena onkin tuoton maksimointi. Sellaista tilannetta, jossa yksittäinen yritys voi nostaa tuotteen hinnan marginaalikustannusten yläpuolelle, kutsutaan monopolivoimaksi tai markkinavoimaksi. Harvojen tarjoajien markkinoita kutsutaan oligopoliksi. Oligopoli asettuu täydellisen kilpailun ja monopolitilanteen välille; yksittäinen toimija ei voi asettaa hintaa mutta hinta ei myöskään muodostu täysin markkinoilla kysynnän ja tarjonnan mukaan. Oligopolissa jokainen yritys tietää voivansa vaikuttaa markkinahintaan ja kilpailijoiden tuottoihin. Yrityksen täytyy siis ottaa huomioon kilpailijoiden käyttäytyminen päättäessään siitä, mikä on sopivin sille sopivin menettelytapa. Oligopolin tunnuspiirteitä ovat esimerkiksi kuluttajat hinnantottajina, homogeeninen tuote, ei alalle tuloa eli tarjoajien lukumäärä pysyy samana ajan kuluessa ja yrityksillä markkinavoima. Oligopoliin liittyen on kehitetty erilaisia peliteorioita, joiden avulla pyritään kuvaamaan markkinoilla toimijoiden vuorovaikutusta. (Carlton & Perloff 2005)

Työeläkemarkkinoilla hyödykkeen keskimääräisen hinnan määrittää STM, hinta ei siis muodostu markkinoilla kysynnän ja tarjonnan mukaan. Yksittäisen toimijan ei siten kannata pyrkiä monopoliasemaan tuoton maksimoimiseksi, sillä yritys ei voi itse asettaa hyödykkeen hintaa ja tuotto ei kasva hinnanmuodostuksen kautta. Työeläkemarkkinoissa on oligopolin piirteitä; vain harvoja yrityksiä ja alalle tuloa ei käytännössä tapahdu eli yritysten määrä pysyy samana ajan kuluessa. Uusia säätiöitä ja kassoja voidaan tietysti perustaa, jolloin alalle tulee uusia toimijoita, mutta näin ei ole tapahtunut viime vuosina.

3.1.2 Kilpailuoikeus ja tehokkuus

Kilpailuoikeudella viitataan markkinoiden toimintaa sääntelevään säännöstöön. Kilpailuoikeuden tavoitteena on taloudellisen tehokkuuden ylläpitäminen. Kilpailuoikeuden tehtävänä on suojata kilpailuprosessia vapaassa markkinataloudessa. Taustalla tässä on oletus siitä, että markkinatalous on paras talousjärjestelmä luomaan hyvinvointia ja talouden uskotaan olevan sitä tehokkaampi, mitä vapaammin yritykset saavat kilpailla. Kilpailuoikeuden ensisijainen

tarkoitus on siis tehokkaan kilpailun ja sitä kautta toimivan markkinatalousjärjestelmän vahvistaminen. Kilpailuoikeuden tavoitteena on toki myös kuluttajien etu ja suojaaminen. (Alkio & Wik 2004, 7-9)

Neoklassisen talousteorian mukaan täydellisen kilpailun olosuhteet ovat paras tapa maksimoida hyvinvointia yhteiskunnassa. Hyvinvoinnilla viitataan tässä allokatiiivisen ja tuotannollisen tehokkuuden saavuttamiseen. Allokatiivinen tehokkuus tarkoittaa sitä, että olemassa olevat tuotantoresurssit kohdentuvat mahdollisimmat tehokkaasti hyödykkeiden tuottajien kesken. Kuluttajien välillä taas hyödykkeet jakaantuvat kuluttajien ostovoiman mukaisesti. Allokatiivisesti tehokkailla markkinoilla voimavarat ovat yhteiskunnassa parhaassa mahdollisessa käytössä ja hyödykkeet allokoituvat niille, jotka ovat niistä kyvykkäimpiä maksamaan. Tuotantotehokkuudella viitataan tuottavuuden tasoon: kilpailutilanteessa yritykset tuottavat hyödykkeitä pienimmillä mahdollisilla kustannuksilla eli mahdollisimman edullisesti. Tähän liittyen voidaan puhua myös kustannustehokkuudesta. Toimivan kilpailun vallitessa markkinoilta ajautuvat pois kustannustehottomat yritykset. Allokatiivisen ja tuotannollisen tehokkuuden lisäksi voidaan ottaa huomioon dynaaminen tehokkuus. Dynaamisella tehokkuudella viitataan yritysten kykyyn uudistua ja kehittää entistä parempia ja tehokkaampia tuotantotapoja sekä innovaatioita. (Whish 2003, 4)

3.1.3 Alalle tulon esteitä

Markkinoille tulon este voi olla mikä tahansa asia, mikä estää yritystä tulemasta markkinoille kohtuullisen nopeasti (Alkio & Wik 2004, 7-9). Bain (1956) on löytänyt kolme piirrettä, mitkä ovat osoituksena alalle tulon esteistä: suuruuden ekonomia, tuotedifferentiaatio sekä absoluuttiset kustannusedut. Suuruuden ekonomialla viitataan suurtuotannon etuihin; tuotteen yksikkökustannukset laskevat kun tuotantomäärä kasvaa. Suuruuden ekonomialla voidaan tässä viitata myös siihen, että alalle tulo ja tehokkuuden saavuttaminen vaatii huomattavan suuren pääoman. Tuotedifferentiaatiolla viitataan siihen, että kuluttajat suosivat olemassa olevien yritysten tuotteita niin paljon, että tämä muodostaa alalle tulon esteen uusille yrityksille. Kuluttajien suosio ja uskollisuus on voitu saavuttaa esimerkiksi erinomaisella laadulla, tietyllä brändillä tai tuotteeseen liittyvillä lisäpalveluilla. Kolmas Bainin löytämä alalle tulon este on

olemassa olevien yritysten absoluuttiset kustannusedut verrattuna potentiaalsiin uusiin yrityksiin. Absoluuttisia kustannushyötyjä esiintyy silloin, jos uusien alalle tulevien yritysten tuotannon yksikkökustannukset ovat korkeammat kuin olemassa olevilla yrityksillä. Absoluuttisia kustannusetuja olemassa olevilla yrityksillä voi esiintyä esimerkiksi siitä syystä, että näillä yrityksillä on parempi tuotantoteknologia, ne saavat ostettua tuotantotekijöitä edullisemmin, yritykset jopa omistavat joitain tiettyjä raaka-aineiden lähteitä ja saavat rahoitusta edullisemmin.

3.2 Kilpailun mittaaminen

3.2.1 Kilpailullisuuden mittareita

Markkinoiden keskittyneisyys viittaa siihen, että toimialalla on vain muutama yritys ja jokaisella on hallussaan suuri markkinaosuus. Markkinoiden keskittymistä voidaan mitata erilaisilla mittareilla. Tarkkoja mittareita tarvitaan, että eri toimialoja tai sitten samaa toimialaa eri maissa voidaan verrata keskenään. Kaikkein keskittynein markkina on monopoli, jossa yhdellä yrityksellä on hallussaan 100 prosenttia markkinoista. Silloin kun yrityksiä on enemmän kuin yksi, niin kaksi tekijää vaikuttaa keskittymiseen: yritysten lukumäärä ja kunkin yrityksen markkinaosuus. Tästä syystä mittarin tulisi ottaa huomioon nämä molemmat muuttujat. Yksi tapa mitata toimialan keskittyneisyyttä on tarkastella sitä, miten suuri osuus markkinoista neljällä suurimmalla yrityksellä on hallussaan. Tätä mittaria kutsutaan neljän yrityksen keskittyneisyysluvuksi, CR4 (The four-firm concentration ratio). Tämä mittari ei ota huomioon eri yritysten kokoja, kunhan neljällä suurimmalla yrityksellä on suurin osa markkinoista hallussaan. Mikäli markkinoiden CR4 arvo ylittää 90 prosenttia, niin markkinoita pidetään keskittyneinä oligopolimarkkinoina. (Shy 1998, 171–173)

Toinen keskittyneisyyden mittari Herfindahlin indeksi (myös Herfindahl- Hirshman-indeksi) huomioi herkemmin erilaiset markkinaosuudet. Herfindahlin indeksi on markkinaosuuksien neliöjuurien summa. Herfindahlin indeksi on matemaattisesti ilmaistuna kaavassa 1.

$$(1) \quad HHI = \sum_{i=1}^n (\Pi_i)^2$$

missä Π_i = yrityksen i markkinaosuus, n = markkinoilla toimivien yritysten määrä. Suurten yritysten markkinaosuudet kasvattavat tätä indeksiä sellaisilla aloilla, joissa markkinaosuudet eroavat suuresti toisistaan. Herfindahlin indeksi kuvaa siten paremmin toimialan keskittyneisyyttä kuin neljän suurimman yrityksen markkinaosuuksien summaaminen. (Shy 1998, 171–173) Herfindahl-Hirschman – indeksin on alun perin julkaissut vuonna 1945 A.O. Hirschman teoksessaan “National Power and the Structure of Foreign Trade”, ja tämän jälkeen itsenäisesti O.C. Herfindahl vuonna 1950 tutkielmassaan “Concentration in the U.S. Steel Industry”.

Alun perin Lernerin vuonna 1934 esittelemä hinta-kustannus-marginaali (Lernerin indeksi) on yksi tapa mitata kilpailua ja yrityksen monopolivoimaa. Indeksi ei tukeudu markkinaosuuden suuruuden tarkasteluun vaan hinnan ja rajakustannusten väliseen eroon. Indeksi on ilmaistu matemaattisesti kaavassa 2:

$$(2) \quad L = (P - MC)/P$$

jossa P on hyödykkeen hinta ja MC hyödykkeen tuottamisen rajakustannukset. Indeksiä voidaan tulkita niin, että mitä kilpailullisemmat olosuhteet, niin sitä lähempänä hinta on rajakustannuksia ja sitä alhaisempi on Lernerin indeksi suuruudeltaan. Indeksinkin käyttöön liittyy kuitenkin joitain ongelmia. Ensinnäkin, rajakustannusten määrittely on hankalaa ja toiseksi on hankala määrittää se indeksin taso, joka viittaa määräävään markkina-asemaan. (Määttä 2001, 66)

Herfindahlin indeksi ja hinta-kustannusmarginaali ovat yleisimmät markkinoiden kilpailullisuuden tutkimisen mittarit. Näiden lisäksi Boone on esitellyt vaihtoehtoisen mittarin, joka perustuu suhteellisiin voittoihin (nk. suhteellisten tuottojen mittari tai Boonen mittari). Suhteellisen liikevoittojen mittaamisen idea on siinä, että kilpaillulla toimialalla yrityksiä rankaistaan ankarammin voittojen suhteen, jos tehokkuus laskee. Esimerkiksi kun verrataan kahta yritystä keskenään, niin näistä kahdesta tehokkaammalla yrityksellä on suurempi liikevoitto. Toimialan kilpailullisuuden lisääntyessä ja annettulla tehokkuustasolla tehokkaampi yritys saa suhteellisesti enemmän voittoa kuin tehottomampi. Tämän johtuu siitä, että tehokkaamman yrityksen voitto todella nousee, tai jos sen voitto laskee, niin tehottomamman yrityksen voitto laskee vielä nopeammin. (Boone 2008, 1245)

3.2.2 Työeläkealalle soveltuvia mittareita

Neljän suurimman yhtiön yhteenlaskettua markkinaosuus (CR4) ei liene paras mahdollinen mittari kuvaamaan työeläkemarkkinoita, jossa kilpailun piirissä on yhteensä seitsemän yhtiötä. Tämän luvun voi silti raportoida, sillä se on yleinen keskittyneisyyttä kuvaava luku. Toimijoita on kuitenkin niin vähän, että parhaalla mahdollisella tavalla se ei kuvaa markkinoita. Sen sijaan kahden suurimman yhtiön yhteenlaskettu markkinaosuus kuvaa työeläkemarkkinoita hieman paremmin. Tässä tutkimuksessa on käytetty molempia indikaattoreita. Neljän suurimman yhtiön markkinaosuutta kuvataan silloin, kun verrataan työeläkealaa muuhun finanssialaan. Herfindahlin indeksi on helppo laskea työeläkevakuutusyhtiöiden kesken, sillä tämä mittari ottaa huomioon toimijoiden lukumäärän ja kunkin toimijan markkinaosuuden. Indeksillä voidaan saada jonkinlainen kuva alan markkinarakenteesta, kun verrataan indeksin arvoa siihen, mitä yleensä pidetään keskittyneinä markkinoina sekä myös muuhun finanssialaan.

Lernerin indeksi ei sovi kuvaamaan työeläkealan markkinarakennetta ja kilpailullisuutta, sillä työeläkealalla hinta otetaan annettuna eikä se josta kilpailutilanteen mukaan kuten tavanomaisesti muilla toimialoilla. Myöskään Boonen mittari ei sovellu työeläkealan kilpailullisuuden mittaamiseen, sillä mittari perustuu suhteellisten liikevoittojen mittaamiseen. Työeläkealalla liikevoiton määrää käytännössä sijoitustuottojen onnistuminen ja hallintokulujen määrä. Alalla voiton jakamista ja käyttöä on tiukasti rajoitettu. Mikäli yhtiön vakavaraisuus nousee liian korkeaksi, niin yhtiön on lisättävä asiakashyvitysten määrää tai muutettava sijoitusten jakaumaa riskipitoisemmaksi (ETK 2011). Työeläkealalla liikevoitto ja niiden käyttö eivät siis muodostu samalla tavoin kuin normaalilla toimialalla. Tässä tutkimuksessa on siten käytetty työeläkealalle soveltuvia mittareita kilpailullisuuden ja markkinarakenteen mittaamisessa, eli kahden ja neljän suurimman yhtiön yhteenlaskettua markkinaosuutta sekä Herfindahlin indeksia.

3.3 Kilpailu työeläkealalla

3.3.1 Kilpailun tavoite ja työeläkemarkkinat lukuina

Rajaniemi (2006, 15) on tiivistänyt työeläkealan tehokkaan kilpailun tuomat hyödyt neljään kohtaan. Rajaniemen mielestä kilpailun tulisi olla sillä tavoin toimiva, että se pakottaisi eläkelaitokset tehokkuuteen, hyödyttäisi työnantajaa, vähentäisi työeläkemaksun korotustarvetta ja parantaisi eläketurvan toimeenpanon laatua. Louekoski (2005, 20) on kirjoittanut Lakiin työeläkevakuutusyhtiöistä ja Vakuutusyhtiölakiin nojaten, miten koko työeläkejärjestelmän toiminnan tärkein tavoite on mahdollisimman hyvä eläketurva. Sijoitustoiminnan tuotot ja varojen hoidon turvaavuus sekä toiminnan tehokkuutta koskevat tavoitteet tähtäävät kaikki tähän mahdollisimman hyvään eläketurvaan.

Kilpailuvirasto (2011, 109) on ilmaissut, että taloudellisen kilpailun ja kilpailusäädännön tavoitteena on yhteiskunnan resurssien mahdollisimman tehokas käyttö ja kohdentuminen. Näitä tavoitteita voidaan soveltaa myös työeläkejärjestelmään: kilpailulla pyritään resurssien tehokkaaseen kohdentumiseen työeläkejärjestelmässä. Kilpailu ainakin teoriassa kannustaa työeläkelaitoksia toimimaan tehokkaammin, ja tehokkuuden parantuessa työeläkejärjestelmän kustannus muodostuu pienemmäksi. Kilpailuvirasto korostaa sitä, että työeläkejärjestelmään kuuluva sosiaalivakuutuksen puoli ja kilpailun kautta syntyvä tehokkuus eivät ole toisiaan poissulkevia ja että hallinnoinnissa tulisi kiinnittää huomiota resurssien tehokkaaseen kohdentumiseen. Mikäli laitoksia ei kannusteta kilpailemaan, niin hallinnointikustannukset voivat olla moninkertaiset verrattuna yhden työeläkelaitoksen työeläkejärjestelmään. Kilpailun kautta saatavalle tehokkuuden parantumiselle on edellytyksenä se, että laitokset tosiasiallisesti kilpailevat keskenään. Lainsäädännön tulisi kannustaa laitoksia kilpailemaan keskenään ja laitosten asiakkailta tulisi olla mahdollisuus laitoksen vaihtamiseen. Vaihtamisen mahdollisuudella viitataan tässä siihen, että laitoksen vaihtaminen ei saa johtaa taloudellisesti epäedulliseen lopputulokseen. Kilpailuvirasto tiivistää asian siten, että järjestelmää koskeva normiston tulee mahdollistaa asiakkaiden siirtymisen laitosten välillä. Tätä kautta laitokset kokevat kilpailupaineen ja työeläkejärjestelmän kilpailu voi todellisuudessa toimia.

3.3.2 Eläkelaitosten välinen kilpailu

Työeläkemarkkinat ovat laaja kokonaisuus. Kuten jo aiemmin tuli ilmi, työeläkejärjestelmässä vakuutettuja on yhteensä noin 2,5 miljoonaa. Kilpailun näkökulmasta voidaan ajatella asiaa niin, että kauppaa työeläkevakuutuksista käydään työeläkemarkkinoilla. Markkinoiden toimijat ovat eläkelaitokset ja työnantajat, eli myyjät ja ostajat. Eläkelaitokset huolehtivat eläketurvan järjestämisestä ja työnantajat ja yrittäjät taas vastaavat eläketurvan kysynnästä. Työnantajat päättävät itse, minkä eläkelaitoksen kautta ne järjestävät eläketurvansa. Näiden ostajien ja myyjien lisäksi työeläkemarkkinoilla toimii erilaisia palveluntarjoajia. Vakuutusten jakeluun käytetään esimerkiksi samaan finanssiryhmittymään kuuluvien yritysten jakelukanavia, sekä vakuutusmeklareita ja asiamiehiä. Eläkekassat ja eläkesäätiöt käyttävät muun muassa aktuaaritoiminnassa usein apuna ulkoisia palveluntarjoajia. Esimerkiksi Porasto Oy ja Silta Oy ovat eläkelaitoksille aktuaari- ja muita palveluita tarjoavia yrityksiä. (Rajaniemi 2006, 70–71)

Eri työeläkelaitosmuotojen keskinäistä kilpailua tutkittaessa tulee kiinnittää huomiota myös siihen, missä määrin eri laitokset todellisuudessa kilpailevat keskenään. Työeläkevakuutusyhtiöillä on nimittäin vakuuttamispakko, eli niiden on hakemuksesta myönnettävä vakuutus. Työeläkevakuutusyhtiöt kilpailevat siten kaikkien eläkelaitostyyppien kanssa markkinoilla. Vakuutuskassan toimintapiiriin kuuluvat joko yhden työnantajan työntekijät tai mahdollisesti myös useamman työnantajan työntekijät, mikäli näillä vaadittava on taloudellinen tai toiminnallinen keskinäinen yhteys. Eläkesäätiön toimintapiiriin taas kuuluvat vain yhden työnantajan palvelukseen kuuluvat työntekijät. Vakuutuskassojen ja eläkesäätiöiden toimintapiirin on rajattu, eli ne eivät voi tarjota työeläkevakuutusta samalla tavalla rajoittamattomalle työnantajajoukolle kuin työeläkevakuutusyhtiöt. Säätiöiden ja kassojen ei siten voida katsoa kilpailevan täysimääräisesti työeläkevakuutusyhtiöiden kanssa. Eläkesäätiöt eivät myöskään kilpaile keskenään eivätkä eläkekassat keskenään. Toki nämä vaihtoehdot luovat vaihtoehdon työeläkevakuutusyhtiölle ja tuovat sitä kautta kilpailupainetta. (Kilpailuvirasto 2011, 110–111)

On hyvä huomata, että eläkesäätiövaihtoehto on valittavissa vain sellaisille työnantajille, joissa vakuutettujen määrä on vähintään 300. Suomen yrityksistä 94,4 prosenttia vuonna 2010 oli

sellaisia, jotka työllistivät korkeintaan yhdeksän henkilöä (Tilastokeskus 2012). Valtaosa Suomen yrityksistä ei siten voi käyttää säätiövaihtoehtoa eläkevakuuttamiseen.

3.3.3 Palvelukilpailu

Palvelukilpailulla voidaan tarkoittaa sellaista tilannetta, missä asiakkaalle tarjotaan ydintuotteen tai palvelun lisäksi erikseen laskutettavia tai laskuttamattomia palveluita. Esimerkkejä laskuttamattomista palveluista voivat olla vaikka neuvonta ja tietojen jakaminen. Palvelukilpailulla tarkoitetaan sellaista kilpailutilannetta, jossa menestymisen edellytyksenä on palveluiden tarjonta ydintuotteen tai -palvelun lisäksi. (Grönroos 2003, 30)

Asiakashyvitysten lisäksi työeläkeyhtiöt voivat kilpailla palvelulla ja sen laadulla. Palvelun laatuun liittyvät esimerkiksi asiakaspalvelun tehokkuus ja eläkehakemusten ratkaisutoiminnan sujuvuus (Kilpailuvirasto 2011). Työeläkeyhtiön tarjoamat palvelut ovat pitkälti suurille yrityksille tarjottavia erilaisia laskentapalveluita. Kuten työeläkevakuutusmaksua käsiteltäessä kävi ilmi, suurten yritysten omat työkyvyttömyyseläketapaukset vaikuttavat yrityksen työeläkemaksun työkyvyttömyysosaan. Siitä syystä asiakkaat haluavatkin saada tietoa vakuutusmaksun kehittymisestä tulevina vuosina ja myös tietoa maksuun vaikuttavista eläkemenoista. Suurille yrityksille tarjottavia palveluita ovatkin esimerkiksi vakuutusmaksun ja eläkemenojen laskentapalvelut.

Toinen merkittävä palveluiden osa-alue on työeläkeyhtiöiden tarjoamat erilaiset työhyvinvointipalvelut. Työhyvinvointipalveluiden tavoitteena on kaikkien työeläkejärjestelmän tahojen kannalta työssä jaksaminen ja työelämässä jatkaminen. Pidemmät työurat vähentävät osaltaan ennenaikaisia eläkkeitä ja eläkekustannusten nousupaineita. Työeläkevakuutusyhtiön tarjoamat palvelut voivat olla esimerkiksi erilaisia työhyvinvointiin liittyviä seminaareja ja koulutusta, työeläkekuntoutusta, tietopankkeja ja muuta materiaalia, asiantuntijan apua ja neuvontaa. (ks. Ilmarinen 2012c ja Tapiola 2012a) Työssä jaksaminen hyödyttää tietysti myös eläkeyhtiöitä ja työeläkejärjestelmää pidempien työurien muodossa. Työhyvinvointipalveluiden järjestämisestä ei kuitenkaan ole voimassa suoranaista lainsäädäntöä, joka varmistaisi

yhteiset pelisäännöt eläkeyhtiöiden välillä. Ainut säädös asiaan liittyen on työeläkemaksun työkyvyttömyysosaan kuuluva työkyvyttömyysriskin hallintaosa, jolla katetaan työkyvyn ylläpidosta aiheutuvia kuluja. Tällä hetkellä on vireillä lainsäädäntöhanke STM:n toimesta liittyen työeläkeyhtiöiden tarjoamien työhyvinvointipalveluiden sääntelyyn. (STM 2012) Erilaiset työhyvinvointipalvelut korostuvat suurten yritysten kohdalla, sillä suurilla yrityksillä omat työkyvyttömyystapaukset vaikuttavat yrityksen työeläkemaksuun.

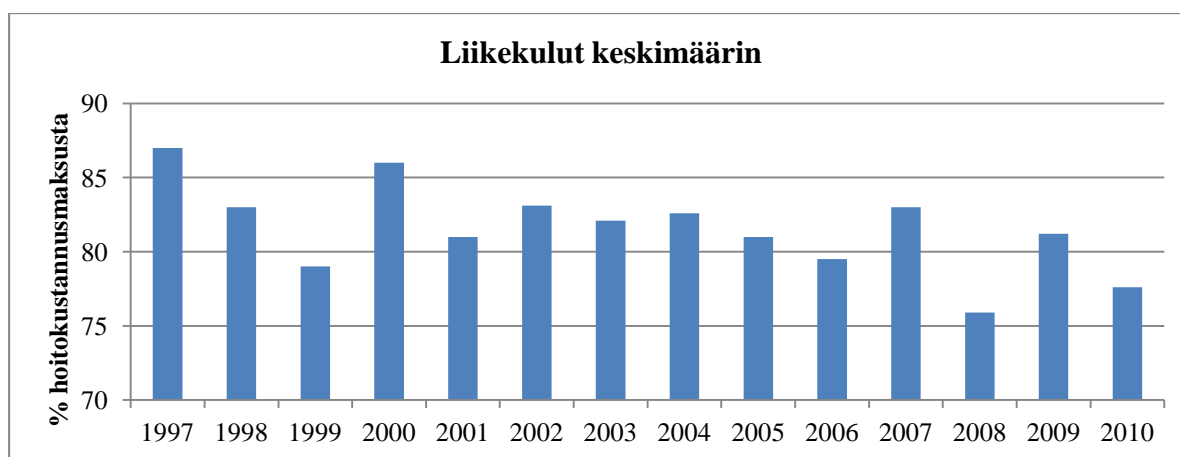
3.3.4 Tehokkuusajattelun soveltuminen työeläkealalle

Taloustieteen teoria lähtee yleensä siitä olettamuksesta, että kilpailu tuo hyötyjä. Tavanomaisista liiketoimintaa koskevaa taloustieteen teoriaa ei kuitenkaan voida suoraan soveltaa työeläkejärjestelmään, syitä tähän on useita. Tuote on vakioitu ja sama kaikilla laitoksilla. Tuotteen hinta ei riipu siitä, miten paljon markkinoilla on jakelijoita. Työeläkevakuutusyhtiön osakkaat eivät voi nostaa voittoa yhtiöstä mielin määrin, vaan voitonjakoa on rajattu. Voiton maksimoinnin vuoksi ei työeläkeyhtiön kannata pyrkiä monopoliasemaan, voitto ei nimittäin kasva tuotteen hinnanmuodostuksen kautta. Eläkejärjestelmään sisältyy lisäksi yhteisvastuu eläkkeiden maksamisesta. Kilpailu ei siten johda tehottomien laitosten karsiutumiseen markkinoilta, kuten tavanomaisessa liiketoiminnassa. Toimivan kilpailun tavallisia tunnuspiirteitä ovat esimerkiksi kilpailevien vaihtoehtojen tarjonta, pääsy kilpailemaan markkinoille, ja perusteettomasta yhteistyöstä pidättäytyminen. Toimiva kilpailu ei siten ole sidottu mihinkään tiettyyn markkinarakenteeseen ja toimivan kilpailun tunnuspiirteitä voidaan soveltaa, kun tarkastellaan työeläkejärjestelmää. Lähtökohtaisesti voidaan olettaa, että kilpailu kannustaa työeläkejärjestelmässä tuotantomenetelmien parantamiseen, eli kustannusten alentumiseen ja palvelun laadun parantamiseen. (Rajaniemi 2006, 93) Järjestelmän yhteisvastuu konkretisoitui vuonna 1994, kun Eläkevakuutusyhtiö Kansa asetettiin konkurssiin. Yhteisvastuun jakautumista selvitettiin vuosittain Eläketurvakeskuksessa ja vakuutuskanta jaettiin vuonna 1997 viidelle eläkevakuutusyhtiölle. (ETK 2012d)

Rajaniemen (2006, 93) esille tuomia toimivan kilpailun tunnusmerkkejä voidaan soveltaa työeläkealaan. Näitä tunnusmerkkejä hyödynnetäänkin tässä tutkimuksessa, kun muodostetaan arviota työeläkealan kilpailullisuudesta. Ensinnäkin voidaan tarkastella kilpailevien vaihtoeh-

tojen tarjontaa, eli sitä, miten paljon ja mitä erilaisia vaihtoehtoja työnantajalla on työntekijöidensä eläkevakuutusturvan järjestämiseen. Toiseksi tarkastellaan sitä, onko pääsy alalle kilpailemaan esteetöntä ja mitkä seikat mahdollisesti estävät vapaan alalle tulon. Näitä mahdollisia alalle tulon esteitä voidaan peilata myös Bainin (1956) löytämiin yleisiin alalle tulon esteisiin. Kuten tutkimuksen rajauksissa on mainittu, tutkimuksen näkökulma on ennen kaikkea taloustieteellinen. Alalle tulon esteitä voi olla myös kilpailuviranomaisten johdosta esimerkiksi patenttien ja toimilupien muodossa. Näitä oikeudellisia alalle tulon esteitä ei kuitenkaan käsitellä tässä tutkimuksessa. Kolmas Rajaniemen mainitsema kilpailullisuuden piirre on perusteettomasta yhteistyöstä pidättäytyminen. Myös tätä asiaa tarkastellaan työeläkealalla. Kilpailuvirasto (2011, 109) oli maininnut työeläkealan kilpailun sääntelyn yhdeksi tavoitteeksi sen, että asiakkaalla on mahdollisuus vaihtaa palveluntarjoajaa ilman, että lopputulos on epäedullinen asiakkaan kannalta. Tämä palveluntarjoajan vaihtamisen mahdollisuus on myös hyvä mittari työeläkealan kilpailullisuutta arvioitaessa.

Oheinen kuvio 4 kuvastaa ainakin jossain määrin työeläkeyhtiöiden tehokkuutta. Kuviossa on esitetty työeläkeyhtiöiden keskimääräinen hoitokustannussuhde, eli liikekulujen osuus prosentteina hoitokustannusmaksusta vuosina 1997–2010. Luvut osoittavat hoitokustannustuloksen, eli sen, miten paljon vakuutusmaksuun sisältyvästä hoitokustannusosasta on kertynyt ylitai alijäämää.

KUVIO 4: Työeläkeyhtiöiden keskimääräinen hoitokustannussuhde vuosina 1997–2010

Keskimääräinen hoitokustannussuhde on vaihdellut 75,9 ja 87 prosentin välillä. Keskimäärin hoitokustannussuhde on ollut 81,6 prosenttia, mikä tarkoittaa sitä, että keskimäärin noin viidennes liikekuluihin varatusta summasta on jäänyt käyttämättä. Työeläkevakuutusmaksun hoitokustannusosan pyritään mitoittamaan sillä tavoin, että kaikki yhtiöt pystyisivät sillä kattamaan liikekulunsa. Tästä syystä hoitokustannusosa saatetaan mitoittaa jopa vähän yläkanttiin verrattuna yhtiöiden todellisiin liikekuluihin. Tulevaisuudessa hoitokustannusosa saatetaan mitoittaa enemmän yhtiökohtaisesti, mikä luonnollisesti toisi eroavaisuuksia yhtiöiden välille. Nykymalli ei välttämättä kannusta yhtiöitä tehokkuuteen parhaalla mahdollisella tavalla.

Alla olevassa kuviossa 5 taas on esitetty työeläkeyhtiöiden keskimääräiset asiakashyvitykset vuosina 1999–2010 prosentteina palkkasummasta. Keskimääräiset asiakashyvitykset kuvastavat jossain määrin työeläkeyhtiöiden menestymistä, sillä mitä korkeammat ovat olleet sijoitustuotot ja mitä parempi vakavaraisuus, sitä enemmän on asiakashyvityksiä voitu jakaa.

KUVIO 5: Keskimääräiset asiakashyvitykset vuosina 1999–2010 prosentteina TyEL-palkkasummasta

Keskimääräiset asiakashyvitykset ovat vaihdelleet melko paljon eri vuosina, ja esimerkiksi vuonna 1999 asiakashyvitysten määrä on ollut huomattavan suuri. Sijoitustuottoihin verrattuna asiakashyvityksiä maksetaan aina hieman takapainotteisesti, sillä asiakashyvitykset kunakin vuonna perustuvat aina edellisen vuoden sijoitustuottoihin ja vakavaraisuuteen.

3.4 Näkökulmia työeläkealan kilpailuun

3.4.1 Eläkelaitosten omia näkökulmia

Työeläkeyhtiöt ovat itse myönteisiä sen suhteen, että laskuperusteissa siirryttäisiin suurempaan yhtiökohtaisuuteen, ja ovatkin ilmaisseet asiasta virallisen mielipiteensä jo vuonna 2007. Yhtiöt ovat ensinnäkin sitä mieltä, että suurin osa laskuperusteista on syytä pitää yhdenmukaisina. Kuitenkin hoitokustannusosan osalta voitaisiin siirtyä yhtiökohtaisuuteen, sillä sen yhdenmukaisuus ei yhtiöiden mielestä ole olennaista työeläkejärjestelmän perustehtävän hoidon kannalta. Myös asiakashyvityksiä määrittävien laskuperusteiden kohdalla voitaisiin yhtiöiden mielestä siirtyä yhtiökohtaisuuteen. (Kivisaari 2007)

Johansson ja Sorsa (2010) ovat tehneet case-tutkimuksen Suomen työeläkejärjestelmästä, jonka tarkoituksena on ollut kehittää teoreettinen viitekehys julkisyksityisten eläkejärjestelmien hallinnollisten instituutioiden tutkimukseen. Tutkijat olivat tutkimustaan varten muun muassa haastatelleet työeläkeyhtiöiden edustajia sijoitussalkun johtajista toimitusjohtajiin. Osa tutkimuksesta liittyi työeläkeyhtiöiden väliseen kilpailuun. Johanssonin ja Sorsan haastattelemat työeläkeyhtiöiden edustajat pitivät kaikki yhtiöiden välistä kilpailua kiihkeänä ja asiakashyvityksiä vain yhtenä kilpailukeinona. Toinen vastaavanlainen kilpailukeino haastateltujen mielestä oli mahdollisuus tarjota täydentäviä palveluita tai muita palveluita asiakkaan tarpeiden mukaan. Koska kilpailukeinot ovat rajattuja, kilpailua pidettiin myös PR-keinona ja jopa silmänlumeena. Eläkevakuutusyhtiöiden täytyy yrittää näyttää hyvältä joka suhteessa. Eläkevakuutusyhtiöiden kesken on esimerkiksi sellainen vakaa uskomus, että muut yhtiöt säätävät sijoitustensa allokaatiota ja muita sijoitussalkun ominaisuuksia juuri ennen koko toimialan tunnuslukujen keruuta, että ne näyttäisivät hyvältä potentiaalisten asiakkaiden silmissä. Jotkut haastateltavat ja tietolähteet pitivät tämänkaltaista kilpailun ilmentymää eläkerahojen tuhlauksena.

Useat tahot pitävät kuitenkin kilpailua yleisesti ottaen tärkeänä. Kilpailu on tärkeää esimerkiksi siitä syystä, että asiakassuhteet alalla perustuvat pitkälti luottamukseen. Jokaisella työeläkeyhtiöllä on jokin toimiala, jota se on perinteisesti vakuuttanut: esimerkiksi Varman on perinteisesti ollut ensisijainen työeläkeyhtiö suurimmille suomalaisille yrityksille ja Eläke-Fennia pienille yrittäjille. Kaikki yhtiöt yhtä lukuun ottamatta ovat osa jotain finanssiryhmittymää. Konglomeraatit pystyvät paketoimaan eläkevakuutuksen muiden rahoituspalveluiden yhteyteen, esimerkiksi menetys- tai vahinkovakuutukseen, mikä aiheuttaa jännitteitä eläkeyhtiöiden väliseen kilpailuun. (Johansson&Sorsa 2010)

Työeläkeyhtiöt ovat yhteisvastuussa eläkevastuista, mikä on yksi suuri kilpailua rajoittava tekijä. Yhteisvastuun tarkoituksena on turvata eläkkeet kaikkina aikoina. Yksittäisen yhtiön on kyllä mahdollista mennä konkurssiin, mutta se ei ole mikään yhtiön etujen mukaista yhteisvastuun vuoksi. Lopputuloksena voidaan todeta, että nykyiset säännökset ja kilpailumalli asettavat yhtiöt vihamieliseen suhteeseen keskenään. Vaikuttaisi myös siltä, että asetelma asettaa yhtiöt vihamieliseen asemaan myös alan ulkopuolisia kohtaan. Eräs Johanssonin & Sorsan haastateltava oli ilmaissut, että ulkopuolinen ei pysty mitenkään arvioimaan sitä, miten työeläkeyhtiö on suoriutunut sijoituksissaan. Lyhyen aikavälin vakavaraisuus- ja raportointivaatimukset luovat tilanteen, missä kumpikaan sijoituksissa menestyminen eikä epäonnistuminen ole läpinäkyviä. Tämä tekee kilpailun hankalaksi.(Johansson & Sorsa 2010)

Sääntelyn viitekehys asettaa eläkeyhtiöt hankalaan suhteeseen myös muiden osa-alueiden saralla, erityisesti sijoitusten suhteen. Vakavaraisuussäännökset asettavat sidoksen, jota Johanssonin & Sorsan haastateltavat kutsuvat teoreettiseksi peliksi. Yhtiöiden pääomavarantojen määrä on riippuvainen muiden yhtiöiden vakavaraisuudesta, joten yksittäisen yhtiön on mahdotonta laatia pitkän aikavälin vakavaraisuusstrategioita sijoitussalkulle. Kaikkien yhtiöiden täytyy siis ottaa muiden yhtiöiden toimet huomioon, mikä hillitsee erilaisia sijoitusstrategioita erityisesti allokaation suhteen. Allokointi on kuitenkin yksi tärkeä perustelu sille, miksi hallinto työeläkealalla on hajautettu, joten tämä voidaan nähdä ongelmana. Lisäksi, systeemi käytännössä kantaa riskin vain oman pääoman tuoton suhteen. Tämä viittaa siihen, että oman pääoman sijoitukset ovat eri roolissa kuin muut sijoitukset, vaikkakin myös muiden pääomaluokkien välillä on olennaisia eroja. Tämä taas johtaa siihen, että työeläkeyhtiöiden on otettava muiden yhtiöiden pääomastrategiat huomioon erityisesti kun he luovat allokaatiostrategi-

aansa. Monet haastateltavat ilmaisivat, että tähän ongelmaan voitaisiin tarttua muuttamalla vakavaraisuussäännöksiä niin, että yhtiöiltä siirrettäisiin enemmän riskiä koko systeemille. Tämä voisi tapahtua lisäämällä oman pääoman suorituskykyyn liittyvää komponenttia rahastoosiirtovelvoitetta joko muuttamalla prosenttiosuuksia tai osoittamalla muita pääomaluokkia. (Johansson & Sorsa 2010)

3.4.2 Finanssiryhmittymät ja kilpailu

Lähes kaikki työeläkevakuutusyhtiöt kuuluvat johonkin finanssiryhmittymään. Välillä on esitetty, että nämä finanssiryhmittymät saattaisivat olla ongelma työeläkejärjestelmälle ja sen kilpailulle. Esimerkiksi Kilpailuvirasto (2011, 114) on ilmaissut huolensa liittyen vakuutus tuotteiden paketointiin ja siihen, miten vakuutusryhmittymät saattavat käyttää asiakashankinnassaan kilpailun kannalta ongelmallisia keinoja. Tällä tarkoitetaan sitä, että esimerkiksi vahinkovakuutusyhtiö tarjoaa vakuutuksenottajalle alennusta, mikäli vakuutuksenottaja ottaa lakisääteisen työeläkevakuutuksen tietyltä työeläkevakuutusyhtiöltä. Tällaisesta toiminnasta ei kuitenkaan ole näyttöä. Mikäli tällainen menettely olisi yleistä, niin sillä voitaisiin katsoa olevan negatiivinen vaikutus työeläkejärjestelmän kilpailuun. Voidaan nimittäin olettaa, että vakuutusyhtiö tai pankki saa jonkinlaisessa muodossa korvauksen työeläkevakuutusyhtiöltä asiakkaan hankkimisesta. Koska suurin osa työeläkejärjestelmän kustannuksista rahoitetaan tasausjärjestelmän kautta, niin vaarana on, että asiakkuudesta maksettu korvaus päättyy ainakin osittain koko järjestelmän maksettavaksi. Tällainen menettely saattaa vääristää kilpailuedellytyksiä, sillä myös ne yhtiöt, joilla ei ole mahdollisuutta käyttää tuotteiden paketointia, saattavat joutua osallistumaan korvausten aiheuttamien kustannusten kattamiseen.

Toisaalta kuitenkin finanssiryhmittymillä ja yhtiöiden välisellä yhteistyöllä voidaan katsoa olevan myös hyötyjä. Rajaniemi (2006, 91) on kirjoittanut siitä, että jakelukanavayhteistyö vähentää työeläkevakuutusyhtiön kustannuksia. Kokonaan oman konttori- ja muun jakelukanavaverkoston muodostaminen aiheuttaisi huomattavia työeläkkeiden hoitoon liittyviä lisäkustannuksia. Vaikka palvelukorvauksia jakeluverkon käytöstä oletettavasti maksetaan, niin luultavasti menettely on kustannustehokkaampi vaihtoehto työeläkeyhtiölle kuin kokonaan omien jakeluverkostojen luominen.

4 TUTKIMUKSEN TULOKSET

4.1 Aineiston kuvaus

Pääosa tutkimuksessa käytetystä aineistosta perustuu työeläkelaitosten koottuihin tilinpäätöstietoihin vuosilta 1997–2010. Kootut tilinpäätöstiedot löytyvät vuosittain Eläketurvakeskuksen kustantaman Työeläke-lehden liitteenä. Kaikki koosteet on saatu TELA:sta; vuosien 2005–2010 tilinpäätöstiedot löytyvät suoraan TELA:n omilta Internet-sivuilta ja loput on saatu suoraan TELA:n yhdys henkilön kautta. Eläkelaitosten maksutulo, vakuutettujen määrä sekä asiakashyvitysten määrä on koottu näistä tilinpäätösyhteenvedoista. Työeläkevakuutusyhtiöiden työkyvyn ylläpitotoiminnan hoitokulut on ilmoitettu kunkin yhtiön tilinpäätöksen tuloslaskelman liitetiedoissa. Näiden hoitokulujen summat on siten kerätty jokaisen yhtiön vuosikertomuksista. Vuosikertomukset ja tilinpäätökset löytyvät kunkin yhtiön Internet-sivuilta. Kooste työeläkevakuutusyhtiöiden siirtoliikkeestä vuosilta 2005–2011 löytyy suoraan TELA:n Internet-sivuilta, joten siirtoliikkeen tiedot on otettu suoraan sieltä. TELA:n koosteessa on suoraan ilmoitettu siirtoliikkeen osuus työeläkevakuutusyhtiöiden TyEL-maksutulosta, TyEL-vakuutuskannasta sekä YEL-vakuutuskannasta. ETK:n koostama Excel-taulukko työeläkelaitosten lukumääristä vuosilta 1962–2011 on saatu Eläkesäätiöyhdistyksen kautta. Muiden alojen markkinaosuudet on koottu Finanssialan Keskusliiton sivuilta.

Kolmanteen tutkimuskysymykseen kilpailullisuuden arviointiin vastatessa on hyödynnetty kahden ensimmäisen tutkimuskysymyksen tuloksia. Lisäksi on hyödynnetty laadullista aineistoa, kuten lakia työeläkevakuutusyhtiöistä 1997/354 ja paljolti Kilpailuviraston (2011) katsausta. Kilpailuviraston selvitys on uusi tutkimus, missä työeläkealan kilpailun on käsitelty, ja siinä on kuvattu juuri näitä kilpailun toimivuuteen liittyviä epäkohtia.

Ensimmäiseen ja toiseen tutkimuskysymykseen eli markkinarakenteen analysointiin ja kilpailun ilmentymään on käytetty hyödyksi taulukkolaskentaa. Työeläkemarkkinoiden keskitty-

mistä mittaavat kahden suurimman yhtiön markkinaosuudet sekä Herfindahlin indeksi on laskettu yhtiöiden maksutulolla mitattujen markkinaosuuksien perusteella. Herfindahlin indeksin muodostumista on kuvattu tarkemmin aiemmin kappaleessa 3.1.2. Myös yhtiöiden, säätiöiden ja kassojen keskinäiset markkinaosuudet on laskettu tilinpäätösyhteenvedoista saatujen maksutulojen mukaisesti. Markkinarakennetta kuvataan vuosilta 1997–2010.

Kaikissa tilinpäätösyhteenvedoissa asiakashyvitykset oli valmiiksi ilmoitettu yhtiöittäin prosentteina TyEL-palkkasummasta sekä TyEL-vakuutusmaksusta (ennen vuotta 2007 TEL-palkkasumma ja TEL-vakuutettu). Osassa yhteenvedoista asiakashyvitykset oli ilmoitettu myös jaettuna per TyEL-vakuutettu, mutta muutamilta vuosilta tämä tieto puuttui. Näiden vuosien asiakashyvitysten määrä per TyEL-vakuutettu on itse laskettu prosentiosuuksien avulla lasketun asiakashyvityssumman sekä TyEL-vakuutettujen määrän avulla.

Nykyiset työeläkevakuutusyhtiöt ovat olleet samat vuoden 1998 puolivälistä lähtien. Tästä syystä asiakashyvityksiä yhtiöittäin on mielekästä tarkastella vuoden 1999 alusta lukien. Vuosilta 1999 ja 2000 asiakashyvitykset on ilmoitettu markkoina per vakuutettu, siitä eteenpäin euroina per vakuutettu. Tässä tutkimuksessa vuosien 1999 ja 2000 luvut on muutettu euroiksi yksinkertaisesti jakamalla ne kuudella. Inflaatiota ei ole otettu tässä laskelmassa huomioon, luvut on pelkästään haluttu saada vertailukelpoiseksi yhtiöiden välillä kyseisinä vuosina. Työkyvyn ylläpitotoiminnan hoitokulut yhtiöittäin on laskettu jakamalla tämä hoitokulusumma vakuutettujen määrällä. Tätä tunnuslukua tarkastellaan euroina per TyEL-vakuutettu. Kaikkien yhtiöiden tilinpäätöstiedot olivat julkisesti saatavilla vasta vuodesta 2001 lähtien, siitä syystä tätä tunnuslukua on tarkasteltu vasta tuosta vuodesta lukien. Siirtoliikkeen tiedot löytyvät TELA:n sivuilta vuosilta 2005–2011, joten siirtoliikettä on kuvattu näinä vuosina.

Tutkimuksen empiirisessä osuudessa puhutaan TyEL-palkkasummasta ja TyEL-vakuutusmaksusta. Nämä nimikkeet ovat olleet käytössä vuodesta 2007 ja lakiuudistuksesta lähtien. Näillä termeillä tarkoitetaan siten myös ennen vuotta 2007 käytössä olleita TEL-palkkasummaa ja TEL-vakuutusmaksua, mutta yksinkertaisuuden vuoksi viitataan pelkästään TyEL-palkkasummaan ja TyEL-vakuutusmaksuun.

4.2 Työeläkealan markkinarakenne

4.2.1 Toimijat alalla

Taulukossa 4 on esitetty yksityisalojen työeläkelaitosten lukumäärät vuosilta 1997–2011. Työeläkevakuutusyhtiöiden lukumäärä on pysynyt lähes samana koko tarkastelujakson ajan, ainoastaan yhden yhtiön lisäys on tullut tarkastelujaksolla. Etera on rekisteröity 1.7.2003 (sitä ennen LEL Työeläkekassa) (Etera 2012), joten tästä syystä yhtiöiden lukumäärä nousi kuudesta seitsemään vuodesta 2004 lukien. Eläkesäätiöiden lukumäärässä on tapahtunut suurin muutos tutkimuksen tarkastelujakson aikana: säätiöiden määrä on vähentynyt 42:sta viiteentoista. Eläkesäätiöitä on siis purettu tarkastelujaksolla useita. Eläkekassojen lukumäärä on pysynyt lähes samana, vuonna 2009 kassojen lukumäärä väheni kahdeksasta seitsemään.

TAULUKKO 4: Työeläkelaitosten lukumäärät vuosina 1997–2011

Vuosi	Vakuutusyhtiöt TyEL ja YEL	Säätiöt TyEL	Kassat TyEL
1997	6	42	8
1998	6	40	8
1999	6	37	8
2000	6	37	8
2001	6	37	8
2002	6	36	8
2003	6	36	8
2004	7	36	8
2005	7	30	8
2006	7	31	8
2007	7	27	8
2008	7	25	8
2009	7	19	7
2010	7	15	7
2011	7	15	7

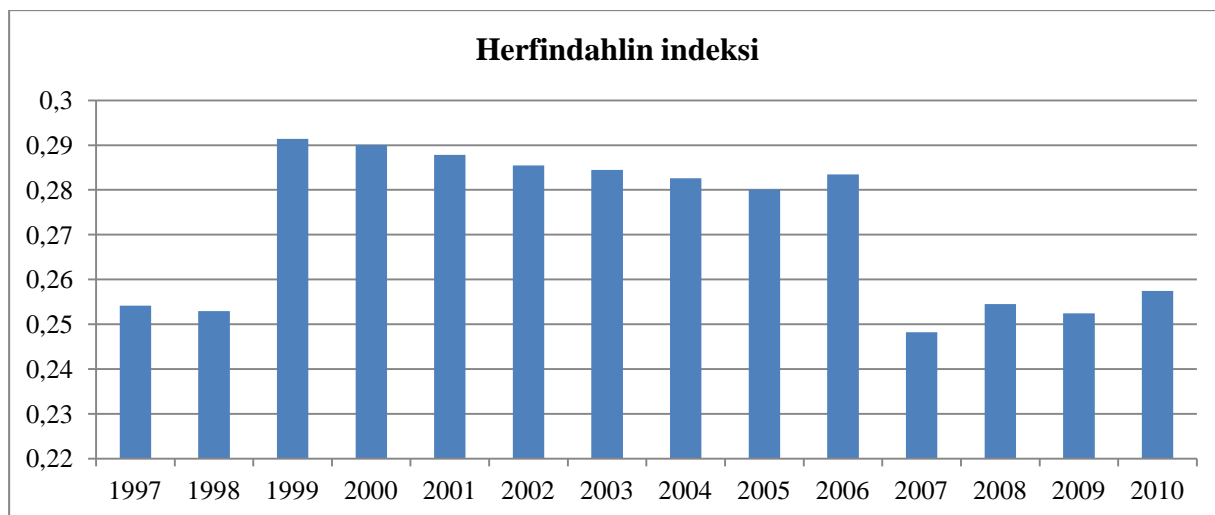
Eläkelaitosten lukumäärä on vuosien 1997–2011 aikana laskenut 56 laitoksesta 29 laitokseen, eli noin noin 48 prosentilla. Eläkesäätiöiden lukumäärä on ollut suurimmillaan vuonna 1964, jolloin säätiöitä oli peräti 161 kappaletta. Vuoden 1964 jälkeen säätiöiden lukumäärä on tasaisesti laskenut vuosi vuodelta. Eläkekassojen lukumäärä taas on koko työeläkkeen olemassaoloaikana pysynyt tasaisena; enimmillään kassoja on ollut 13 kappaletta vuosina 1971–1975. Vuoden 2012 alkupuolen aikana eläkekassojen määrä on vähentynyt kahdella, kun Yrittäjien Eläkekassa Oma ja Eläkekassa Viabek on asetettu selvitystilaan (ks. Yrittäjien Eläkekassa Oma 2012; Viabek 2012).

Syitä eläkesäätiöiden määrän runsaalle vähentymiselle lienee monia. Sijoitustoiminnassa hyvin menestynyt vakavarainen eläkelaitos pystyy tulouttamaan itselleen osan vakavaraisuudesta purkaessaan työntantajakohtaisen eläkelaitoksen, eli säätiön tai kassan, sillä siirtyvä toimintapääoma lasketaan laitosten keskimääräisen vakavaraisuuden perusteella (Kilpailuvirasto 2011, 118). Tämä voi olla yksi syy siihen, miksi säätiöiden määrä on vähentynyt. Erityisesti hyvän sijoitusvuoden jälkeen työntantajakohtaisen laitoksen purkaminen voi olla houkuttavaa.

Työntantajakohtaiseen eläkelaitokseen liittyy myös omat riskinsä. Yritykset, joilla on oma eläkesäätiö tai kassa, voivat hyvin haluta keskittyä oman ydinbisnekseensä ja antaa työeläkkeisiin liittyvän riskin työeläkeyhtiön hoidettavaksi. Myös tämä selittää säätiöiden vähentymistä. Voisi myös kuvitella, että työeläkeyhtiöt ovat aggressiivisesti pyrkineet hankkimaan säätiöitä asiakkaikseen. Kaksi suurinta yhtiötä käyvät nimittäin kovaa kilpailua asiakkaista.

4.2.2 Markkinoiden keskittyneisyys

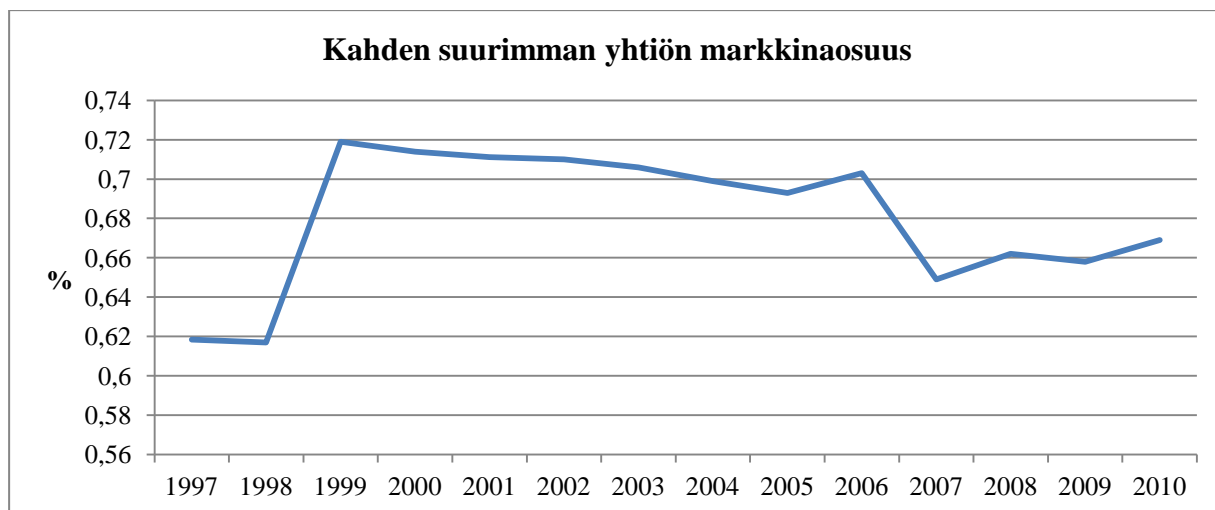
Vuosina 1997–2010 Herfindahlin indeksi työeläkealalla eläkevakuutusyhtiöiden kesken on ollut keskimäärin 0,27. Vuosina 1997–2006 kilpailun piirissä oli kuusi yhtiötä ja vuodesta 2007 Eteran mukaan tulon jälkeen seitsemän yhtiötä. Kuviossa 3 on kuvattu Herfindahlin indeksiä vuosina 1997–2010 työeläkevakuutusyhtiöiden välisillä markkinoilla.

KUVIO 6 : Herfindahlin indeksi työeläkevakuutusyhtiöiden välisillä markkinoilla vuosina 1997–2010

Kaikkina vuosina lukuun ottamatta vuotta 2007 Herfindahlin indeksin arvo ylittää 0,25. Yli 0,25 arvon saavia markkinoita pidetään yleisesti ottaen keskittyneitä (The United States Department of Justice 2012). Vuonna 2007 indeksi on saanut siten pienimmän arvonsa, tuolloin indeksi oli 0,248, ja suurimman vuonna 1999, jolloin se oli 0,29 ja jolloin myös kahden suurimaan yhtiön yhteenlaskettu markkinaosuus on ollut suurimmillaan. Mitä ilmeisimmin Eteran mukaantulo kilpailuun on laskenut indeksin arvoa vuonna 2007 ja sen jälkeen. Eteran mukaantulo kilpailuun on muuttanut indeksin arvoa enemmän lähelle normaaleja kilpailtuja markkinoita. Kuviossa 6 on kuvattu työeläkemarkkinoiden Herfindahlin indeksiä vuosina 1997–2010. Herfindahlin indeksillä mitattuna työeläkemarkkinat ovat siten keskittyneet. Indeksiin suuruuteen vaikuttaa kahden suurimman yhtiön huomattavan suuri markkinaosuus.

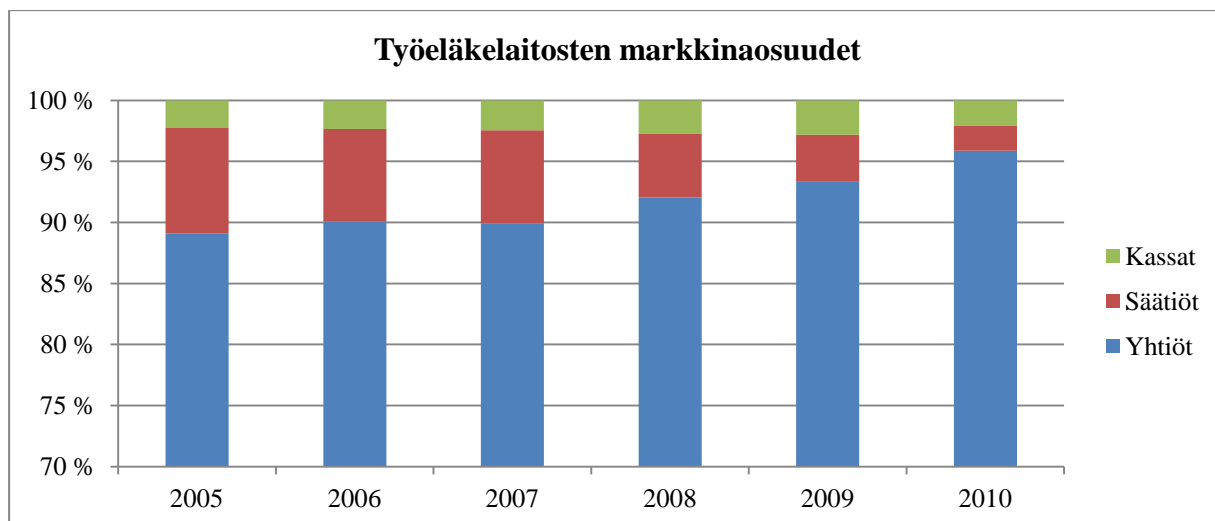
Kuviossa 7 on kuvattu kahden suurimman työeläkeyhtiön osuutta työeläkeyhtiöiden välisistä markkinoista vuosina 1997–2010. Kahden suurimman yhteenlaskettu yhtiön markkinaosuus on ollut pienimmillään vuonna 1998, jolloin se oli 61,7 prosenttia, ja suurimmillaan heti seuraavana vuonna 1999, tuolloin 71,9 prosenttia.

KUVIO 7: Kahden suurimman työeläkevakuutusyhtiön markkinaosuus työeläkevakuutusyhtiöiden välisistä markkinoista vuosina 1997–2010

Kahden suurimman yhtiön markkinaosuus on ollut suurimmillaan juuri sen vuoden jälkeen, jolloin Varma-Sampo ja osa Eläke-Varmasta yhdistyivät; vuodesta 1998 vuoteen 1999 osuus nousi noin kymmenellä prosenttiyksiköllä. Tämä fuusio on väistämättä vaikuttanut markkina-tilanteeseen. Pienimmillään tämä luku taas on ollut Eteran mukaantulon jälkeen vuonna 2007, mikä on loogista siinä mielessä, että yhtiöiden määrä on tuolloin kasvanut.

Kuviossa 8 on kuvattu työeläkevakuutusyhtiöiden, eläkekassojen ja eläkesäätiöiden välisiä markkinaosuuksia vuosina 2005–2010. Eläkesäätiöiden markkinaosuus on laskenut tasaisesti kunakin vuonna; vuoden 2005 8,7 prosentin markkinaosuudesta on päädytty vuoden 2010 2,1 prosentin markkinaosuuteen. Eläkeyhtiöiden markkinaosuus taas on kasvanut kunakin vuonna lukuun ottamatta pientä notkahdusta vuodesta 2006 vuoteen 2007, kokonaisuudessaan markkinaosuus on kasvanut vuoden 2005 89,1 prosentista vuoden 2010 95,9 prosenttiin. Eläkekassojen markkinaosuus on pysynyt lähestulkoon samana, noin kahden ja kolmen prosentin välimaastossa.

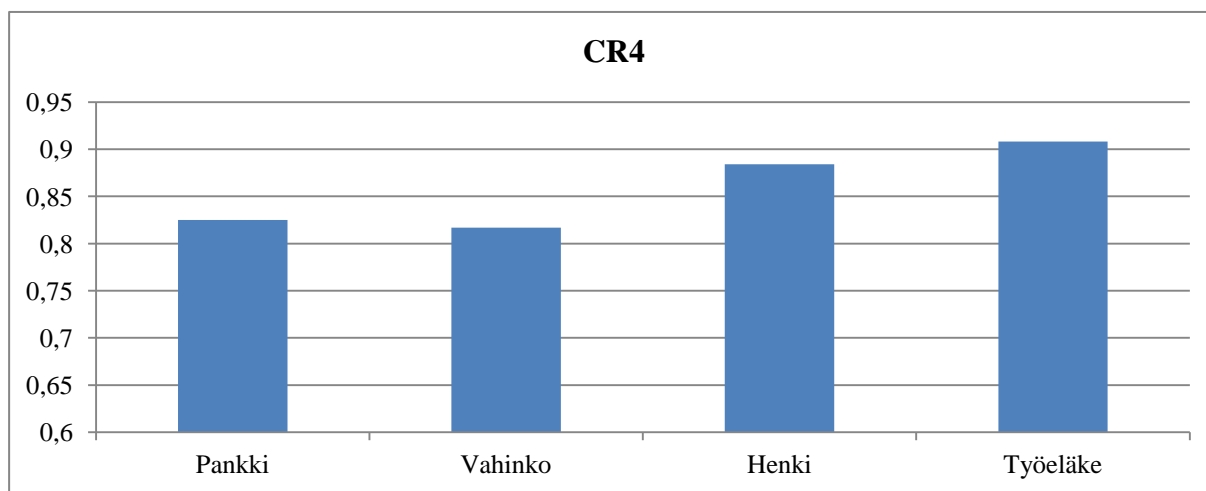
KUVIO 8: Työeläkevakuutusyhtiöiden, eläkesäätiöiden ja –kassojen väliset markkinaosuudet vuosina 2005–2010

Työeläkealan markkinarakennetta tarkastellessa on hyvä ottaa huomioon se, että käytännössä kaikki työeläkeyhtiöt ovat koko ajan kasvattaneet markkinaosuuttaan, kun taas säätiöillä ja kassoilla markkinaosuudet ovat vastaavasti pienentyneet. Esimerkiksi juuri säätiöitä on melko tiuhaan purettu vuosi toisensa jälkeen juuri työeläkevakuutusyhtiöihin.

Kuten aiemmin käsiteltiin, ennen TEL:n voimaantuloa 50-luvun loppupuolella eläkesäätiöt ja eläkekassat olivat markkinajohtajia vapaaehtoisten eläkkeiden tarjoamisessa. Tämä on ainakin osittain johtunut luultavasti siitä, että ennen TEL:n voimaantuloa monilla yrityksillä oli jo olemassa säätiö tai kassa vapaaehtoisten eläkevakuutusten hoitamiseen. Jossain vaiheessa asetelma on kuitenkin kääntynyt pääläelleen, ja kuten tämänkin tutkimuksen tuloksista huomataan, säätiöiden lukumäärä ja markkinaosuus on vähentynyt koko ajan. Eläkeyhtiöt ovat siis nousseet työeläkemarkkinoiden ylivoimaisiksi markkinajohtajiksi. Pentikäisen (1997) mukaan tämä on ollut hyvä juttu, sillä työeläkealalla siten on pystytty hyödyntämään yhtiöiden osaamista ja suuria voimavaroja.

4.2.3 Työeläkealan verrattuna muuhun finanssialaan

Kuviossa 9 on esitetty Suomen vakuutus- ja pankkisektoreiden neljän suurimman yhtiön yhteenlaskettu markkinaosuus (CR4) vuodelta 2010. Vertailu on tehty ainoastaan yhdeltä vuodelta sen vuoksi, että finanssimarkkinat Suomessa ovat suhteellisen stabiilit. Luku on esitetty Suomessa toimivien vahinkovakuutusyhtiöiden, henkivakuutusyhtiöiden ja työeläkeyhtiöiden kesken ja lisäksi Suomessa toimivien pankkien kesken. Vakuutusyhtiöiden markkinaosuuden mittaamisessa on käytetty vakuutusmaksutuloa ja pankkien markkinaosuutta mitattaessa yleisölle myönnettyjä lainoja.

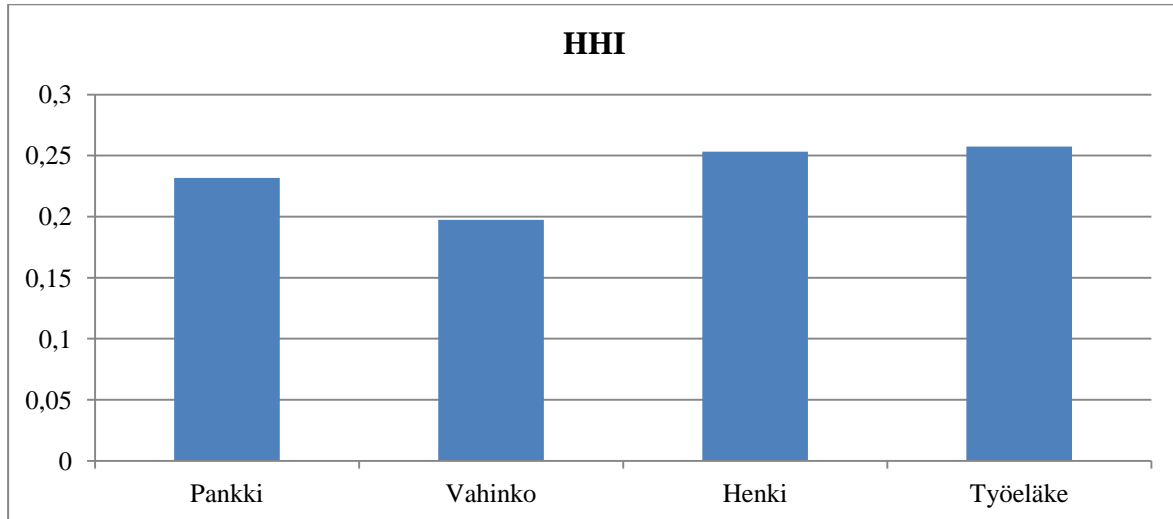

KUVIO 9: Suomen finanssisektoreiden neljän suurimman yhtiön yhteenlaskettu markkinaosuus vuonna 2010

Neljän suurimman yhtiön markkinaosuus vuonna 2010 oli pienin vahinkovakuutuslalla, 82 prosenttia ja suurin työeläkealalla, 91 prosenttia. Erot alojen välillä ovat pieniä, ja jokaisella alalla neljän suurimman yhtiön osuus on melko suuri. Yli 90 prosenttiin tämän indikaattorin suhteen yltää kuitenkin vain työeläkeala.

Kuviossa 10 on kuvattu Suomen pankki- ja vakuutusmarkkinoiden Herfindahlin indeksi vuodelta 2010. Herfindahlin indeksi kuvaa markkinoiden keskittyneisyyttä. Vähiten keskittyneimmät ovat vahinkovakuutusmarkkinat, jossa indeksi saa arvon 0,197. Keskittyneimmät markkinat ovat työeläkevakuutusyhtiöiden väliset, jossa indeksi saa vuonna 2010 arvon

0,257. Henkivakuutusmarkkinat ovat Herfindahlin indeksillä mitattuna kuitenkin lähes yhtä keskittyneet kuin työeläkemarkkinat, indeksi saa arvon 0,253. Kaiken kaikkiaan Herfindahlin indeksillä mitattuna erot keskittyneisyydessä ovat hyvin pieniä.

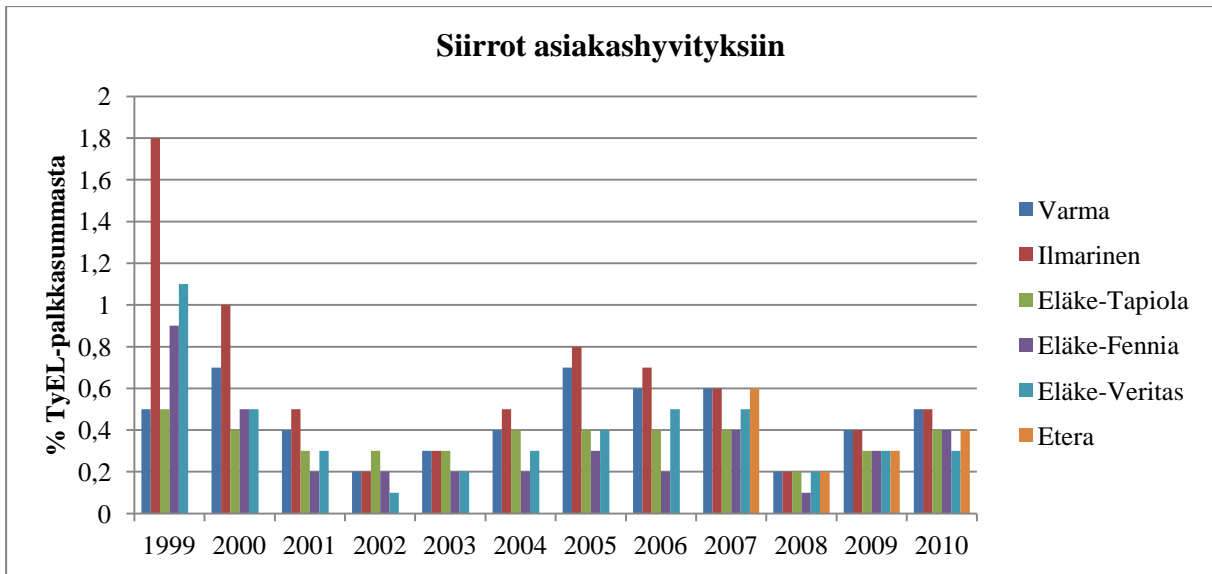
KUVIO 10: Suomen finanssisektoreiden Herfindahlin indeksi vuonna 2010

4.3 Kilpailun lukuina eläkeyhtiöiden välillä

4.3.1 Asiakashyvitykset

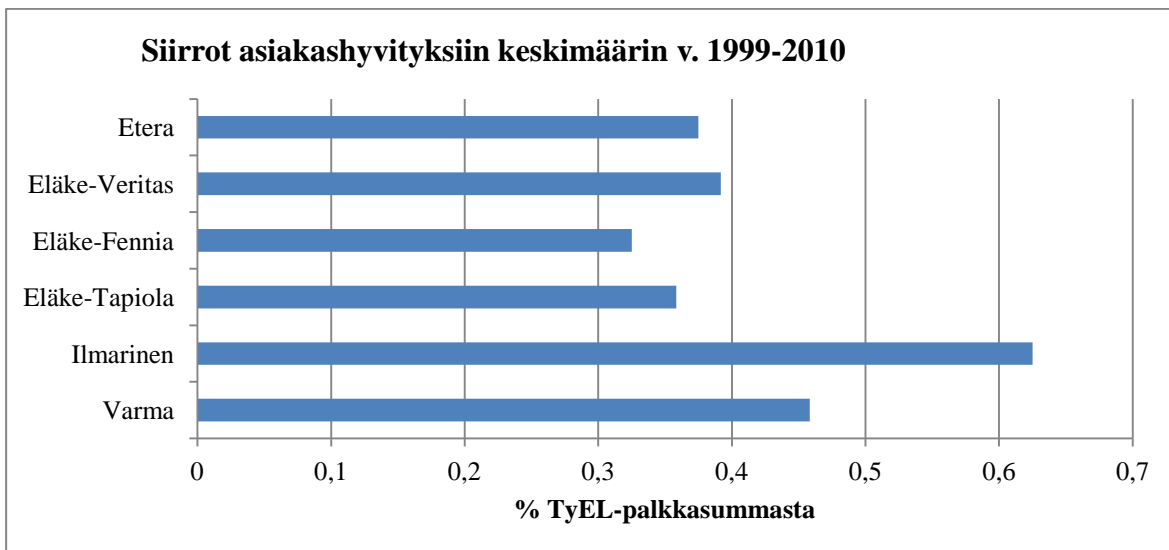
Asiakashyvityksiä jaettiin keskimääräisesti eniten vuonna 1999: 0,96 prosenttia TyEL-palkkasummasta, 4,36 prosenttia TyEL-vakuutusmaksusta ja 201 euroa per TyEL-vakuutettu. Keskimääräisesti vähiten asiakashyvityksiä jaettiin vuonna 2008: 0,18 prosenttia TyEL-palkkasummasta, 0,9 prosenttia TyEL-vakuutusmaksusta ja 53 euroa per TyEL-vakuutettu.

Aluksi tarkastellaan asiakashyvitysten määrää prosentteina TyEL-palkkasummasta vuosina 1999–2010. Asiakashyvitykset ovat vaihdelleet 0,1-1,8 prosentin välillä TyEL-palkkasummasta vuosina 1999–2010. Kuviossa 11 on esitetty siirrot asiakashyvityksiin vuosina 1999–2010.

KUVIO 11: Työeläkevakuutusyhtiöiden asiakashyvitykset vuosina 1999–2010, % TyEL-palkkasummasta

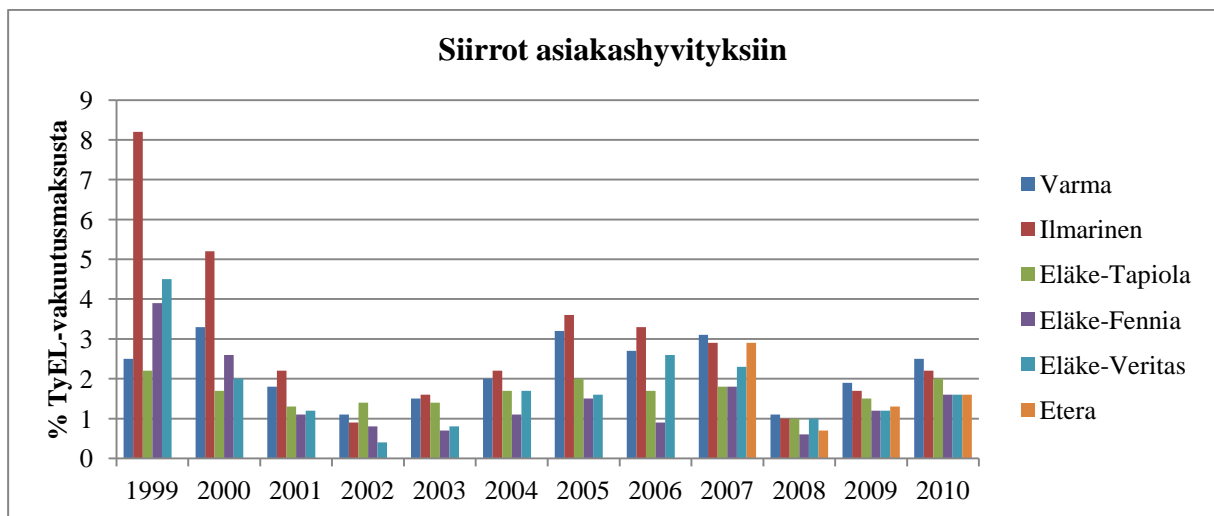
Kuviosta 11 voidaan nähdä, että suurinta hajontaa asiakashyvitysten välillä on ollut vuosina 1999–2000 ja vuosina 2005–2006. Muina vuosina asiakashyvitysten määrä yhtiöiden välillä on ollut melko lähellä toisiaan.

KUVIO 12: Työeläkevakuutusyhtiöiden asiakashyvitykset keskimäärin vuosina 1999–2010, % TyEL-palkkasummasta

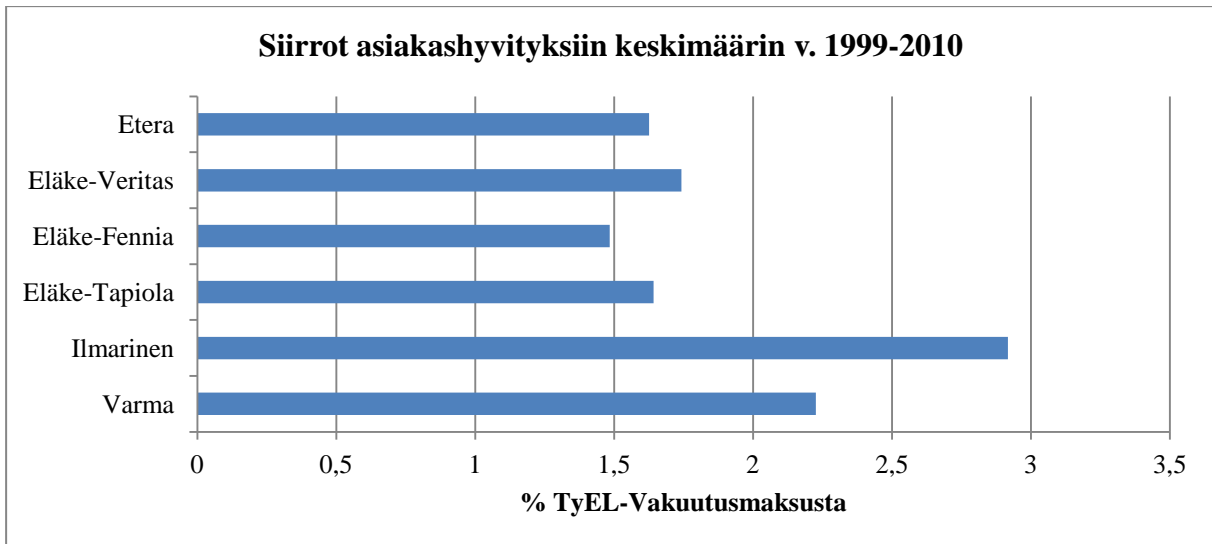
Kuviossa 12 on esitetty asiakashyvitysten keskiarvot yhtiöittäin vuosilta 1999–2010. Ilmarinen on tällä mittarilla mitattuna jakanut keskimääräisesti eniten asiakashyvityksiä, noin 0,63 prosenttia TyEL-palkkasummasta. Vähiten asiakashyvityksiä keskimäärin taas on jakanut Eläke-Fennia, noin 0,33 prosenttia TyEL-palkkasummasta. Kaksi suurinta yhtiötä, Varma ja Ilmarinen erottuvat tässä kuviossa sillä, että ovat selkeästi eniten jakaneet asiakashyvityksiä. Eteran ja Eläke-Veritaksen asiakashyvitykset ovat suurin piirtein samalla tasolla, ja vähiten hyvityksiä ovat jakaneet Eläke-Tapiola ja Eläke-Fennia.

Tarkastellaan seuraavaksi asiakashyvityksiä prosentteina TyEL-vakuutusmaksusta. Tämä mittari on hyvin kuvaava siinä mielessä, että se käytännössä kertoo suoraan sen, minkälaisen alennuksen asiakkaat ovat saaneet vakuutusmaksuunsa. Asiakashyvitykset ovat vaihdelleet 0,4-8,2 prosentin välillä TyEL-vakuutusmaksusta vuosina 1999–2010. Kuviossa 13 on esitetty asiakashyvitysten määrä vuosina 1999–2010.

KUVIO 13: Työeläkevakuutusyhtiöiden asiakashyvitykset vuosina 1999–2010, % TyEL-vakuutusmaksusta

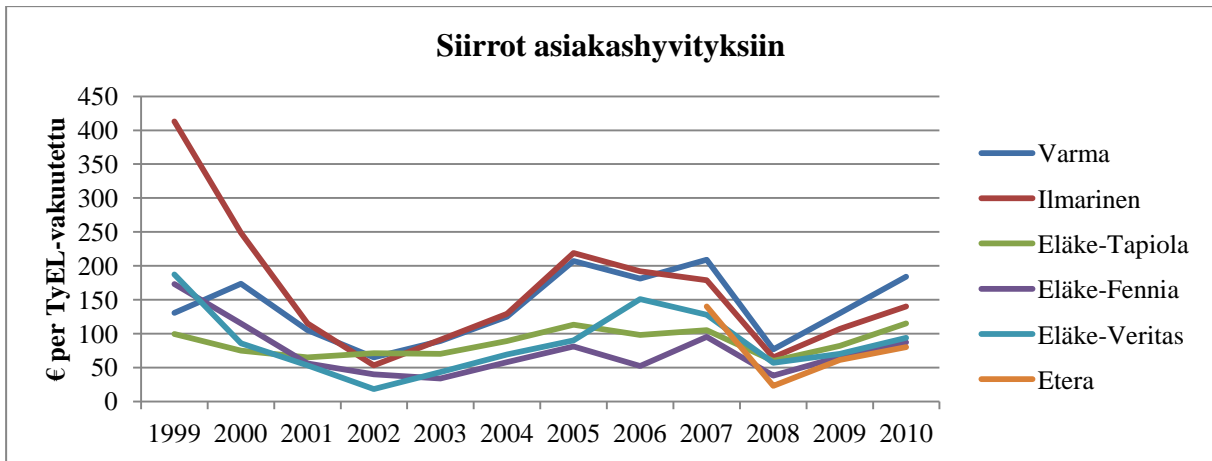
Tällä mittarilla mitattuna hajontatrendi on samankaltainen kuin edellisessä vastaavassa kuviossa; suurin hajonta yhtiöiden välillä on ollut vuosina 1999–2000 sekä 2005–2006. Muina vuosina asiakashyvitysten määrä on ollut lähellä toisiaan yhtiöiden kesken.

KUVIO 14: Työeläkevakuutusyhtiöiden asiakashyvytykset keskimäärin vuosina 1999–2010, % TyEL-vakuutusmaksusta

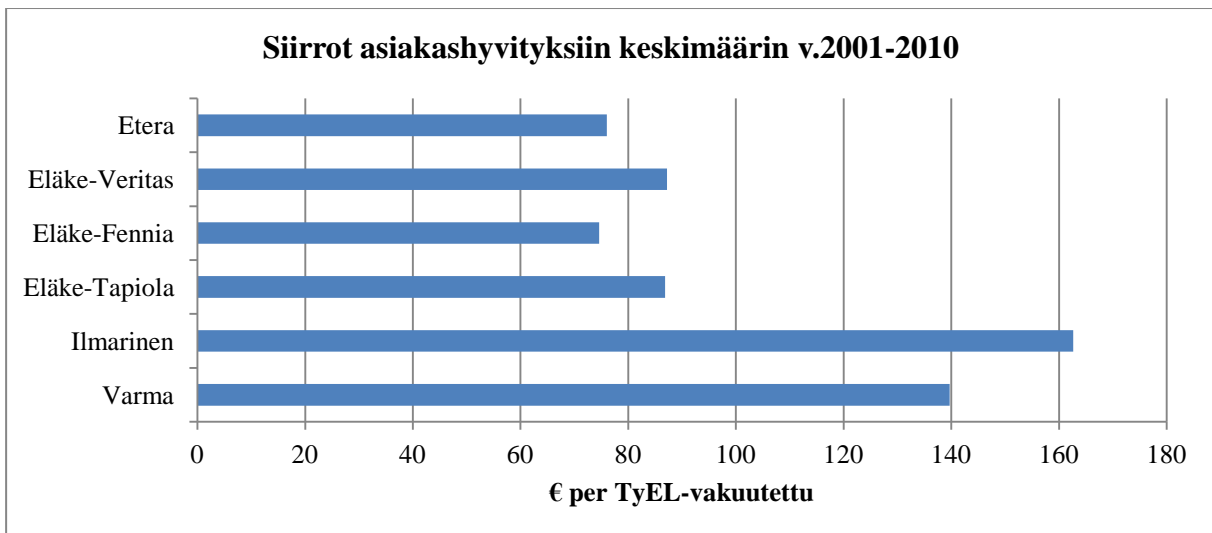
Kuviossa 14 on esitetty asiakashyvitysten keskiarvot yhtiöittäin vuosina 1999–2010 prosentteina TyEL-vakuutusmaksusta. Myös tällä mittarilla mitattuna Ilmarinen on jakanut eniten asiakashyvytyksiä ja Eläke-Fennia vähiten: Ilmarinen 2,9 prosenttia per TyEL-vakuutusmaksu ja Eläke-Fennia 1,48 prosenttia.

Viimeisenä tarkastellaan asiakashyvitysten määrää euroina per TyEL-vakuutettu. Euromääräinen tarkastelu vakuutettujen suhteessa ottaa kahta edellistä mittaria paremmin huomioon kunkin yhtiön vakuutuskannan suuruuden. Asiakashyvytykset ovat vuosina 1999–2010 vaihdelleet 18–219 euron välillä per TyEL-vakuutettu. Kuviossa 15 on esitetty asiakashyvitysten määrät vuosina 1999–2010.

KUVIO 15: Työeläkevakuutusyhtiöiden asiakashyvitykset vuosina 1999–2010, € per TyEL-vakuutettu

Vuosilta 2001–2007 Ilmarisen ja Varman asiakashyvitysten kuvaajat ovat lähes identtiset. Hajonnan suhteen trendi on täysin sama kuin kahdessa edellisessä vastaavassa kuviossa: suurin hajonta yhtiöiden välillä on vuosina 1999–2000 ja 2005–2006. Kuviossa 16 on esitetty asiakashyvitysten keskimääräiset arvot vuosilta 1999–2010 yhtiöittäin.

KUVIO 16: Työeläkevakuutusyhtiöiden asiakashyvitykset keskimäärin vuosina 1999–2010, € per TyEL-vakuutettu

Myös mitattuna euroina per TyEL-vakuutettu Ilmarinen on jakanut eniten asiakashyvityksiä ja Eläke-Fennia vähiten: Ilmarinen keskimäärin 163 ja Eläke-Fennia 75 euroa.

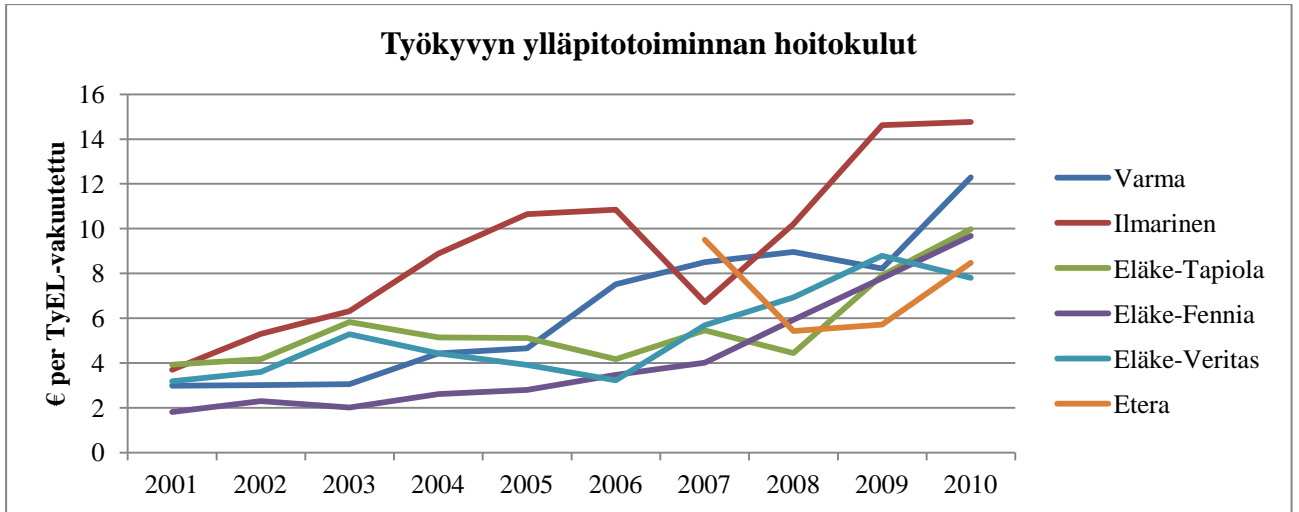
Asiakashyvityksiä tutkittaessa voidaan huomata, että tarkastelujakson alkupuolella erot hyvityksissä ovat olleet suuria, ja asiakashyvitykset lähenevät toisiaan koko ajan. Tarkastelujakson viimeisinä vuosina erot yhtiöiden välillä ovat olleet enää hyvin pieniä. Tästä voisi päätellä, että asiakashyvitykset ovat aiemmin olleet merkittävä kilpailukeino ja hyvityksiä on varmasti painotettu kilpailussa aiemmin enemmän. Erityisesti Ilmarisen asiakashyvitykset ovat olleet huomattavan korkeita tarkastelujakson alkupuolella, ja yhtiö on oletettavasti käyttänyt erityisen korkeita hyvityksiä markkinointikeinona. Sinänsä mikään yhtiö ei tietysti voi valita hyvityksiään, vaan ne määräytyvät pitkälti sijoitustoiminnassa menestymisen perusteella. Kukin yhtiö kuitenkin luultavasti haluaa jakaa niin paljon hyvityksiä, kuin on mahdollista. Nykyään kuitenkin yhtiöt eivät enää juuri eroa hyvitysten suhteen, joten muita kilpailukeinoja on painotettava. Erityisesti 2000-luvun viimeisinä vuosina asiakashyvitykset ovat olleet hyvin lähellä toisiaan. Työhyvinvointitoimintaan panostaminen ja yhtiöiden tarjoamat muutkin palvelut ovat kilpailussa nykyään korostetummassa asemassa kuin asiakashyvitykset, ja tulevat varmaan tulevaisuudessa painottumaan entistä enemmän.

Asiakashyvitykset voivat hyvinkin olla merkittävin keino, jolla työeläkeyhtiön asiakkaat saadaan sitoutettua. Mitä pidempi asiakassuhde on, sitä enemmän rahastoja on ehtinyt kertyä ja sitä suuremmat ovat asiakashyvitykset. puolet hyvityksistä jaetaan nimittäin kertyneiden rahastojen suhteessa, kuten aiemmin on käynyt ilmi. Voisi hyvin kuvitella, että suuri yhtiö, joka on pitkään ollut saman kohtuullisia asiakashyvityksiä jakavan työeläkeyhtiön asiakkaana, ei kovin herkästi vaihda yhtiötä. Pitkän asiakassuhteen vuoksi kertyneet rahastot ja sitä kautta asiakashyvitykset alkavat nimittäin olla merkittäviä siinä vaiheessa. Tämä on tietysti myös kilpailua jollain tapaa rajoittava tekijä, sillä rahastojen vuoksi yhtiön vaihtaminen voi olla epäedullista.

4.3.2 Työhyvinvointikulut

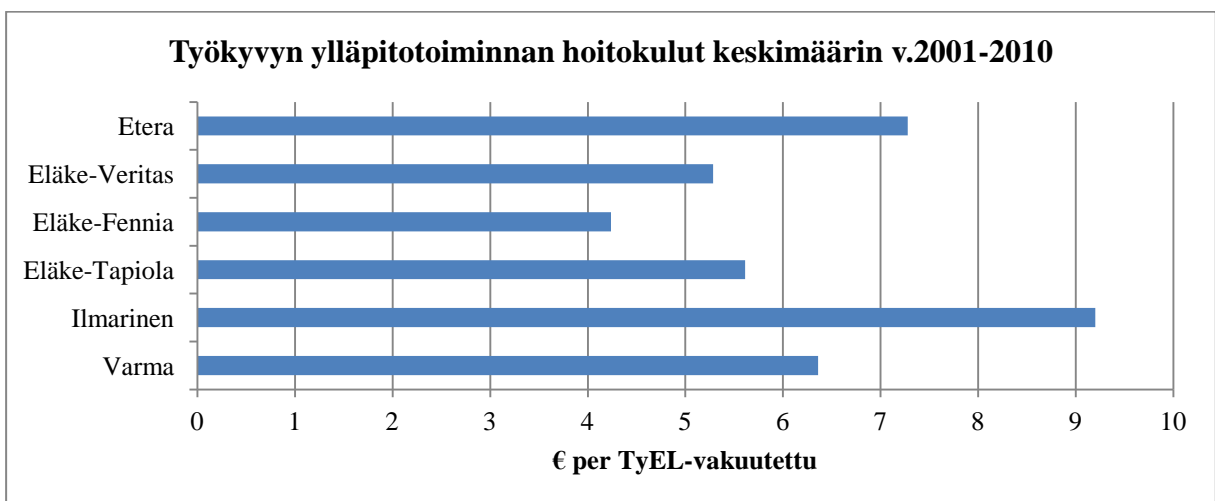
Työhyvinvointikuluja tarkastellaan euroina per TyEL-vakuutettu. Keskimäärin eniten euroja työkyvyn ylläpitotoiminnan hoitokuluihin on käyttänyt Ilmarinen: noin yhdeksän euroa per TyEL-vakuutettu vuosittain ja keskimääräisesti vähiten Eläke-Fennia noin neljä euroa vuosit-

tain per TyEL-vakuutettu. Kuviossa 17 on esitetty työkyvyn ylläpitotoiminnan hoitokulut vuosina 2001–2010.

KUVIO 17: Työeläkevakuutusyhtiöiden työkyvyn ylläpitotoiminnan hoitokulut vuosina 2001–2010, € per TyEL-vakuutettu

Keskimääräisesti työkyvyn ylläpitotoiminnan hoitokuluihin käytetty summa on noussut joka vuosi, vuonna se oli noin kolme euroa per TyEL-vakuutettu ja vuonna 2010 noin kymmenen euroa. Kuviossa 18 on esitetty työkyvyn ylläpitotoimintaan keskimääräisesti käytetyt eurot yhtiöittäin.

KUVIO 18: Työeläkevakuutusyhtiöiden työkyvyn ylläpitotoiminnan hoitokulut keskimäärin vuosina 2001–2010, € per TyEL-vakuutettu

Vaikka työkyvyn ylläpitotoimintaan käytetty summa on kasvanut vuosi vuodelta, niin huomi-
oitavaa on, että summat ovat edelleen hyvin pieniä. Vakuutettujen määrällä jaettuna keski-
määräinen vuosittainen potti on vaihdellut noin neljän ja yhdeksän euron välillä. Tällaisella
summalla ei yhdelle vakuutetulle voi kovin paljon työhyvinvointitoimintaa järjestää.

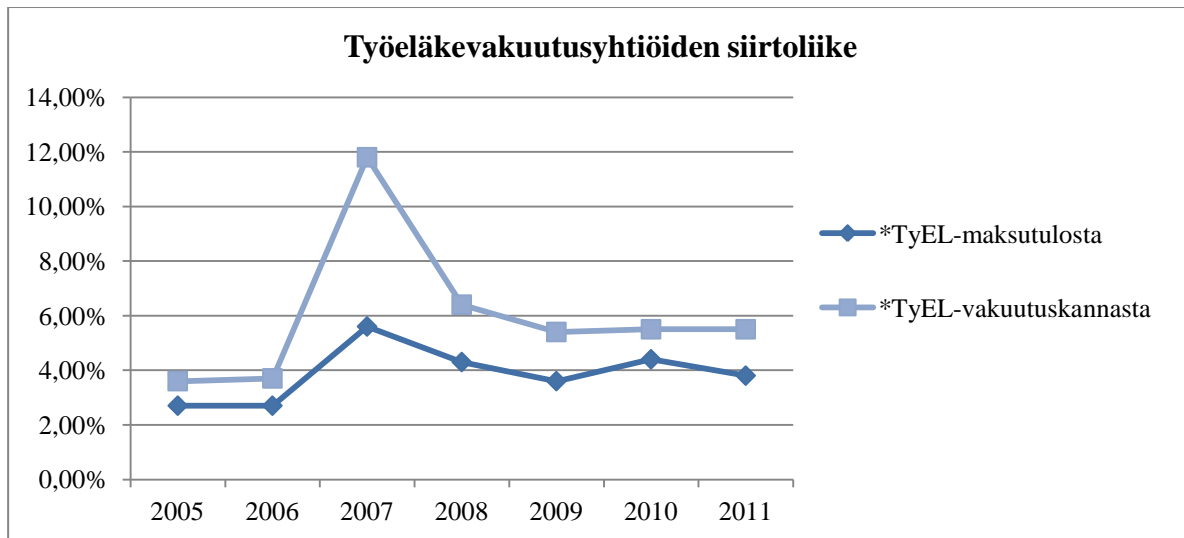
4.3.2 Siirtoliike

Taulukossa 5 on esitetty työeläkevakuutusyhtiöiden siirtoliike vuonna 2011. Kunkin yhtiön
kohdalla on erikseen ilmoitettu se, miten paljon yhtiö on menettänyt tai kasvattanut maksutu-
loaan (tuhatta euroa), sekä menettänyt tai saanut lisää TyEL- ja YEL-vakuutuksia vuonna
2011 (kappaleita).

TAULUKKO 5: Työeläkevakuutusyhtiöiden siirtoliike vuonna 2011

	TyEL-maksutulo t€	TyEL-Vakuutukset kpl	YEL-Vakuutukset kpl
	vuosi 2011	vuosi 2011	vuosi 2011
Eläke-Fennia	5 725	249	824
Eläke-Tapiola	-24 497	-286	-133
Eläke-Veritas	4 484	-88	-304
Ilmarinen	56 654	647	63
Pensions-Alandia	631	10	8
Varma	-26 095	156	-469
Etera	-16 902	-688	10

Vuoden 2011 siirtoliikkeen osuus TyEL-maksutulosta oli 3,8 prosenttia, TyEL-
vakuutuskannasta 5,5 prosenttia ja YEL-vakuutuskannasta 6,0 prosenttia. Vuosina 2005–2011
siirtoliikkeen osuus TyEL-maksutulosta on ollut keskimäärin 3,9 prosenttia ja TyEL-
vakuutuskannasta keskimäärin 5,99 prosenttia. Siirtoliikkeen osuus YEL-vakuutuskannasta
on ollut kunakin vuonna 3,7 prosenttia. Kuviossa 19 on kuvattu siirtoliikettä vuosina 2005–
2011.

KUVIO 19: Työeläkevakuutusyhtiöiden siirtoliike vuosina 2005–2011

Vuonna 2007 siirtoliike on ollut vilkkaimmillaan: 11,8 prosenttia TyEL-vakuutuskannasta ja 5,6 prosenttia TyEL-maksutulosta. Suurin vaikuttaja tähän on mitä ilmeisimmin Eteran monopoliaseman purku tiettyjen alojen vakuuttajana ja mukaantulo vapaaseen kilpailuun. Vuoden 2007 jälkeen siirtoliike on tasaantunut ja pysynyt lähes samalla tasolla: noin 4 prosenttia TyEL-maksutulosta ja noin 5,5 prosenttia TyEL-vakuutuskannasta. Kuitenkin siirtoliike on jäänyt korkeammalle tasolle, kuin mitä se oli ennen Eteran mukaantuloa vuonna 2007. Tähän voi tuki olla muitakin syitä, mutta yhden lisäkilpailijan mukaantulo on syistä ilmeisin. Mielienkiintoista on nähdä, miten pitkään tätä hieman vilkkaampaa siirtoliikettä jatkuu. Siirtoliikkeen tarkempi yhtiökohtainen tarkastelu osoittaa myös, että siirtoja on tapahtunut nimenomaan myös yhtiöiden välillä, eli ei esimerkiksi pelkästään siten, että kaikki yhtiöt olisivat kasvattaneet vakuutuskantaansa säätiöiden kustannuksella.

Eteran mukaantulo työeläkealan kilpailuun on tietysti ollut kilpailun ja alan kilpailullisuuden kannalta hyvä juttu; työeläkeyhtiövaihtoehtoja on seitsemän entisen kuuden sijaan. Lakimuu-
toksen myötä yhä useammalla työnantajalla on vapaus valita, miten työeläketurvan järjestää, kun ennen tiettyjen alojen oli pakko ottaa vakuutus Eterasta.

4.4 Työeläkealan kilpailullisuus

Työeläkealan kilpailullisuuden arvioinnissa käytetään hyödyksi aiemmin mainittuja Rajanien ja Kilpailuviraston listaamia toimivan kilpailun mittareita, eli kilpailevien vaihtoehtojen tarjonta, alalle tulon esteet, laitosten välinen perusteeton yhteistyö ja palveluntarjoajan vaihtamisen mahdollisuus.

4.4.1 Kilpailevien vaihtoehtojen tarjonta

Tarkastellaan aluksi kilpailevien vaihtoehtojen tarjontaa työeläkealalla kilpailullisuuden mittarina. Työnantaja tai yrittäjä voi valita seitsemästä työeläkevakuutusyhtiöstä ottaessaan lakisääteistä työeläkevakuutusta. Lisäksi yli 300 vakuutetun vähimmäismäärän täytyessä työnantaja voi valita myös säätiö- tai kassavaihtoehdon. Vaihtoehtoja on siis tarjolla melko runsaasti eikä millään yhtiöllä ole monopoliasemaa markkinoilla. Eri asia toki on, näkevätkö asiakkaat eroja eri palveluntarjoajien välillä, vai onko heille käytännössä yhdentekevää, mistä työeläkeyhtiöstä vakuutuksen ottaa. Vaikka asiakkailta on useita vaihtoehtoja työeläkevakuuttamisen järjestämiseen, niin säätiöiden lukumäärä ja markkinaosuus on pienentynyt koko ajan. Yhä useampi työnantaja valitsee siis työeläkeyhtiön vakuuttamisvaihtoehdoksi.

Runsas kilpailevien vaihtoehtojen tarjonta ei tietystikään ole itseisarvo sille, että ala olisi kilpailtu. Eri eläkelaitosmuodoilla ei tavoitella mahdollisimman paljon vaihtoehtoja työnantajille, vaan työeläketurvan mahdollisimman tehokasta toimeenpanoa. Eläkesäätiöiden ja kassojen vähentyminen voi toki osaltaan vaikuttaa kilpailupaineen vähenemiseen markkinoilla; yhtiöt eivät välttämättä koe muita eläkelaitosmuotoja kilpailua tehostavana uhkana.

Eläkesäätiöiden ja – kassojen alenevaa määrää ja markkinaosuutta tarkasteltaessa on mielenkiintoista pohtia myös sitä, mikä määrittää vähintään 300 vakuutetun alarajan. Voisiko alarajaa kenties madaltaa, ja miten se näkyisi näiden laitosten asemassa? Tätä asiaa pohdittaessa palataan taas tietysti siihen, että mihin suuntaan työeläkejärjestelmää halutaan kehittää. Halu-

taanko asiakkaita keskittää yhä enemmän nimenomaan suuriin työeläkeyhtiöihin? Tällainen kehityssuunta tietysti saattaa tuoda suuruuden ekonomiasta johtuvia kustannusetuja. Mikäli taas kilpailua halutaan kehittää siihen suuntaan, että kilpailevia vaihtoehtoja olisi työnantajalle tarjolla mahdollisimman paljon, niin vakuutettujen määrän alarajaa ja muitakin kannustinvaikutuksia tulee pohtia. Toisaalta taas vakuutustoiminnassa on aina taustalla suurten lukujen laki, mikä tuo perustelunsa myös eläkelaitoksen koon määrittelyyn. Kovin pienessä eläkelaitoksessa esimerkiksi yksittäiset työkyvyttömyyseläketapaukset olisivat liian suuressa roolissa. lisäksi yksittäinen huono sijoituspäätös saattaa kaataa pienen eläkelaitoksen, kuten alkuvuonna 2012 kävi kahden eläkekassa kohdalla.

4.4.2 Alalle tulon esteitä

Käsitellään seuraavaksi mahdollisia alalle tulon esteitä työeläkealalla. Uuden työeläkevakuutusyhtiön perustaminen vaatii huomattavan suuren alkupääoman, peruspääoman täytyy nimittäin olla vähintään viisi miljoonaa euroa (TVYL 1997/354, 6§). Lisäksi toimintaa varten tarvitaan mittavat ja kalliit tietojärjestelmät. Olemassa olevilla työeläkeyhtiöillä on lisäksi tietotaitoa jopa vuosikymmenten ajalta. Tämä tietämys on tärkeää, kun kyseessä on tarkoin säännelty ja lakisääteistä turvaa hoitava työeläkeala. Alalle tulon lisäksi myös tehokkuuden saavuttaminen vaatii siten uudelle työeläkeyhtiölle huomattavan suuren pääoman tietojärjestelmien ja tietotaidon vuoksi. Kalliiden tietojärjestelmien vuoksi tuotteen yksikkökustannukset pienenevät tuotantomäärän kasvaessa. Edellä mainitut seikat viittaavat Bainin (1956) löytämään suuruuden ekonomiaan alalle tulon esteenä. Myös säätiöiden ja kassojen vähintään 300 vakuutetun vaatimus on yksi alalle tulon este; läheskään kaikilla työnantajilla ei ole tätä mahdollisuutta vakuuttamiseen. Vähimmäisvaatimus vakuutettujen määrässä on myös ikään kuin yksi suuri alkupääomavaatimus, vaikkakaan ei tässä tarkoituksessa rahallinen.

Kuten useasti mainittu, työeläkealalla tuote eli eläke-etuus on identtinen. Kullakin työeläkeyhtiöllä on kuitenkin jokin tietty toimiala, jota se on perinteisesti vakuuttanut, esimerkiksi Varmalla suuret teollisuusyritykset, Eläke-Fennialla pienet yrittäjät ja Eteralla toimialat, joissa työsuhteet ovat usein lyhyitä. Osalla asiakkaista saattaa siten olla tästä syystä mieltymys johonkin tiettyyn yhtiöön, vaikka yhtiöiden tarjoama tuote onkin täysin identtinen. Kuluttajat

eli työnantajat ja yrittäjät saattavat siis suosia tiettyjä olemassa olevia yhtiöitä niin paljon, että se muodostaa alalle tulon esteen uusille yrityksille. Tämä liittyy Bainin löytämään tuotedifferentiaatioon alalle tulon esteenä. Tuotedifferentiaatioon liittyy myös maineeseen liittyvät asiat. Lähes kaikki työeläkeyhtiöt ovat olleet alalla hyvin pitkään ja ovat perinteisiä ja tunnettuja toimijoita. Samanlaisen vakiintuneen ja arvostetun aseman saavuttaminen vaatisi uudelta yhtiöltä mahdollisesti vuosien tai vuosikymmenten työn. Alalla toimivien yhtiöiden perinteikäs maine ja tunnettuus saattaa siis olla alalle tulon este uusille yhtiöille. Lisäksi jokainen yhtiö yhtä lukuun ottamatta kuuluu johonkin finanssiryhmittymään, jota kautta se saa jakeluverkon ja suuren osan asiakkaistaan. Finanssiryhmittymien ulkopuoliselle toimijalle haasteena on silloin juuri jakeluverkosto ja asiakkaiden hankkiminen. Rajaniemi (2006, 91) onkin kirjoittanut, että ryhmittymien ulkopuolella toimivan Eteran siirtoliikettä seuraamalla voidaan nähdä se, miten tämä asema vaikuttaa vakuutusten jakeluun.

Absoluuttiset kustannusedut alalle tulon esteenä liittyvät siihen, että olemassa olevilla yrityksillä voi olla esimerkiksi parempi tuotantoteknologia ja sitä kautta pienemmät yksikkökustannukset, kuin uusilla yrityksillä. Myös tämä tilanne toteutuu työeläkealalla yhtenä alalle tulon esteenä nimenomaan kalliiden tietojärjestelmien vuoksi.

4.4.3 Laitosten yhteistyö säännösten kehittämisessä

Kilpailuvirasto (2011) on listannut asioita, joita se pitää ongelmallisina liittyen työeläkejärjestelmän kilpailuun ja sen toimivuuteen. Seuraavaksi käsitellään näistä ongelmista laitosten välistä yhteistyötä. Muita Kilpailuviraston listaamia ongelmakohtia on käsitelty myöhemmin luvussa 4.4.5.

Eläkelaitokset tekevät laajasti yhteistyötä alaa koskevien säännösten kehittämisessä. Lisäksi eläkelaitokset valmistelevat yhdessä laskuperusteet sekä vakuutusehdot. Suurimmilla työeläkeyhtiöillä on keskeinen asema laskuperusteiden ja vakuutusehtojen valmistelussa. Työeläkelaitoksilla on lisäksi itsellä keskeinen rooli näiden laskuperusteiden ja vakuutusehtojen tulkinnaissa. (Kilpailuvirasto 2011) Kilpailuvirasto pitää tätä yhteistyötä ongelmallisena kilpailun

toimivuuden kannalta. Järjestelyyn liittyy nimittäin riski siitä, että laitokset pyrkisivät tämän yhteistyön avulla vähentämään keskinäistä kilpailuaan. Kilpailuvirasto nostaa esille huolen siitä, että suurimmat työeläkeyhtiöt erityisesti pyrkisivät vaikuttamaan säännöksiin niin, että kilpailupaine vähenisi. Lisäksi laitosten kesken välittyy suuri määrä työeläkejärjestelmää ja toistensa toimintaa koskevaa tietoa. Kilpailuvirasto epäilee, että laitokset saattaisivat käyttää tätä tietoa kilpailun ehkäisemiseen. Suurten yhtiöiden valtaan liittyy myös se, että kaikilla laitoksilla ei välttämättä ole tasapuoliset kilpailuedellytykset. Kilpailuvirasto ehdottaakin, että säännösten, laskuperusteiden ja vakuutusehtojen valmistelu tulisi tapahtua virkatyönä sosiaali- ja terveystieteiden ministeriössä.

Työeläkelaitosten välinen yhteistyö on jossain mielessä verrattavissa oligopolimarkkinoilla joskus ilmenevään kartelliin, missä markkinoilla toimijat sopivat yhtenäisestä hinnasta keskenään. Tässä mielessä kyse ei ole pelkästään hinnasta, eli vakuutusmaksua määrittävästä laskuperusteesta, vaan myös vakuutusehdoista ja muista säännöistä. Tämänkaltaisen yhteistyö saattaa siis jossain määrin olla perusteetonta toimivan kilpailun kannalta. Työntekijän eläkelaisissa (2006/395, 172§) määrätään, että eläkelaitosten on toimittava yhteistyössä esimerkiksi laskuperusteiden ja vakuutusehtojen määrittelyssä. Muutos tähän asiaan vaatisi siten muutoksen lainsäädäntöön. Yhteistyö on hyvä asia tiettyyn pisteeseen saakka, mutta mikäli se alkaa muistuttaa kartellia, niin silloin voidaan puhua ongelmallisesta yhteistyöstä.

Ajatuksena saattaa tietysti tuntua ongelmalliselta, että yhtiöt saavat yhteistyön kautta paljon tietoa muun muassa toistensa toiminnasta. Kuitenkin työeläkeyhtiöillä itsellään on eniten tietoa järjestelmän toiminnasta yhtiöt ovat tottuneet toimimaan yhteistyössä. Kilpailuvirasto epäilee siis suurimpien yhtiöiden ylivaltaa ja yhteistyön vaikutusta kilpailupaineen vähenemiseen. Esimerkiksi laskuperusteiden valmisteluun liittyy yleisesti ajateltu ”kaikki pärjää” –periaate. Kilpailuvirasto siis epäilee sitä, että yhteistyön kautta laskuperusteet yritetään saada sen verran alhaiselle tasolle, että kilpailupaine vähenisi. Mikäli suurimmilla yhtiöillä tosiasiallisesti on niin suuri valta kuin uskotaan, ja mikäli nämä yhtiöt pyrkisivät esimerkiksi laskuperusteiden valmistelussa kiristämään kilpailua ja asettamaan tavoitteet korkealle, niin tähän entisestään taas lisäisi suurten yhtiöiden ylivaltaa. Tämä oletamus perustuu siihen, että suuret yhtiöt ovat esimerkiksi asiakashyvityksissä eli käytännössä sijoituksissa onnistuneet perinteisesti parhaiten, kuten tutkimuksessa aiemmin on käynyt ilmi, joten heillä olisi myös varaa

kiristää laskuperusteiden laskennassa. Tätä asiaa kehitettäessä on syytä ottaa huomioon nämä seikat; eli halutaanko kilpailua kiristää niin, että käytännössä suurten yhtiöiden aseman luultavasti paranisi entisestään.

4.4.4 Eläkelaitoksen vaihtamisen mahdollisuus

Tarkastellaan palveluntarjoajan vaihtamisen mahdollisuutta työeläkealalla. Vakuutuksenottaja ei voi irtisanoa työeläkeyhtiössä olevaa vakuutusta, ennen kuin vähintään vuosi on kulunut vakuutuksen alkamisesta (ks. esim. Ilmarinen 2012b). Työeläkevakuutusyhtiö voi luovuttaa työnantajakohtaisen vakuutuskannan säätiölle tai kassalle vain, jos saman vakuutuskannan aikaisemmasta luovuttamisesta on kulunut alle viisi vuotta. Samaa sääntöä sovelletaan, jos säätiö tai kassa haluaa siirtää vastuunsa toiselle säätiölle tai kassalle, tai työeläkevakuutusyhtiölle. Kannansiirrolle on lisäksi saatava luovuttavan laitoksen suostumus. Nämä säännökset on määrätty kutakin laitosta koskevassa laissa. Huomioitavaa on, että työnantajakohtaista kannansiirtoa koskeva sääntely ei koske kannansiirtoja työeläkeyhtiöiden välillä. Nämä siirrot perustuvat luovuttavan ja vastaanottavan yhtiön välisiin sopimuksiin, eikä työnantajalla ole siten säännöksiin perustuvaa oikeutta siirtoon. (Kilpailuvirasto 2011, 122) Viiden vuoden sääntö on asetettu keinottelun estämiseksi ja toistaiseksi yksikään laitos ei ole pyrkinyt estämään kannansiirtoa (Kilpailuvirasto 2011, 117). Kilpailuvirasto pitää viiden vuoden määräaika liian pitkänä. Kannansiirtoon ja siirtyvään toimintapääomaan ei pureuduta tässä tämän tarkemmin, sillä aihetta on käsitelty laajasti muissa tutkimuksissa (esim. Kilpailuvirasto 2011, Lehtimäki Henri). Työnantaja ei myöskään voi tuosta noin irtautua työeläkeyhtiöstä ja järjestää työeläketurvaa säätiössä tai kassassa mikäli ei esimerkiksi ole tyytyväinen yhtiön toimintaan, sillä vähintään 300 vakuutetun vaatimus tulee täyttyä. Työeläkeyhtiön vaihtaminen toiseen työeläkeyhtiöön sen sijaan on melko helppoa.

Palveluntarjoajan vaihtaminen ei siten ole työeläkealalla aivan vapaata. Monet vaihtamista estävät säännöt on kuitenkin perusteltuja, ja niillä pyritään nimenomaan estämään keinottelua. Keinottelu tulisi loppujen lopuksi koko järjestelmän maksettavaksi, mikä ei ole tavoiteltavaa. Periaatteessa työnantajalla tai yrittäjällä on kuitenkin vapaus vaihtaa palveluntarjoajaa, mikäli ei ole tyytyväinen siihen eläkelaitokseen, josta on työeläkevakuutuksen ottanut. Kuitenkin

kannansiirroista työeläkevakuutusyhtiöiden välillä ei ole säädetty samalla tavoin kuin esimerkiksi työeläkevakuutusyhtiöstä eläkesäätiöön, mikä voidaan nähdä epäkohtana kilpailullisuutta arvioitaessa. Kilpailuviraston mukaan lainsäädäntöä tulisinkin tässä asiassa muuttaa, että kohtelu saataisiin tasaveroiseksi ja kilpailu sitä myöden lisääntymään. Kertyneiden rahastojen vaikutus asiakashyvitysten suuruuteen muodostaa osaltaan luonnollisen esteen työeläkeyhtiön vaihtamiselle tekemällä vaihtamisesta kannattamatonta joissain tilanteissa.

4.4.5 Muita Kilpailuviraston listaamia ongelmia

Työeläkelaitokset tekevät yhteistyötä ansaintatietojärjestelmä osalta. Ansaintatietojärjestelmään kootaan tiedot kunkin TyEL-vakuutuksen piirissä olevan työsuhteista. Tällä yhteistyöllä on haluttu saada aikaa tehokkuutta ja kustannussäästöjä. Aikaisemmin Eläketurvakeskus hoiti pääasiallisesti ansaintatietojärjestelmän ylläpitoa, mutta sittemmin ETK ja yhtiöt perustivat tätä toimintaa varten yhtiön nimeltä Arek Oy, että tiedot saataisiin kootusti tallennettua. Arek Oy tuottaa palveluita eläkelaitoksille, ja sen merkitys on laajentunut pelkästä ansaintatietojärjestelmän ylläpidosta myös muunlaisten palveluiden tuottamiseen. Tietojärjestelmien aiheuttamat kustannukset muodostavat suuren osan työeläkelaitosten hoitokustannuksista. (Kilpailuvirasto 2011, 113–114)

Kilpailuvirasto pitää useita tähän järjestelmään liittyviä seikkoja ongelmallisina kilpailun kannalta. Virasto esimerkiksi uskoo, että yhteistyö saattaa rajoittaa tietojärjestelmiin liittyvää kehitystyötä. Lisäksi virasto nostaa esille huolen siitä, käyttääkö Arek Oy määräävää markkina-asemaa hyväkseen esimerkiksi palveluiden hinnoittelussa tai muissa sopimusehdoissa. Tämä saattaisi näkyä niin, että työeläkeyhtiöt Arek Oy suurimpina omistajina toimisivat niin, että säätiöihin ja kassoihin sovellettaisiin epäedullisempia sopimusehtoja ja pyrkisivät näin heikentämään säätiöiden ja kassojen kilpailuedellytyksiä.

Tietojärjestelmiin liittyvän kehitystyön rajoittuminen kuulostaa ainakin yhtäkkiseltään kovin perusteettomalta. Voisi kuvitella, että kaikkien työeläkelaitosten tavoitteena on muun muassa järjestelmien kehittäminen, mikäli vain sillä saadaan aikaa toimivampi ja tehokkaampi työ-

eläkejärjestelmä. Sitä taas, sovelletaanko säätiöihin ja kassoihin epäedullisempia sopimusehdoja kuin yhtiöihin, tulisi erikseen tutkia ennen kuin väite voidaan todentaa.

Työeläkeyhtiöiden yhteistyötä finanssiryhmittymien kanssa ja siihen liittyviä mahdollisia ongelmia on käsitelty aiemmin kappaleessa 3.4.3. Finanssiryhmittymiin liittyvä vakuutustuotteiden paketointi on yksi Kilpailuviraston listaaman kilpailullisuuden epäkohta. Tässä yhteydessä tulee kuitenkin muistaa, että yhteistyö perustuu vain käytännön yhteistyöhön, ei oikeudellisiin sidoksiin. Vahinko- ja henkivakuutusryhmittymät voivat itse päättää ja neuvotella sen, minkä työeläkeyhtiön kanssa ne tekevät yhteistyötä vai tekevätkö ollenkaan. Tästä yhteistyöstä hyötyvät molemmat osapuolet: työeläkeyhtiö saa jakeluverkoston ja vahinko- tai henkiyhtiö pystyy tarjoamaan asiakkailleen pakollisen työeläkevakuutuksen omasta ryhmittymästä ja saavat sitä kautta sitoutettua asiakasta. Kilpailuvirasto epäilee, että mahdolliset ryhmittymien sisällä siirtyvät palkkiot joutuvat loppujen lopuksi työeläkejärjestelmän kustannettaviksi. Kuitenkin, mikäli tällaisia palkkioita todellisuudessa maksettaisiin, niin joka tapauksessa niistä aiheutuvat kustannukset ovat huomattavasti pienemmät, kuin minkälaiset olisivat kustannukset työeläkeyhtiöiden perustaessa kokonaan omat jakeluverkostot. Finanssiryhmittymät ovat siis käytännössä kuitenkin hyvä asia työeläkejärjestelmälle ja niiden voidaan nähdä lähinnä pienentävän järjestelmän kustannuksia.

Eräs Kilpailuviraston (2011, 115) esille nostamista kilpailun toimivuuden puutteista on päättyneistä vakuutuksista kertyneiden rahastojen sijoitustuotot. Kilpailuvirasto tuo esille, että näistä rahastojen sijoitustuotoista on hyötyä niille laitoksille, joilla on näitä taseessaan, sillä sijoitusyli jäämiä voidaan osittain jakaa asiakashyvityksinä jatkuville vakuutuksille. Omasta mielestäni tämä ei ole kilpailun kannalta ongelma. Kilpailun yhtenä tarkoituksena nimenomaan on, että laitosten välillä on eroavaisuuksia. Tarkoituksena on kilpailla keskenään ja tuottaa jopa asiakashyvitysten kautta erihintaista tuotetta asiakkaille. Kilpailun kannalta asiakashyvityksen ovat hyvä juttu, sillä ne tuovat eroavaisuuksia ja kilpailuetuja laitosten välille.

Kilpailuvirasto on huolissaan myös kannansiirtoon liittyvistä asioista kilpailua rajoittavina tekijöinä. Tätä työnantajakohtaista kannansiirtoa on käsitelty yksityiskohtaisesti Kilpailuviraston katsauksessa (2011, 116–117) sekä muissa tutkielmissa, joten tässä sen edellytyksiin ja

taustoihin ei mennä yksityiskohtaisesti, vaan asiaa käsitellään tässä pelkästään pintapuolisesti. Asiaan liittyvät mahdolliset ongelmat ovat ensinnäkin se, että luovuttavalle laitokselle on annettu mahdollisuus estää kannansiirto ja toiseksi se, että viiden vuoden määräaika pidetään liian pitkänä. Yhtään tapausta ei ole vielä tullut esille, missä luovuttava laitos olisi pyrkinyt estämään kannansiirron. Kilpailun kannalta tämä on tietysti hieman kyseenalainen lainkohta, mutta toisaalta tuntuu siltä, että laitos estäessään kannansiirron tekisi hallaa vain itselleen. Tällainen asia tulisi mahdollisesti julkisuuteen, eikä varmasti vaikuttaisi positiivisella tavalla kyseisen laitoksen julkisuuskuvaan. Viiden vuoden määräaika vaikuttaa myös melko pitkältä, mutta toisaalta sillä sille on perustelunsa, eli keinottelun ehkäiseminen. Työeläkealalla myös sijoitustoiminnan tulee olla pitkäjänteistä, mikä osaltaan puoltaa näin pitkää siirtymisen määräaika. Kannansiirtoon liittyvät seikat eivät siten muodosta suurta kilpailua rajoittavaa tekijää.

Kilpailuviraston (2011, 117–119) viimeinen listaaman kilpailua rajoittava tekijä liittyy edelliseen asiaan, eli työnantajakohtaiseen kannansiirtoon. Kannansiirtoon liittyen siirtyy luovuttavasta laitoksesta asiakkaan mukana osa luovuttavan laitoksen vakavaraisuutta, jota kutsutaan siirtyväksi toimintapääomaksi. Siirtyvän toimintapääoman määrässä ja eläkelaitoksen tosiasiallisessa vakavaraisuudessa saattaa olla poikkeamia, ja nämä poikkeamat saattavat johtaa kannustinvaikutusten syntymiseen. Siirtyvä toimintapääoma perustuu eläkelaitosten keskimääräiseen vakavaraisuuteen. Tämänhetkinen sääntely saattaa kannustaa purkamaan vakavaraisia työnantajakohtaisia eläkelaitoksia, sillä työnantaja voi tulouttaa itselleen vakavaraisuuden ja siirtyvän toimintapääomavaatimuksen erotuksen. Ilmeisesti säätiöiden purkuja onkin tapahtunut juuri silloin, kun säätiöllä on takanaan hyvä sijoitusvuosi ja sitä kautta kohentunut vakavaraisuus. Homma toimii myös päinvastoin, eli siirtyvää toimintapääomaa saattaa joutua täydentämään, mikäli työnantajan eläkelaitoksen vakavaraisuus on keskimääräistä alhaisempi. Työeläketurvaa kehitettäessä on haluttu, että koska työnantajalla on konkurssiin asti vastuu oman eläkelaitoksen velvoitteista, niin riskin vastapainoksi tulee olla myös mahdollisuus hyötyä keskimääräistä paremmasta onnistumisesta. Kilpailuviraston mukaan nykyisen mallin sijaan siirtyvä toimintapääoma tulisi määritellä mieluummin esimerkiksi sen mukaan, miten paljon työnantajan rahastot ovat kerryttäneet toimintapääomaa.

Siirtyvään toimintapääomaan kilpailun esteenä liittyvät seikat eivät ole yksiselitteisiä, ja niihin vaikuttaa pitkälti se, miten työeläkejärjestelmää halutaan kehittää. Mikäli halutaan säilyttää eroavaisuuksia eri laitosten välillä, niin nykyinen systeemi toimii hyvin. Työnantajan on voitava hyötyä siitä, että on järjestänyt työeläketurvan itse omassa laitoksessa, mikäli järjestykseen liittyy myös epäonnistumisen riski. Epäonnistumisen riskin vastapainona tulisi aina olla myös onnistumisen mahdollisuus. Kilpailun kannalta on piristävää, että eri laitosmuotojen välillä on tämänkaltaisia eroavaisuuksia ja työnantaja voi sitten itse päättää, miten työntekijöidensä eläketurvan haluaa hoitaa. Mikäli siirtyvää toimintapääomaa alettaisiin entistä tarkemmin laskea työnantajakohtaisesti, kuten Kilpailuvirasto ehdottaa, niin tämä taas saattaisi tuoda lisää hallintokuluja. Näiden lisäkustannusten ja muutoksen tuoman hyödyn suhde tulisi tarkoin selvittää, ennen kuin muutoksia aletaan tehdä. Omasta mielestäni tämänkaltaiset eroavaisuudet on tärkeä säilyttää, sillä tämänkaltainen sääntely voi osaltaan jopa kannustaa yrityksiä käyttämään säätiömahdollisuutta vakuuttamisessa.

5 PÄÄTELMÄT

5.1 Tutkimusongelmiin vastaaminen

Ensimmäisen tutkimuskysymyksen tavoitteena oli tarkastella työeläkealan markkinarakennetta markkinoiden keskittymisen ja laitosten lukumäärien vaihtelun muodossa sekä verrata työeläkealan markkinarakennetta muuhun finanssialaan. Eläkelaitosten lukumäärä on laskenut koko tutkimuksen tarkastelujakson ajan. Lisäksi Herfindahlin indeksillä mitattuna työeläke-markkinat ovat keskittyneet; indeksin suuruus on ylittänyt 0,25 kaikkina vuosina lukuun ottamatta vuotta 2007. Indeksillä mitattuna markkinarakenne on kuitenkin Eteran mukaantulon jälkeen jossain määrin normalisoitunut. Keskittyneisyydestä kertoo myös kahden suurimman yhtiön yhteenlasketun markkinaosuuden suuruus; yli 60 prosenttia jokaisena vuonna. Eläkesäätiöitä on purettu tiuhaan tahtiin ja eläkeyhtiöt ovat kasvattaneet koko ajan osuuttaan eläkelaitosten välisissä markkinoissa.

Työeläkealan markkinarakenteen analysointi yksin ei välttämättä kerro mitään alan keskittyneisyydestä. Vertailupohjaa keskittyneisyyteen voidaan saada vertaamalla alaa vahinko- ja henkivakuutusmarkkinoihin sekä pankkimarkkinoihin. Näiden kaikkien alojen markkinarakenteita tutkiessa voidaan huomata, että jokaisella alalla neljän suurimman yhtiön markkinaosuus on huomattavan suuri. Toki ainoastaan työeläkealalla luku ylittää 90 prosentin rajan, jota pidetään keskittyneisyyden merkinä. Muiden alojen luku on kuitenkin lähes yhtä suuri. Herfindahlin indeksillä mitattuna markkinat ovat jossain määrin keskittyneet. Työeläkealan indikaattorit ovat hieman suuremmat mitä muilla aloilla Herfindahlin indeksillä mitattuna, mutta esimerkiksi henkivakuutusmarkkinat ovat lähes yhtä keskittyneet. Kullakin alalla tavomaista on, että kaksi suurinta yhtiötä ovat hyvin suuria, ja perässä tulee joukko muita yhtiöitä. Työeläkeala ei siten vaikuttaisi olevan poikkeuksellisen keskittynyt verrattaessa markkinoita muuhun finanssialaan.

Toisen tutkimuskysymyksen tarkoituksena oli tarkastella sitä, miten kilpailu ilmenee eläkeyhtiöiden välillä asiakashyvitysten, työkyvyn ylläpitotoiminnan kulujen, sekä siirtoliikkeen suhteen. Eläkeyhtiöiden välistä kilpailua tarkastellessa voidaan huomata, että eroja löytyy yhtiöiden väliltä. Asiakashyvitysten jakamisessa kaksi suurinta yhtiötä, Varma ja Ilmarinen, erottuvat edukseen ja ovat jokaisena vuonna jakaneet eniten asiakashyvityksiä vuotta 2002 lukuun ottamatta, jolloin eniten hyvityksiä jakoi Eläke-Tapiola. Ilmarisen asiakkaat ovat keskimääräisesti eniten hyötynneet asiakashyvityksistä, vähiten Eläke-Fennian. Suurilla yhtiöillä on enemmän sijoitettavaa varallisuutta ja myös parempi vakavaraisuus, ja ne voivat myös sijoittaa työeläkevaroja riskipitoisemmin kuin pienemmät yhtiöt. Riskipitoisemmat sijoitukset johtavat yleensä parempiin sijoitustuottoihin ja sitä kautta parempiin asiakashyvityksiin. Perinteisesti toki Varma ja Ilmarinen ovat myös sijoittaneet enemmän osakkeisiin kuin muut yhtiöt, joten eroja sijoitustuotoissa tulee sitä kautta suuntaan ja toiseen. Eroavaisuudet yhtiöiden välillä asiakashyvitysten suhteen korostuvat tiettyinä vuosina, kun taas joinain vuosina kaikkien yhtiöiden asiakashyvityksen noudattelevat melko lailla samaa kaavaa. Eroja joka tapauksessa löytyy, ja se lienee yksi kilpailun tarkoituksista.

Työkyvyn ylläpitotoiminnan suhteet yhtiöiden välillä löytyy eroavaisuuksia runsaastikin. Huomioitavaa on, että työkyvyn ylläpitotoimintaan käytetty potti on noussut vuosi vuodelta. Summat ovat silti pieniä edelleen, kun potti jaetaan vakuutettujen kesken. Tämän tunnusluvun

suhteen kaksi suurinta eivät erotu samalla tavoin kuin asiakashyvityksiä vertailtaessa, vaan eniten rahaa keskimääräisesti ovat käyttäneet Ilmarinen ja Etera. Eteran luvut ovat toki vain neljältä vuodelta, muiden yhtiöiden koko tarkasteluajalta. Etera on toki perinteisesti lyhytkaisten työsuhteiden vakuuttaja. Tällaisia työsuhteita löytyy paljon esimerkiksi rakennusalaalta, jossa taas työkyvyttömyysriski saattaa olla korkeampi verrattuna joihinkin muihin toimialoihin. Voihan olla niin, että Eteralla on kokemusta ja tietämystä työkyvyttömyysriskin hallinnasta vakuutuskannan rakenteen myötä, ja siitä syystä yhtiö myös panostaa asiaan enemmän.

Siirtoliikkeen suhteen Eteran mukaantulo kilpailuun vilkastutti asiakkaiden siirtymistä ja siirtoliike onkin vuoden 2007 jälkeen jäänyt hieman korkeammalle tasolle, kuin mitä se oli aiemmin. Vaikuttaisi siis siltä, että asiakkaita jonkun verran siirtyy yhtiöiden välillä. Tämä on tietysti jonkinlainen osoitus kilpailun toimivuudesta.

Kolmannen tutkimuskysymyksen tavoitteena oli muodostaa arvio työeläkealan kilpailullisuudesta käyttäen hyödyksi kahden ensimmäisen kysymyksen tuloksia, sekä muita kilpailuun liittyviä seikkoja. Työeläkealan kilpailullisuutta arvioitaessa on huomioitava useita seikkoja. Vaihtoehtoja on työnantajalle tarjolla useita, toki tietyin edellytyksin. Alalle kilpailemana tulo vaikuttaisi kuitenkin olevan melko vaikeaa muun muassa suuren alkupääomavaatimuksen sekä finanssiryhmittymien vuoksi. Työeläkeyhtiöt tekevät yhteistyötä monessa asiassa, mitä voidaan pitää ongelmallisena kilpailun kannalta. palveluntarjoajan vaihtamisen mahdollisuus on olemassa pienin edellytyksin; asiakas voi siis vaihtaa palveluntarjoajaa, mikäli ei ole tyytyväinen omaan työeläkeyhtiönsä. Tämän tutkimuskysymyksen myötä paneuduttiin myös muihin kilpailuun liittyviin seikkoihin, joita Kilpailuvirasto oli listannut mahdollisiksi epäkohdiksi. Merkittäviä epäkohtia kilpailuun liittyen ei kuitenkaan löytynyt.

5.2 Tutkielman arviointia

Tutkimuksen luotettavuuden ja pätevyyden arviointiin liittyvät käsitteet tutkimuksen reliiäbelius ja validius. Reliäbelius tarkoittaa mittaustulosten toistettavuutta, ja viittaa siihen, miten

luotettava tutkimus on. Reliaabelius viittaa tutkimuksen kykyyn antaa ei-sattumanvaraisia tutkimustuloksia. Tutkimuksen validius tarkoittaa tutkimusmenetelmän tai mittarin kykyä mitata juuri sitä, mitä on tarkoitus mitata, ja viittaa siis tutkimuksen pätevyYTEEN. (Hirsjärvi ym. 2009, 231)

Tässä tutkimuksessa aineisto on ollut melko pieni. Tilastotiedot on viety taulukkolaskentaohjelmaan käsin, ja tässä on tietysti saattanut tapahtua virheitä. Yleisesti ottaen ensimmäinen ja toinen tutkimuskysymys ovat kuitenkin melko reliaabeleita, eli mittaustulokset ovat toistettavissa. Kolmannen tutkimuskysymyksen reliaabeliutta onkin hankalampi arvioida. Joku toinen henkilö saattaisi päästä työeläkealan kilpailullisuudesta toisenlaiseen arvioon, joten kolmannen tutkimuskysymyksen reliaabelius ei toteudu samalla tavoin kuin ensimmäisen ja toisen.

Ensimmäisen tutkimuskysymyksen vastaus eli työeläkemarkkinoiden rakenteen kuvaaminen on validi, eli valitut mittarit kuvaavat hyvin markkinarakennetta. Palveluntarjoajien määrä, suurimpien yhtiöiden markkinaosuus ja Herfindahlin indeksi ovat yleisiä mittareita, kun kuvataan jonkin toimialan markkinarakennetta. Kilpailun ilmentymää yhtiöiden välillä on tässä tutkimuksessa tarkasteltu pelkästään numeerisen aineiston avulla. Jotta saisi objektiivisen arvion siitä, minkälaisia eroja kilpailukeinoissa on yhtiöiden välillä, niin tulisi mahdollisesti tarkastella myös asiakkaiden näkemyksiä ja kokemuksia kilpailukeinoista. Toinen tutkimuskysymys ei siten ole täysin validi. Kilpailullisuuden arviointi työeläkealalla on hankalaa eikä kilpailullisuuden mittareita voida täysin objektiivisesti päättää. Työeläkeala poikkeaa muista toimialoista sosiaaliturvaluonteensa vuoksi, minkä takia kaikki toimialan taloustieteen menetelmät eivät täysin sovellu työeläkealan kilpailullisuuden mittaamiseen. Tässä tutkimuksessa on kuitenkin keskitytty juuri toimialan taloustieteen menetelmiin ja esimerkiksi juridiset seikat on jätetty vähemmälle huomiolle. Kokonaisvaltainen arvio kilpailullisuudesta vaatisi sen, että huomioon otettaisiin enemmän kilpailuoikeuteen liittyviä seikkoja. Toisaalta tässä tutkimuksessa on pyritty valitsemana sellaisia kilpailullisuuden mittareita, jotka erityisesti soveltuvat työeläkealalle. Lisäksi kolmas tutkimuskysymys pohjautuu kahteen ensimmäiseen. Näiden seikkojen perusteella kolmannen tutkimuskysymyksen tulokset voitaneen arvioida melko valideiksi.

5.3 Lopuksi

5.3.1 Työeläkevakuutusmaksu ja kilpailu

Uusimpia kehitysehdotuksia työeläkealan kilpailuun liittyen ovat yhtiökohtainen hoitokustannusosa ja työhyvinvointiin liittyvän sääntelyn kehittäminen. Yhtiökohtaisesta hoitokustannusosasta on kirjoittanut ensimmäisenä Rajaniemi vuonna 2006 ja sen käyttöönottoa työeläkevakuutusyhtiöiden välisessä kilpailussa harkitaankin tällä hetkellä. Hoitokustannukset tarkoittavat siis yhtiön hallintakustannuksia, kuten työeläkevakuutusmaksua läpikäydessä kävi ilmi. Hoitokustannusosa on tällä hetkellä osa työeläkevakuutusmaksua, joka määritellään kaikille työeläkeyhtiöille yhteisesti. Hoitokustannusosa lasketaan kaikille yhtiöille samalla tavalla, joten se ei välttämättä kannusta yksittäisiä yhtiöitä hallinnon tehostamiseen. (STM 2012) Maksun hoitokustannusosa määritellään tehottomimman yhtiön mukaan, joten huonoimmin suoriutunutta yhtiötä systeemi saattaa kannustaa parempaan tehokkuuteen.

Yhtiökohtainen hoitokustannusosa on hyvä ja toimiva työeläkealan kilpailua lisäävä tekijä. Mikäli hoitokustannusosa muuttuu yhtiökohtaiseksi, niin asiakkaat voivat työeläkeyhtiötä valitessaan vertailla yhtiöiden tehokkuutta ja ottaa tehokkuuden huomioon valitessaan mieluisinta työeläkekumppania. Tämä komponentti lisää myös järjestelmän läpinäkyvyyttä asiakkaiden näkökulmasta. Toisaalta taas mikäli tähän järjestelyyn ryhdytään, niin voihan olla niin, että kaksi suurinta ja tehokkainta yhtiötä saavat entistä enemmän asiakkaita ja markkinat muuttuvat entistä keskittyneemmäksi. Toisaalta taas tämänkaltainen läpinäkyvyys pakottaa kaikkia yhtiöitä parempaan tehokkuuteen.

Käytännössä yhtiökohtainen hoitokustannusosa mahdollistaisi myös sen, että yhtiöt voivat alkaa hinnoittelemaan lisäpalveluitaan hoitokustannusosan avulla. Erilaisille asiakkaille tarjottaville lisäpalveluille, joita ovat kaikki palvelut mitkä eivät suoranaisesti ole lakisääteistä työeläketurvaa, voidaan hoitokustannusosan avulla määrittää ikään kuin hintalappu. Jokin yhtiö saattaa karsia kaikkia mahdollisia lisäpalveluja pitääkseen hoitokustannusosan mahdollisimman pienenä ja kilpaillakseen ainoastaan mahdollisimman alhaisella hinnalla. Voisi kuvitella,

että esimerkiksi pienyritykset saattavat arvostaa sitä, että hinta on pystytty puristamaan mahdollisimman alhaiseksi, vaikkakin sitten lisäpalveluiden kustannuksella. Voi käydä niinkin, että yritykset jakaantuvat entistä selkeämmin yhtiöiden kesken: suurimmat, palveluita arvostavat asiakkaat saattavat keskittyä suurimpiin ja eniten erilaisia ja räätälöityjä palveluita tarjoaviin yhtiöihin ja pienemmät, edullista hintaa arvostavat asiakkaat kenties pienempiin ja palveluita karsiviin yhtiöihin. Yhtiökohtainen hoitokustannusosa toteutuessaan tuo taatusti joka tapauksessa eroja yhtiöiden välille ja sitä kautta piristystä työeläkealan kilpailuun. Yhtiökohtaisen hoitokustannusosan toteutumista voidaan jäädä mielenkiinnolla odottamaan.

Yhtiökohtaiseen hoitokustannusosaan liittyy sellainen riski, että eläkeyhtiöt alkavat palvella pelkästään suuria ja eniten maksavia asiakkaita, ja esimerkiksi tavallisen eläkkeensaajan tai pienen yrittäjän tarpeet jätetään huomioimatta. Työeläkeyhtiöt saattaisivat ikään kuin kuoria kermat päältä ja jättää vähäpätöisemmät asiakkaat vaille huomiota. Tähän liittyen saatetaan tulevaisuudessa joutua määrittelemään jonkinlainen minimipalvelutaso, jotta kaikkien asiakkaiden palvelu saadaan turvattua.

Mikäli lisäpalveluita aletaan tosiasiallisesti hinnoitella hoitokustannusosan avulla, niin tämä saattaa olla ongelmallista EU:n sisämarkkinoiden poikkeusaseman suhteen. Poikkeusasema on alun perin saatu lähinnä sillä edellytyksellä, että yhtiöt harjoittavat ainoastaan lakisääteistä työeläketurvaa. Yhtäkkiseltään voisi kuvitella, että lisäpalveluiden tarjoaminen hintalapun kanssa saattaisi olla ristiriidassa alkuperäisten sopimusehtojen kanssa. Hyvä olisikin tarkkaan selvittää se, vaikuttaako tämä yhtiökohtainen hoitokustannusosa jotenkin Suomen poikkeusaseman säilyttämiseen EU:n sisämarkkinoilla. Vauhkonen (2012, 389) onkin kirjoittanut aiheeseen liittyen, että mikäli työeläkejärjestelmään lisätään vapaan markkinakilpailun elementtejä, niin järjestelmän asema suhteessa henkivakuutusdirektiiviin voi kyseenalaistua. Hoitokustannusosa saatetaan katsoa juuri tällaiseksi markkinakilpailun elementiksi. Suomi ei kuitenkaan taida haluta sitä, että työeläkemarkkinat avattaisiin Euroopan sisämarkkinoille.

5.3.2 Muita pohdintoja työeläkealan kilpailusta

Kuten tutkimuksessa aiemmin on mainittu, melkein kaikki työeläkeyhtiöt kuuluvat johonkin finanssiryhmittymään ja saavat sitä kautta merkittävän osan asiakkaistaan. Vahinkovakuutusyhtiöt pystyvät keskinäisessä kilpailussaan käyttämään hyväksi erilaisia suoria alennuksia vakuutuksiin toisin kuin työeläkevakuutusyhtiöt. Yleinen tilanne vakuutusalamalla ainakin pienyrittäjien keskuudessa taitaa olla se, että vahinkovakuutusyrityksiä kilpailutetaan ja yrityksen työeläkevakuutukset otetaan siitä yhtiöstä, minkä kanssa vahinkovakuutusyritys tekee yhteistyötä. Ajatus siitä, että työeläkealalla ei käydä kilpailua ja kaikki kilpailu käydään vahinkovakuutusyritysten kesken, on ihan mielenkiintoinen ja saattaa pitää osittain ainakin paikkansa. Tähän aiheeseen liittyen olisikin mielenkiintoista esimerkiksi verrata suoraan vahinkovakuutusyhtiöiden ja eläkevakuutusyhtiöiden markkinaosuuksia ja tarkastella sitä, kulkevatko markkinaosuudet käsi kädessä samaan finanssiryhmittymään kuuluvien vakuutusyhtiöiden kesken. Pienillä yrityksillä finanssiryhmittymää valitessa merkittävin tekijä lienee se, mitä kautta yritys saa edullisimman paketin kokonaisuudessaan. Suurimmilla yhtiöillä taas työeläkeyhtiön jakeluverkosto ei liene niin merkittävässä roolissa. Suurilla yhtiöillä nimittäin työeläkemaksuun vaikuttaa muun muassa yrityksen omat työkyvyttömyyseläketapaukset, joten erilaiset työhyvinvointipalvelut ovat merkittävässä roolissa työeläkeyhtiötä valittaessa.

Vahinkovakuutusyhtiöt Lähivakuutus ja Tapiola ilmoittivat 7.2.2012 fuusioituvansa yhdeksi finanssiryhmäksi vuoden 2013 alusta alkaen. Fuusion myötä Lähivakuutus-Tapiola - finanssiryhmästä tulee Suomen suurin vahinkovakuuttaja. Työeläkekumppanina Lähivakuutus-Tapiolalla toimii Eläke-Tapiola. (Tapiola 2012b) Lähivakuutuksen työeläkekumppanina on ennen fuusiota toiminut Eläke-Fennia. (Lähivakuutus 2012) Sanomattakin on selvää, että tämä fuusio vaikuttaa vahinkovakuutusalan kilpailun lisäksi myös työeläkevakuutusalan kilpailuun. Eläke-Tapiola ja Eläke-Fennia ovat kolmanneksi ja neljänneksi suurimmat yhtiöt työeläkemarkkinoilla, ja niiden markkinaosuudet ovat jotakuinkin lähellä toisiaan. Mikäli fuusion myötä uusi finanssiryhmä alkaa välittää Eläke-Tapiolan työeläkevakuutuksia, niin Eläke-Tapiola saa asiakkaita Eläke-Fennialta ja sen markkinaosuus tulee kasvamaan. Työntekijä saa toki vapaasti valita työeläkevakuutusyhtiön, mutta yleinen käytäntö taitaa silti olla, että työeläkevakuutukset otetaan samasta finanssiryhmittymästä kuin vahinkovakuutukset. Ilmarinen ja Varma ovat olleet kaksi vahvaa tekijää työeläkemarkkinoilla, mutta fuusion myö-

tä Eläke-Tapiolasta saattaa hyvinkin tulla kolmas suuri yhtiö työeläkemarkkinoille. Tämä vahinkovakuutusalan fuusio vaikuttaa joka tapauksessa myös työeläkealalle, sillä työeläkeyhtiöt tekevät tiivistä yhteistyötä vahinkovakuutusyhtiöiden kanssa vakuutusten jakelun merkeissä.

Työeläkevakuutusyhtiöitä ja niiden toimintaa koskeva uutisointi vaikuttaa aivan viime vuonna olleen pääosin negatiivissävytteistä. Kovin usein uutisoidaan nimenomaan siitä, miten yhtiöiden sijoitustuotot ovat olleet huonot. Viime aikoina myös erilaiset sisäpiirikaupat ovat saaneet runsaasti palstatilaa. Tämä negatiivissävytteinen kirjoittelu ei kuitenkaan tunnu vaikuttaneet eläkeyhtiöiden asemaan ainakaan tilastojen valossa, sillä kuten aiemmin tuli ilmi, yhtiöiden markkinaosuus on koko ajan pikemminkin kasvanut ja säätiöiden sekä kassojen osuus markkinoilla vähentynyt. Esimerkiksi erityisen huonon sijoitusvuoden 2008 ja siitä seuranneen runsaan lehtikirjoittelun jälkeen eläkesäätiöiden määrä vähentyi vuoteen 2009 verrattuna 25:sta 19:sta ja kassojen lukumäärä kahdeksasta seitsemään. Mielenkiintoista on nähdä, vaikuttaako työeläkeyhtiöiden negatiivinen julkisuus jotenkin niiden markkina-asemaan.

Julkisessa keskustelussa ja uutisoinnissa liittyen työeläkeyhtiöihin tunnutaan muutoinkin keskittyvän melko paljon yhtiöiden sijoitustuottoihin ja sijoituksissa menestymiseen; erityisen korkeat tai matalat sijoitustuotot päätyvät takuuvarmasti otsikoihin. Juuri ollenkaan ei törmää sellaiseen uutisointiin, missä kuvattaisiin kilpailun tuomia hyötyjä järjestelmälle, tai sitä, miten tehokkaasti laitokset ovat toimintansa ja hallintonsa järjestäneet. Mikäli uutisoinnin perusteella arvioitaisiin työeläkeyhtiöiden menestymistä, niin lähestulkoon ainoa toiminnassa menestymisen mittari on juuri sijoitustuotot. Monikaan ei siten välttämättä edes tiedä, miksi Suomessa on käytössä tällainen hajautettu malli. Paremmat sijoitustuotot on toki yksi hajaute- tun mallin tavoitteista, mutta tärkeänä tavoitteena mallin taustalla on juuri yhtiöiden välinen kilpailu ja kilpailun tuomat tehokkuushyödyt koko työeläkejärjestelmälle. Se, että kilpailua ei juurikaan korosteta julkisuudessa, saattaa hyvinkin osaltaan vähentää yhtiöiden kokemaa kilpailupainetta.

Sellainenkin kysymys on mielenkiintoinen, että miksi työeläkeyhtiöt haluaisivat olla erityisen tehokkaita, mikä laitoksia kannustaa tehokkuuteen tai ylipäänsä edes toimimaan? Kuitenkin

työeläkeyhtiön toiminnan tuloksen jako on hyvin rajattua eikä yksittäisen yhtiön ole järkevää pyrkiä monopoliasemaan. Lisäksi yhteisvastuu kantaa osan riskistä, monista asioista laitokset sopivat yhdessä ja alalla on ”kaikki pärjää” -periaate. Miksi siis yksittäinen työeläkeyhtiö haluaisi toimia erityisen tehokkaasti? Tietysti työeläkeyhtiöitä ajavat sellaiset asiat kuten perinteikkyyks ja maine sekä yhteiskunnallisen tehtävän hoitaminen. Yhteisvastuun vuoksi toki on kaikkien etu, että yhtiöt menestyvät. Jonkin yhtiön konkurssiin joutuminen johtaisi yhteisvastuun realisoitumiseen, mikä ei liene järjestelmän eikä yksittäisen yhtiön tavoitteena.

Rajaniemi (2006, 81) tuo esille sen, että työeläkevakuutusyhtiölain taustalla on vakuutusyhtiölaki ja osakeyhtiölaki, kun taas eläkesäätiölain ja vakuutuskassalain taustalla on pikemminkin säätiö- ja osuuskuntatyypistä ajattelua. Holmström (1999, 498) vertaa keskinäisiä vakuutusyhtiöitä osuuskuntiin. Holmströmin mielestä osuuskunnille on olemassa mahdollisuuksia silloin, kun vaihtoehtoja ei ole, ja esimerkiksi keskinäiset vakuutusyhtiöt voivat menestyä silloin, kun vakuutuksenottajat pelkäävät sijoittajien aggressiivista voitontavoittelua. Sinänsä aggressiivinen voitontavoittelu ei sovellu työeläkealalle, jossa voitonjako on rajoitettua. Kuitenkin juuri tämä negatiivinen lehtikirjoittelu ja esimerkiksi paljon uutisoitu eläkeyhtiöiden johtajien palkkiot voisivat olla verrattavissa Holmströmin viittaamaan aggressiiviseen voitontavoitteluun. Vaikka mielikuva työeläkeyhtiöistä olisikin huonontunut, niin tilastojen perusteella tämä ei kuitenkaan näytä vaikuttaneen työeläkeyhtiöiden asemaan huonontavasti.

Vaikka työeläkeyhtiöiden viralliset kilpailukeinot ovat vakuutusmaksun hinta ja työeläkkeeseen liittyvät palvelut, niin todellisuudessa kilpailukeinoja on muitakin. Kilpailuun ja työeläkeyhtiön menestymiseen vaikuttavat esimerkiksi yhtiön maineeseen ja mielikuvaan liittyvät asiat. Johansson & Sorsa (2010) olivat tutkimuksessaan saaneet selville muun muassa sen, että työeläkeyhtiöt itse uskovat kilpailijoidensa muuttelevan sijoitussalkkujaan juuri ennen raportointipäiviä antaakseen hyvän kuvan julkisuudessa. HS uutisoi 17.3.2009 otsikolla ”Vasta finanssikriisi sai aikaan kilpailun yhtiöiden välillä”. Artikkelissa on kirjoitettu siitä, miten finanssikriisi mylläsi eläkeyhtiöiden sijoitussalkut uuteen uskoon ja toi eroja yhtiöiden välillä sijoitusten suhteen. Artikkelin kirjoittaja pitää siis sijoitussalkkujen erilaisuutta eläkeyhtiöiden kilpailun yhtenä mittarina. Työeläkeyhtiöiden sijoitussalkkujen rakenne saattaa siis hyvinkin olla yksi kilpailukeino, kun työeläkeyhtiöt houkuttelevat asiakkaita. Tässä tutkimuksessa ei ole tarkasteltu asiakkaan valintaan vaikuttavia tekijöitä, mutta mielenkiintoista olisi saada

selville, vaikuttaako työeläkeyhtiön sijoituksen asiakkaan valintaan. Toisaalta eläkeyhtiöt hoitavat merkittävää yhteiskunnallista tehtävää ja ovat paljon esillä julkisuudessa, joten voi olla niinkin, että myönteisen julkisuuskuvan vuoksi yhtiöiden on sijoitettava vastuullisesti ja eettisesti ja esimerkiksi suomalaisiin yhtiöihin.

Työeläkeyhtiöiden ja asiakkaiden väliset sopimukset ovat tietysti salaisia, eikä tässä tutkimuksessa tarkasteltu sitä, mitkä kaikki asiat vaikuttavat asiakkaan valintaan. Yksi tärkeä kilpailukeino on se, miten paljon rahaa ja minkälaista palvelua yhtiö lupaa asiakkaalle liittyen työhyvinvointiin ja työssä jaksamiseen. Työhyvinvointipalveluiden järjestämisestä ei tosiaan ole olemassa erillistä lainsäädäntöä, joka mahdollistaisi yhtenäisen kohtelun. Asiakkaan kilpailuttaessa työeläkevakuutuksia työeläkeyhtiö saattaa esimerkiksi luvata tietyn summan käytettäväksi asiakkaan työkyvyn ylläpitotoimintaan. Tämä aihe on herättänyt jonkun verran keskustelua myös julkisuudessa esimerkiksi siinä yhteydessä, kun yliopistojen työeläkkeet siirrettiin valtiolta työeläkeyhtiöiden hoidettavaksi. Työeläkeyhtiö Varma sai kaikkien Suomen yliopistojen työeläkkeet hoitoonsa, koska lupasi niille runsaasti rahaa työkyvyn ylläpitämiseen, ja ilmeisesti kilpailijat närkästyivät tästä jonkun verran (Aikalainen 2010).

Työeläkealan kilpailun tehostamista varten olisi hyvä, jos tämä työhyvinvointiin liittyvä asia saataisiin läpinäkyvämmäksi. Työhyvinvointipalvelut ovat kuitenkin merkittävä kilpailukeino työeläkeyhtiöille. Asiaan liittyen olisi hyvä olla omat sääöksensä, jotka mahdollistaisivat yhdenvertaisen kohtelun asiakkaiden välillä ja toisivat lisää läpinäkyvyyttä yhtiöiden toimintaan. Mikäli jollekin asiakkaalle luvataan huomattavan suuri potti työhyvinvointiin käytettäväksi, niin se raha on pois muihin yhtiöihin laitettavasta työhyvinvointirahasta. Karkeasti ottaen voisi ajatella, että huomattavan suuret kulut työhyvinvointiin liittyen voivat jossain vaiheessa osaltaan nostaa työeläkemaksua.

Tulevaisuudessa työeläkejärjestelmää kehitettäessä on syytä kiinnittää huomiota siihen, halutaanko työeläkemaksuja alentaa laitosten välisen kilpailun ja siitä syntyvien eroavaisuuksia kautta vai yleisesti kaikille kilpailusta syntyvän tehokkuuden myötä. Lähtökohtaisesti tietenkin on niin, että kilpailemaan kannustaminen voi alentaa työeläkevakuutusmaksuja kilpailusta syntyvän tehokkuuden myötä. Täytyy kuitenkin pohtia sitä, halutaanko yhtiöiden välille mah-

dollisimman paljon eroavaisuuksia siten, että tehokkaimpien yhtiöiden asiakkaat saavat työeläketurvan edullisemmin. Toisena vaihtoehtona, vaikkakaan ei välttämättä toistensa poissulkevinä, voisi olla sellainen kehityssuunta, että koko järjestelmän tehokkuutta pyritään parantamana yleisesti jolloin työeläkemaksut alenisivat kaikille tasapuolisesti. Tässä toki tulee huomioida, että kun puhutaan työeläkemaksun alenemisesta niin todellisuudessa huoltosuhteen kasvaessa tämä tarkoittaa pikemminkin maksun nousupaineen hillitsemistä. Työeläkemaksun varsinaisen tason aleneminen ei käytännössä ole mahdollista, kun suuret ikäluokat jäävät eläkkeelle. Rajaniemi (2006, 100) onkin ilmaissut, että sijoitustoiminnan tuottojen olisi tarkoituksenmukaista jäädä koko eläkejärjestelmän hyödyksi sen sijaan, että niitä liiaksi käytettäisiin asiakashyvityksiin.

Edelliseen aiheeseen liittyen mielenkiintoinen ajatus on sellainen, että entä jos asiakashyvitykset käytettäisiin kokonaisuudessaan koko työeläkejärjestelmän hyväksi. Ovatko asiakashyvitykset tarpeellisia kilpailun säilyttämiseksi, vai voitaisiinko sijoitustuottojen ylijäämää käyttää koko järjestelmän hyväksi hillitsemään työeläkemaksun korotuspaineita? Asiakashyvitysten poistaminen tietysti saattaisi vähentää työeläkeyhtiöiden kilpailupainetta ja sitä kautta yhtiöiden tehokkuutta. Toisaalta kuitenkin ei kuulosta aivan järjettömältä ajatukselta se, että hyvitykset poistettaisiin ja ylijäämää käytettäisiin koko järjestelmän hyväksi, kaikkien suomalaisten eläkevaroista kun on kuitenkin kyse.

Tässä tutkimuksessa on paljolti tuotu ilmi markkinoiden keskittymistä ja alalla toimijoiden vähentymistä. Markkinoiden keskittymisestä ei kuitenkaan voida suoraan tehdä sellaisia johtopäätöksiä, että kilpailu olisi markkinoilla vähentynyt. Voisi nimittäin väittää, että työeläkeyhtiöiden välinen kilpailu pikemminkin kiristyy koko ajan, ja esimerkiksi palvelukilpailulla on koko ajan entistä suurempi merkitys. Asiakkaat osaavat nykyään vaatia, ja kilpailukeinojen ollessa rajatut yhtiöiden tulee pystyä vastaamaan näihin vaatimuksiin halutessaan pitää asiakkaat. Toimijoita ollessa vähemmän yhtiöt myös saattavat entistä kiihkeämmin kilpailla asiakkaista.

5.3.1 Jatkotutkimuksia

Työeläkealaan liittyviä mahdollisia tutkimusaiheita on olemassa runsaasti, tieteellistä tutkimusta työeläkealasta on nimittäin tehty melko vähän. Ohessa on kuitenkin esitelty joitain sellaisia jatkotutkimusehdotuksia, jotka liittyvät läheisesti tämän tutkimuksen aiheeseen ja erityisesti tutkimuksesta poisrajattuihin näkökulmiin.

Suomessa ei ole edelleenkään taidettu tehdä tutkimusta siitä, mikä on tehokkain tapa järjestää työeläketurva. Mielenkiintoista ja tärkeää olisikin verrata julkisen ja yksityisen puolen monopolilaitosten, kuten esimerkiksi Valtiokonttorin ja Merimieseläkekassan, ja yksityisen puolen eläkelaitosten tehokkuutta keskenään. Työeläketurvan järjestämisestä käydään keskustelua aika ajoin, ja tämänkaltaisella tutkimuksessa saataisiin tutkimustuloksiin perustuvia näkökulmia keskusteluun. Tämänkaltaisen tutkimustieto on tärkeää kun työeläketurvaa ja työeläketurvan järjestämistä kehitetään tulevaisuudessa.

Tämän tutkimuksen aihetta olisi mielenkiintoista tarkastella kuluttajan eli työnantajan ja yrittäjien silmin. Mahdollinen tutkimuksen aihe olisi siten työeläkevakuuttajan valinta työnantajan näkökulmasta, eli tutkia voisi sitä, millä perustein työnantaja tai yrittäjä valitsee työeläkevakuuttajan ja mitkä kaikki seikat vaikuttavat valintaan. Olisi mielenkiintoista ja eläkevakuuttajien kannalta hyödyllistä tietää, vaikuttavatko työeläkekumppanin valintaan esimerkiksi juuri asiakashyvitykset ja oheispalvelut, vai onko esimerkiksi suurin valintaan vaikuttava tekijä mieluisin vahinkovakuutusyhtiö ja työeläkevakuutukset otetaan samasta finanssiryhmittymästä. Mielenkiintoista olisi myös tietää, näkevätkö asiakkaat eroja työeläkevakuutusyhtiöiden välillä, vai ovatko työeläkevakuutusyhtiöt vain vahinko- ja henkivakuutusyhtiöiden taustalla ikään kuin pakollisena lisukkeena.

Mielenkiintoista olisi tietysti tutkia työeläkealan kilpailua myös työeläkelaitosten omasta näkökulmasta. Tutkimuksessa voisi selvittää kaikkien laitosten omia näkemyksiä esimerkiksi yleisesti kilpailutilanteeseen, kilpailukeinoihin sekä kilpailun mahdollisiin epäkohtiin liittyen. Myös tällaista tietoa voitaisiin hyödyntää työeläkejärjestelmän kehittämisessä. Tietys-

ti, kuten aiemmin on käynyt ilmi, työeläkeyhtiöillä on merkittävä rooli esimerkiksi vakuutus-
ehtojen ja laskuperusteiden valmistelussa, ja STM kuulee yhtiöitä lainsäädäntöhankkeiden
yhteydessä, mutta erillinen tutkimus eläkelaitosten omista näkemyksistä voisi silti olla hyö-
dyllinen.

5.3.2 Loppusanat

Vaikka työeläkeala poikkeaaakin tavanomaisesta toimialasta suurelta osalta, niin toimialan
taloustieteen teorian avulla voidaan silti tarkastella markkinarakennetta ja jossain määrin
myös kilpailun toimivuutta. Työeläkeala vaikuttaisi olevan keskittynyt, mutta ei kuitenkaan
poikkeuksellisen keskittynyt verrattaessa muuhun finanssialaan. Eläkelaitosten välillä on jo-
tain sellaista yhteistyötä, jota voidaan pitää ongelmallisena kilpailun kannalta. Laitokset sopi-
vat monesta asiasta yhdessä ja tekevät paljon yhteistyötä, mikä ei kuulu toimivan kilpailun
puitteisiin, vaan muistuttaa lähinnä kartellia.

Työeläkealan kilpailun tehostaminen ja kilpailun mukanaan tuomat hyödyt ovat yksi keino,
kun työeläkejärjestelmää ja sen kestävyyttä kehitetään tulevaisuudessa. Muita kestävyys-
parantamisen keinoja ovat esimerkiksi eläkeikään ja elinaikakertoimeen liittyvät asiat. Kilpai-
lun tehostaminen on merkittävää esimerkiksi siinä mielessä, että kilpailun ainakin teoriassa
tulisi johtaa parempiin sijoitustuottoihin, ja paremmat sijoitustuotot nostavat työeläkemaksun
rahastoitua osaa ja hillitsevät siten osaltaan maksun nousupaineita.

Vaikka yhden laitoksen eläkejärjestelmää aika ajoin tuodaankin esille ainakin ajatuksen tasol-
la ja hajautettua järjestelmää kritisoidaan, niin ongelmatonta yhteen laitokseen siirtyminen ei
olisi. Suomessa on alun perin eläkelakeja säädettäessä päädytty hajautettuun järjestelmään.
Hajautettuun järjestelmään päädyttiinkin juuri sen vuoksi, että haluttiin käyttää hyödyksi yh-
tiöiden tietämystä, eikä siksi, että erityisesti haluttaisiin kilpailua alalle. Työeläke täytti vuon-
na 2012 50 vuotta. 50 vuoden aikana yhtiöt ovat keränneet runsaasti tietotaitoa ja kokemusta
sekä koonneet mittavat tietojärjestelmät järjestelmän toimeenpanemiseksi. Työeläkeyhtiöiden
panosta yhteiskunnan hyväksi ei voida sivuuttaa. Työeläkealan toimijoiden yhteistyö järjes-

telmän infrastruktuurin ylläpidossa ja sen kehittämisessä tuo lisäksi mittakaavaetuja (Vauhkonen 2012, 350). Hajautettu hallinto ei siten automaattisesti tarkoita raskaampia hallintokuluja, kuin mitä olisi yhden laitoksen järjestelmässä. Vaikka kilpailun tuomaa tehokkuutta välillä kyseenalaistettaisiinkin, niin työeläkeyhtiöiden kokemusta ja tietämystä ei voida sivuuttaa. Hajautettua hallintoa kritisoidessa tulee muista se, että kilpailua ei ole ainoa hajautetun hallinnon perustelu, vaan myös riskin hajauttaminen ja perinteikkäiden yhtiöiden tietotaidon hyväksikäyttö ovat merkittäviä perusteluja. Yhteen laitokseen siirtyminen saattaisi sekin tulla hyvin kalliiksi prosessina. Mielestäni Suomen tulee työeläkejärjestelmän suhteen pysyttäytyä hajautetun hallinnon järjestelmässä, ja pyrkiä kehittämään tätä hajautettua hallintoa.

LÄHDELUETTELO

Kirjallisuus

Alkio, Mikko, Wik, Christian 2004. Kilpailuoikeus. Talentum, Helsinki. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy. 7-9.

Alkula, Tapani, Pöntinen, Seppo, Ylöstalo, Pekka 1995. Sosiaalitutkimuksen kvantitatiiviset menetelmät. 1.-2.painos. Juva: WSOY. 34. 188.

Berlund, Raoul, Laakso, Timo, & Salomaa, Hely. 2002. Financial Intermediation and Financial and Insurance Institutions. Teoksessa Koskenkylä, H. (toim.) Finnish financial markets 2002. Helsinki: Bank of Finland studies A:105 2003. 196.

Bain, Joe 1956. Barriers to New Competition. Cambridge: Harvard University Press.

Barr, Nicholas 2001. The Welfare state as Piggy Bank. New York: Oxford University Press. 143.

Boone, Jan 2008. A New Way to Measure Competition. The Economic Journal 118. Oxford: Blackwell Publishing. 1245.

Carlton, Dennis W., Perloff, Jeffrey M. 2005. Modern Industrial Organisation. Fourth edition. Addison Wesley. Pearson.

ETK 2011. Eläkejärjestelmät, Työeläkejärjestelmän sijoitustoiminta. Saatavana Eläketurvakeskuksen [www-sivulta www.etk.fi](http://www.etk.fi) 13.12.2011

ETK 2012a. Eläkejärjestelmät, Eläkejärjestelmän hallinto ja valvonta. Saatavana Eläketurvakeskuksen [www-sivuilta www.etk.fi](http://www.etk.fi) 6.1.2012

ETK 2012b. Eläkejärjestelmät, Muut maat. Saatavilla Eläketurvakeskuksen [www-sivuilta www.etk.fi](http://www.etk.fi). 1.5.2012

ETK 2012c. Työeläkepalvelut, Vakuutusmaksu. Saatavana Eläketurvakeskuksen [www-sivuilta www.etk.fi](http://www.etk.fi). 15.4.2012

ETK 2012d. Eläke-Kansan konkurssista työeläkejärjestelmälle aiheutuneet kustannukset. Eläketurvakeskus, Muistio.

Finanssivalvonta 2010. Tilastot, Vakuutustoiminta, Tiivistelmät tunnusluvuista. Saatavana Finanssivalvonnan [internet-sivuilla: <http://www.finanssivalvonta.fi/fi/Tilastot/Vakuutustoiminta/Elakevakuutus>](http://www.finanssivalvonta.fi/fi/Tilastot/Vakuutustoiminta/Elakevakuutus) Luettu 6.1.2012.

Grönroos, Christian 2003. Palveluiden johtaminen ja markkinointi. 2.painos. Porvoo: WS Bookwell Oy. 30.

Hallitusohjelma 2011. Pääministeri Jyrki Kataisen hallituksen ohjelma, 22.6.2011. Valtioneuvoston kanslia. 65.

Helsingin Sanomat 17.3.2009 ”Vastafinanssikriisi sai aikaan kilpailua yhtiöiden välille”

Hirsjärvi, Sirkka, Remes, Pirkko, Sajavaara, Paula 2009. Tutki ja kirjoita. 15.painos. Kustannusosakeyhtiö Tammi, Helsinki. Hämeenlinna: Kariston Kirjapaino Oy. 137-139. 231. 134-169.

Holmström, Bengt. 1999. Osuuskuntien tulevaisuus yritysmaailman murroksen valossa. Kansantaloudellinen aikakauskirja 95. vsk. 3/1999. 498.

Johansson, Jan-Erik, Sorsa, Ville-Pekka 2010. Yksityisen työeläkejärjestelmän kentällä. Yhteiskuntapolitiikka 75. 2010:2.

Kari, Matti, Kattelus, Mervi, Saari, Juho 2008. Sosiaalinen Eurooppa murroksessa, Euroopan Unionin sosiaali- ja terveyspolitiikka. Toivanen, Päivi (toim.) Julkaisija eurooppatiedotus.fi. Helsinki: J-Paino Hiirikoski Oy. 56-63.

Kasanen, Eero, Lukka, Kari, Siitonen, Arto 1991. Konstruktiivinen tutkimusote liiketaloustieteessä. Liiketaloudellinen aikakauskirja 2/1991.

Kausto, Risto 2002. Selvitys Suomen työeläkejärjestelmän riskeistä. Sosiaali- ja terveysministeriön monisteita 2002:16. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö. 47.

Keva 2010. Kunta-alan eläkkeet 2010. KuEL:n tilastollinen vuosikirja. Helsinki: KEVA. 14.

Kilpailuvirasto 2005a. Työeläkevakuutusyhtiölain uudistamistarpeet, selvityshenkilön väliraportti 2005:15. Lausunto 713/72/2005. Saatavana Kilpailuviraston internet-sivulta <<http://www.kilpailuvirasto.fi/cgi-bin/suomi.cgi?luku=aloitteet-ja-lausunnot&sivu=aloitlaus/a-2005-72-0713>>

Kilpailuvirasto 2005b. Hallituksen esityksestä 45/2005 työntekijän eläkeläiksi ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi. Lausunto Dnro 380/71/2005. Saatavana Kilpailuviraston internet-sivulta <<http://www.kilpailuvirasto.fi/cgi-bin/suomi.cgi?luku=aloitteet-ja-lausunnot&sivu=aloitlaus/a-2005-71-0380>>

Kilpailuvirasto 2011. Kilpailukatsaus 2: Viisas sääntely-toimivat markkinat. Ahonen, Ari (toim.) Helsinki: Kilpailuviraston selvityksiä 1/2011. 109, 110–111, 114.

Kiviniemi, Marja 2010. Eläkkeiden rahoitus vuonna 2009. Eläketurvakeskuksen tilastoraportteja 9/2010. Helsinki: Multiprint Oy. 7-10.

Kiviniemi, Marja 2011. Eläkkeiden rahoitus vuonna 2010. Eläketurvakeskuksen tilastoraportteja 6/2011. Helsinki: Edita Prima Oy. 3.

Kivisaari, Esko 2007. Työeläkevakuutusyhtiöiden laskuperusteiden yhtiökohtaisuus. Muistio, Finanssialan keskusliitto.

Korpiluoma, Riitta, Grönlund, Harri, Herrlin, Ove, Kekäläinen, Jaana, Kouvonen, Keijo, Levander, Minna, Lilius, Sonja, Mustonen, Pasi, Määttä, Mikko, Perälehto-Virkkala, Anne, Takanen, Maijaliisa, Tuomikoski, Jaakko 2011. Työeläke. Porvoo: Bookwell Oy, 12–60.

Laesvuori, Arto, Elo, Kalle 2007. Eläke-etuudet. Teoksessa Hietaniemi, Marjukka ja Ritola, Suvi (toim.) Suomen eläkejärjestelmä. Eläketurvakeskuksen käsikirjoja 2007:5. Gummerus kirjapaino Oy. 19. 18, 19, 20-21.

Louekoski, Matti 2005. Työeläkevakuutusyhtiölain uudistamistarpeet. Selvityshenkilön väli-
raportti. Sosiaali- ja terveysministeriön työryhmämuistioita 2005:15. Helsinki: Yliopistopaino
kustannus. 20.

Määttä, Kalle 2001. Taloustieteen hyödyntäminen kilpailunrajoitusten sallittavuutta arvioita-
essa. Teoksessa Taloustieteellinen näkökulma kilpailuoikeuteen, toim. Kannianen, Vesa &
Määttä, Kalle. Talentum Media Oy. Saarijärvi: Gummerus Kirjapaino Oy. 66.

Pentikäinen, Teivo 1997. Muisteluja ja kommentteja työeläkejärjestelmästä. Teoksessa Elä-
kepolitiikkaa 2000- luvulle, toim. Varoma, Pekka. Juva: WSOY. 22, 26, 62. 49-51. 67.

Rajaniemi, Jouko 2006. Työeläkejärjestelmän kilpailuolosuhteet. Selvityshenkilön raportti.
Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä. Helsinki: Yliopistopaino Kustannus.

Rantala, Jukka, Pentikäinen, Teivo. 2003. Vakuutusoppi. Suomen vakuutusalan koulutus ja
kustannus Oy. Vammala: Vammalan kirjapaino Oy. 49.

Salmi, Timo, Järvenpää, Marko 2000. Laskentatoimen case-tutkimus ja nomoteettinen tutki-
musajattelu sulassa sovussa. Liiketaloudellinen aikakauskirja 2/2000. 264.

Shy, Oz 1998. Industrial Organization, Theory and Applications. Fourth printing. Lontoo: The
MIT Press. 171-173.

Skinnari, Jouko 1997. Työeläkejärjestelmä ja finanssitavaratalot. Teoksessa Eläkepolitiikkaa
2000- luvulle, toim. Varoma, Pekka. Juva: WSOY. 541.

STM 2010. Vuoden 2011 työeläkevakuutusmaksut vahvistettu. Tiedote 350/2010. Saatavana
<<http://www.stm.fi/tiedotteet/tiedote/view/1543251>> Luettu 16.1.2012.

STM 2012. Työeläkeyhtiöiden välisen kilpailun kehittäminen. Lainsäädäntöhankkeet, Toi-
meentulo- ja vakuutusasiat. Saatavana
<http://www.stm.fi/vireilla/lainsaadantohankkeet/toimeentulo_ja_vakuutusasiat/tyoelakeyhtio_kilpailu> Luettu 5.2.2012.

TELA 2012. Yksityisalojen työeläkesijoitusten tuotto 1997- 2011Q3, % sitoutuneelle pääo-
malle. Aikasarjakuvia työeläkevaroista. Saatavana <<http://www.tela.fi/?pid=1181040505>>
Luettu 9.2.2012.

Työeläke 3/2011. Työeläkelaitosten tilinpäätöstiedot 2010. Työeläke-lehden liite. 7.

Työeläkejärjestelmän sijoitustoimintaa koskeva selvitys, 2006. Neuvotteluryhmän selvitys,
Helsinki. 1, 3.

Uusitalo, Hannu 1991. Tiede, tutkimus ja tutkielma. Juva: WSOY. 19–21. 41–42. 46.

Vidlund, Mika, Lehtonen, Seija, 2007. Eläkejärjestelmien kattavuus. Hietaniemi, Marjukka ja
Ritola, Suvi (toim.) Suomen eläkejärjestelmä. Eläketurvakeskuksen käsikirjoja 2007:5.
Gummerus kirjapaino Oy. 11–12.

Vidlund, Mika, Ritola, Suvi, Rehn-Kiukkonen, Mari 2007. Eläkejärjestelmän hallinto ja val-
vonta. Hietaniemi, Marjukka ja Ritola, Suvi (toim.) Suomen eläkejärjestelmä. Eläketurvakes-
kuksen käsikirjoja 2007:5. Gummerus kirjapaino Oy. 35.

Valtiokonttori 2010. Valtion eläkkeet 2010. Helsinki: Valtiokonttori, Aktuaaripalvelut. 13.

Vauhkonen, Jussi 2012. Yhteistyö ja kilpailu. Teoksessa Ansioiden mukaan –Yksityisalojen työeläkkeiden historia. Hannikainen, Matti & Vauhkonen, Jussi. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 1343. Hämeenlinna: Kariston Kirjapaino Oy. 362.

Whish, Richard 2003. Competition Law. Sixth Edition. Lontoo. 4.

Oikeudelliset lähteet

Eläkesäätölaki 1995/1774. 1§.

Hallituksen esitys 180/2008. Hallituksen esitys Eduskunnalle lakisäateistä eläkevakuutustoimintaa harjoittavien eläkelaitosten sijoitustoimintaa ja vakavaraisuutta koskevien säännösten muuttamista koskevaksi lainsäädännöksi.

Hallituksen esitys 227/1996. Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi tapaturmavakuutuslain muuttamisesta sekä eräksi siihen liittyviksi laeiksi.

Laki lakisäateistä eläkevakuutustoimintaa harjoittavien eläkelaitosten vanhuuseläkkeiden rahoitusta ja toimintapääomaa koskevien säännösten väliaikaisesta muuttamisesta. 2008/853.

Laki työeläkevakuutusyhtiöistä 1997/354. 1§.

Työntekijän eläkelaki 1961/395.

Työntekijän eläkelaki 2006/395. 186 §.

Vakuutusyhtiölaki 2008/521.

Vakuutuskassalaki 1992/1164. 1§.

Internet-lähteet

Aikalainen 2010. Työkyky ratkaisi yliopistojen eläkevarat. <<http://aikalainen.uta.fi/2010/01/28/tyokykyraha-ratkaisi-yliopistojen-elakevarat/>> Luettu 20.3.2012.

Eläke-Fennia 2012. Rahoituspalvelut. <<http://www.elakefennia.fi/Tyonantaja/Rahoituspalvelut>> Luettu 20.3.2012.

Etera 2012. Eteran historia. <https://www.etera.fi/fi/tietoa_eterasta/etera_lyhyesti/historia/Sivut/Default.aspx> Luettu 16.2.2012.

Fennia 2012. <<http://www.fennia.fi/FenniaRyhma/FennianHistoria.htm>> Luettu 1.5.2012.

FK 2011. Työeläkevakuutuksen markkinaosuudet 2010. Finanssialan Keskusliitto, Materiaalipankki, Esitysaineistot, Työeläkevakuutuksen kuvat 2010. Saatavana <<http://www.fkl.fi/materiaalipankki/esitysaineistot/Sivut/default.aspx>> Luettu 20.2.2012.

Ilmarinen 2012a. Virstanpylväitä Ilmarisen taipaleelta. <[http://www.ilmarinen.fi/Production/fi/ilmarinen/01_yrityskuvaus/05_ilmarinen_virallisesti/03_ilmarinen_historia/index.jsp](http://www.ilmarinen.fi/Production/fi/ilmarinen/01_yrityskuvaus/05_ilmarinen_virallisesti/03_ilmarisen_historia/index.jsp)> Luettu 16.2.2012.

Ilmarinen 2012b. Työntekijän eläkelain (TyEL) mukaisen vakuutus sopimuksen vakuutusehdot. <http://www.ilmarinen.fi/Production/fi/x_pdf_liitteet/tyel_ehdot.pdf> Luettu 20.2.2012

Ilmarinen 2012c. Työhyvinvointi. <http://www.ilmarinen.fi/Production/fi/Yritys/02_tyohyvinvointi/index.jsp> Luettu 21.2.2012.

Kela 2012. <<http://www.kela.fi/in/internet/suomi.nsf/NET/230810102229HN?OpenDocument>> 1.5.2012

Lähivakuutus 2012. TyEL-vakuutus ja työntekijän lakisääteinen vakuutus. <<http://www.lahivakuutus.fi/FI/Yritykset/vakuutukset/Henkilot/Tyontekijat/Sivut/default.aspx>> Luettu 9.3.2012.

STM 2012. ”Työeläkeyhtiöt suhtautuvat myönteisesti kilpailun kehittämiseen.” Verkkouutinen 2.3.2012. <<http://www.stm.fi/tiedotteet/verkkouutinen/-/view/1582837>> Luettu 19.3.2012

Talousapu 2012. <<http://www.talousapu.fi/elakevakuutusyhtioiden-takaisinlainaus>> Luettu 20.3.2012.

Tapiola 2012a. Työhyvinvointi. <<http://www.tapiola.fi/www/Yritysassiakkaat/Henkilosto/Tyoelakevakuutukset/Ty%C3%B6hyvinvointi/Palvelut.htm>> Luettu 21.2.2012.

Tapiola 2012b. Lähivakuutus ja Tapiola yhdistyvät, uuden ryhmän pääjohtajaksi Lähivakuutuksen Erkki Moisander. <http://www.tapiola.fi/www/Tapiola_ryhma/Lehdistopalvelut/Uutiset/Lahivakuutus_ja_Tapiola_yhdistyvat.htm> Luettu 9.3.2012.

The United States Department of Justice 2012. <<http://www.justice.gov/atr/public/guidelines/hhi.html>> Luettu 1.5.2012.

Tilastokeskus 2012. Yritykset 2010. Tuotteet ja palvelut, Suomi lukuina. <http://www.stat.fi/tup/suoluk/suoluk_yritykset.html> Luettu 6.2.2012.

Työeläke.fi. 2011. Arvio elinaikakertoimen vaikutuksesta. <<http://www.tyoelake.fi/Page.aspx?Section=45367>> Luettu 20.1.2012

Työeläke.fi 2012a. Eläkesanasto, Työeläkelaitos. <<http://www.tyoelake.fi/vocabulary.aspx?KeywordId=56932>> Luettu 24.1.2012.

Työeläke.fi 2012b. Eläkesanasto, Asiakashyvytys. <<http://www.tyoelake.fi/vocabulary.aspx?KeywordId=65292>> Luettu 24.1.2012.

Työeläkevakuuttajat TELA ry 2012. Jäsenet. <<http://www.tela.fi/?pid=1181045072>> Luettu 24.1.2012.

Pensions-Alandia 2012. <http://www.alandia.com/avdelning_text.con?iPage=335&iLan=2> Luettu 20.2.2012.

Varma 2012. Varman tarina ja työeläkejärjestelmä. <<https://www.varma.fi/fi/tietoavarmasta/yhtiotieto/varmantarina/pages/default.aspx>> Luettu 16.2.2012.

Veritas 2012. Historia, Vakuutuspalvelua jo vuodesta 1905. <<https://www.veritas.fi/tietoa-veritaksesta/veritas-lyhyesti/historia>> Luettu 16.2.2012.

Viabek 2012. <<http://www.viabek.fi/sivu/fi/>> Luettu 7.5.2012.

Yrittäjien Eläkekassa Oma 2012.< <http://www.elakekassa.fi/>> Luettu 7.5.2012.